

BAYBURT
ÜNİVERSİTESİ
ISSN 2618-6195

İŞLETME
EKONOMİ
VE YÖNETİM
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

2023(2)

JOURNAL OF
BUSINESS
ECONOMICS AND
MANAGEMENT
RESEARCH

BAYBURT
UNIVERSITY

İŞLETME EKONOMİ VE YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF BUSINESS ECONOMICS
AND MANAGEMENT RESEARCH

Amaç ve Kapsam

İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Bayburt Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesinin resmi dergisidir.

Aims and Scope

Derginin temel amacı, sosyal veya beşerî bilimlerde bilimsel çalışmaları yayınlamaktır.

Yayınlanmak üzere dergiye gelen çalışmalar araştırma ve derleme türünde makaleler olabilir.

Derginin kabul ettiği makalelerin içeriği ampirik olabileceği gibi istatistiksel ve matematiksel modele sahip teorik bir çalışma da olabilir.

Sosyal bilimler kapsamında veya bu perspektife sahip tüm alanlardan akademik çalışmalar memnuniyetle karşılanmaktadır.

İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi yılda iki kez (Ocak ve Temmuz) yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Makalelerin yayım hakkı İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisine aittir.

Yıl
Year
2023

Cilt
Volume
6

Sayı
Number
2

e-ISSN
2618-6195

İŞLETME EKONOMİ VE YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF BUSINESS ECONOMICS
AND MANAGEMENT RESEARCH

Baş Editör Editor in Chief

Adnan KARA
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik

Alan Editörleri Section Editors

Bora GÖKTAŞ
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

Ali Rıza AĞ
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, İşletme

Yusuf ESMER
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

Ramazan SAYAR
Dr.Öğr.Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik

Eda AYVACIK
Dr.Öğr.Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İşletme

İsmail DURSUNOĞLU
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Didem GÜLERYÜZ
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri

Ümit YILDIZ
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisat

Dil Editörü Language Editor

Erdemalp ÖZDEN
Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisat

Yılmaz Onur ARİ
Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik

İstatistik Editörü Statistics Editor

Kübra ELMALI
Dr.Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İşletme

Yazım Editörü Copy Editor

Duygu Baysal KURT
Dr.Öğr.Üyesi., Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi / Address
Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dede Korkut Kampüsü 69100/ Bayburt/ Türkiye
Tel: 0458 211 11 73

Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baybem>

Eposta: baybem@bayburt.edu.tr

e-ISSN: 2618-6195

TEŞEKKÜR

Bu dergi değerli hakemlerimizin katkılarıyla yayımlanmaktadır. İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

BU SAYININ HAKEM KURULU

ÜNVANI	Hakemin Adı Soyadı	Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Arzu ŞEKER	Batman Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	İlknur AYAR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Hakan YILMAZ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Bahattin ERDEN	Atatürk Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Handan BOYALI	Munzur Üniversitesi
Doç.Dr.	Yıldız ATMACA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Salih AYDIN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Selçuk YALÇIN	Gümüşhane Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Bülent YIDIZ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	İlhan BİLİCİ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Sinem ÇELİK	Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr.	Tuba ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	Ayşe Alev ALDEMİR	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.	Sefer UÇAK	Balıkesir Üniversitesi
Doç.Dr.	Ömer AKKUŞ	Samsun Üniversitesi
Dr.Öğr.Görevlisi	Muhammet Yüksel	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

COVID-19 SÜRECİNDE ONLINE EĞİTİMİN ÖĞRENCİLERİN ÖZ YETERLİLİK VE PERFORMANSINA ETKİSİ

THE EFFECT OF ONLINE EDUCATION ON STUDENTS' SELF-EFFICACY AND PERFORMANCE IN THE COVID-19 PROCESS

YUNUS ZENGİN ŞENGÜL DURAN.....157-174

SPOTIFY MÜŞTERİLERİNİN ÜYELİK DAVRANISININ UTAUT2 MODELİ İLE İNCELENMESİ

EXAMINATION OF MEMBERSHIP BEHAVIOR OF SPOTIFY CUSTOMERS WITH UTAUT2 MODEL

DİDEM GEZMİŞOĞLU ŞEN SAHURE GONCA TELLİ.....175 -190

FİNTEK (FİNANSAL TEKNOLOJİ) İLE İLGİLİ YOUTUBE VIDEO YORUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

REVIEW OF YOUTUBE VIDEO COMMENTS ABOUT FINTECH (FINANCIAL TECHNOLOGY)

HALE NUR GÜLER.....191-201

ALTMAN Z''-SKOR MODELİNE GÖRE FİNANSAL BAŞARI VE BELİRLEYİCİLERİ

FINANCIAL SUCCESS AND ITS DETERMINANTS ACCORDING TO THE ALTMAN Z''-SCORE MODEL

MELTEM GÜL TUNCER YILMAZ202-218

TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ, EKONOMİK BÜYÜME VE CO2 EMİSYONU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION, ECONOMIC GROWTH AND CO2 EMISSIONS IN TURKEY: ARDL BOUNDS TEST APPROACH

İSMAİL KAVAZ BURAK KAYA.....219-243

DERLEME

REVIEW

KAMU POLİTİKALARININ İZLEME VE DEĞERLENDİRME AŞAMASI: TÜRKİYE'DE YATIRIM POLİTİKALARININ İZLEME VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

MONITORING AND EVALUATION PHASE OF PUBLIC POLICIES: MONITORING AND EVALUATION PROCESS OF INVESTMENT POLICY IN TURKEY

NAZMI KÜÇÜKYAĞCI244-265

TÜRKİYE'NİN ANAYASAL DÖNEMLERİNDE SEÇME HAKKI

VOTING RIGHT IN TÜRKİYE WITH REGARD TO CONSTITUTIONAL PERIODS

MURAT SALTUK BİLGİLİ HASAN EMİR AKTAŞ.....266-285

ELEKTRONİK TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİ: ÜLKELEER ARASI DURUM VE SORUNLAR

TAXATION OF E-COMMERCE: STATE OF AFFAIRS AND CHALLENGES ACROSS COUNTRIES

TAYFUN VARNALI.....286-308

Gönderilme Tarihi: 3 Nisan 2023; Revize Edilmiş Hali: 3 Mayıs 2023; Kabul Tarihi: 3 Mayıs 2023

COVID-19 SÜRECİNDE ONLINE EĞİTİMİN ÖĞRENCİLERİN ÖZ YETERLİLİK VE PERFORMANSINA ETKİSİ

Yunus ZENGİN¹

Şengül DURAN²

ÖZ

Tüm dünyada birçok açıdan küresel bir kriz yaratan COVID-19 sürecinin ülkelerin ulusal eğitim sistemlerini de önemli ölçüde etkilediği ifade edilmektedir. Yaşanılan bu süreçte eğitim alanında çevrimiçi uygulamaların zorunlu hale geldiği ve bu önemli değişimin eğitim sürecini birçok açıdan etkilediği ileri sürülmektedir. Bu çalışma, Covid-19 pandemisi sürecinde eğitimde radikal bir değişimi işaret eden online (uzaktan) eğitimin öğrencilerin öz yeterlilik ve performansları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca insanların gelişim sürecinde eğitim ve araştırmalar ile önemli bir yere sahip olan üniversitelerin bu süreçteki alt yapı ve ihtiyaçları karşılamaya yönelik kapasite durumları ile ilgili de fikir ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu düşünce doğrultusunda belirlenen amaca ulaşmak için kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak Kafkas Üniversitesi'ne bağlı bir meslek yüksekokulunda eğitim görmekte olan öğrencilerden anket tekniği ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 25.0 ve AMOS 23.0 istatistiksel analiz yazılım programları kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre, online eğitim uygulamalarının öğrencilerin özyeterlilik ve performansları üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Online Eğitim, Performans, Öz yeterlilik, COVID-19

Jel Kodları: I18-I1-I21-P17-P17

THE EFFECT OF ONLINE EDUCATION ON STUDENTS' SELF-EFFICACY AND PERFORMANCE IN THE COVID-19 PROCESS

ABSTRACT

It is stated that the COVID-19 process, which has created a global crisis in many respects worldwide, has also affected the national education systems of the countries significantly. It is argued that in this process, online applications in the field of education have become mandatory, and this important change has affected the education process in many ways. This study aims to examine the effect of online (distance) education, which marks a radical change in education during the Covid-19 pandemic, on students' self-efficacy and performance. In addition, it will be tried to put forward an idea about the infrastructure and capacity of universities, which have an essential place in the development process of people with education and research, in this process. In order to achieve the purpose determined in line with this idea, data were obtained by survey technique from students studying at a vocational school affiliated with Kafkas University using the convenience sampling method. The data were analyzed using SPSS 25.0 and AMOS 23.0 statistical analysis software programs. According to the findings obtained from the analysis, it has been determined that online education applications have a positive and significant effect on students' self-efficacy and performance.

Keywords: Online Education, Performance, Self-Efficacy, COVID-19

¹Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi, yunuszengin@kafkas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8381-6918,

²Araş. Gör., Kafkas Üniversitesi, sengul.duran@kafkas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2872-2350,

JEL Codes: I18-I1-I21-P17-P17

GİRİŞ

Tüm dünyayı etkileyen yeni tip koronavirüs pandemisi sosyal, iktisadi, sağlık, eğitim gibi birçok alanda değişimlerin yaşanmasına neden olmuş ve farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yaşanılan süreç içerisinde değişimlerden şüphesiz en çok etkilenen alanlardan biri eğitim-öğretim alanı olmuştur. Bu dönemde dünya çapında eğitim alanında çevrimiçi uygulamalar zorunlu hale gelmiş, bu sayede aynı ortamda bulunmayan öğretmenler ve öğrenciler arasında interaktif iletişimler devam ettirilmeye, işbirlikçi ve bireysel çalışmaların devamlılığı sağlanılmaya çalışılmıştır (Altıparmak vd., 2011).

Küresel çapta kriz yaratan ve ülkelerin sınırlarının kapanmasına neden olan pandemi diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de tüm öğrenim basamaklarındaki eğitim kurumları faaliyetlerinin online platformlara geçişini zorunlu hale getirmiştir. Birçok dünya ülkesinde ilk kez karşılaşılan bu durum karşısında yönetsel makamların ivedilikle çözüm arayışları içerisine girdikleri görülmekle birlikte bu konuda yeter düzeyde bir başarının elde edildiği konusu halen tartışılmaktadır. Özellikle gelişme eğilimi içerisinde olan ülkelerin yeterli alt yapıya (internet ağ sistemi, sunucular vs.) sahip olmamaları ve aynı zamanda hem eğitimcilerin hem de öğrencilerin bu sürece cevap verecek donanımlarının (bilgisayar, tablet, cep telefonu) yetersizliği, konuya yönelik uzman / nitelikli kişilerin sayıca azlığı bu aşamada etkili olan faktörler arasında sayılabilir. Her ne kadar bu tür olumsuzluklarla karşı karşıya kalınsa da ülkemizde özellikle bu sürece yönelik gerekli tedbirler alınmaya çalışılmış, MEB ile birlikte YÖK’e bağlı birçok üniversite sahip oldukları imkanlar sayesinde online eğitime geçmiş, diğer birimler ise asenkron yöntemler ile eğitimi sürdürmeye çalışmışlardır. Salgın ile birlikte yeni bir eğitim modeli ile karşı karşıya kalan eğitim kurumları bir yandan mevcut sorunları çözme eğiliminde bulunurken bir yandan da eğitim çıktılarındaki performans çıktıları ile ilgili sorunlar ile karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle bu sürece maruz kalanların hayatlarını farklı şekillerde değiştiren pandemi ve sonrasında getirilen uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin sağladığı etkileşimi sağlayamaması, beklenmedik anda çevrimiçi eğitime geçilmesi, alt yapı ve donanımsal eksiklikler gibi faktörlerin bu süreçte etkili olacağı düşünülmektedir. Ayrıca yaşanan salgın sonucu eğitimde online sürece geçişin, öğrencileri ve öğrencilerin öz yeterlilik algılarını da büyük ölçüde değiştirmeye başladığı ifade edilmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ilk olarak çalışmanın kavramsal çerçevesi ve sunulan araştırma modeli çerçevesinde geliştirilen hipotezler yer almaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümleri ise; araştırmanın yöntemi, bulgular ile devam etmekte ve çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile son bulmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Aralık 2019’da Çin’in Hubei Eyaleti, Wuhan şehrinden tüm dünyaya yayılan ve çok kısa bir süre içerisinde küresel ölçekte birçok alanda değişimin yaşanmasına neden olan yeni tip koronavirüsün (COVID-19), Türkiye’de ilk kez 11 Mart 2020’de ortaya çıktığı saptanmıştır (WHO, 2020a; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Önceki koronavirüslerden farklı olarak SARS-CoV-2 olarak adlandırılan bu virüsle temasta bulunan kişilerde, tedavi edilemeyen zatürre benzeri belirtiler gözlenmektedir (Xu vd., 2020).

Hastalığı tetikleyen virüsün özellikle öksürme, hapsirme, konuşma esnasında ortaya çıkan damlacıklarla yayılım gösterdiği ve bu yayılımın aralarında iki metreden daha az mesafe bulunan bireyler arasında daha hızlı olduğu ileri sürülmektedir. Solunum yolu enfeksiyonlarına neden olan ve solunum damlacıkları biçiminde dağılabilen COVID-19, 11 Mart 2020 tarihinde ise Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından tüm insanlığı tehdit eden küresel salgın (pandemi) olarak kabul edilmiştir (WHO, 2020a; 2020b; Cucinotta ve Vanelli, 2020). COVID-19'un pandemi olarak kabul edilmesinden sonra geçen süreçte hala birçok açıdan tüm dünya insanlığını tehdit ettiği görülmektedir. WHO (2020b)'ye göre 21 Şubat 2023 itibariyle küresel vakaların kümülatif toplamı 757.264.511 olup, teyitli vakalarda dahil olmak üzere bu nedenle gerçekleşen 6.850.594 kaydedilmiştir. Bununla birlikte 21 Aralık 2021 tarihi itibariyle toplam 13.220.848.592 aşı dozu uygulanmış olmasına rağmen ortaya çıkan yeni varyantlar ve bu varyantların olası etkilerine karşı aşuların koruyuculuğu tartışılmaktadır.

COVID-19 hastalık veya ölüm gibi sonuçların yanı sıra tüm dünyada sosyal, ekonomik açıdan önemli sonuçlar yaratmıştır (Akyol, 2020). Koronavirüsün global bir tedirginlik vakası yaşattığı, ülke iş kapasitelerini durma noktasına getirdiği dolayısıyla dünya ekonomilerini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Nitekim UNCTAD'ın (2021) son yayınladığı rapora göre, 2020'de küresel doğrudan yabancı yatırım akışlarının, COVID-19 salgınından ciddi şekilde etkilendiği ifade edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yeni altyapı yatırım projelerinin ve sanayide sıfırdan yapılan yatırımların sert darbeler aldığını belirten rapor, bu olumsuz durumun 2020 yılı boyunca ve 2021'in ilk çeyreğine kadar sürdüğünü belirtmektedir. Tüm olumsuz durumlarla birlikte bu krizin yeni sanayi devriminden yararlanma yeteneğine bağlı olarak, bu on yılda uluslararası üretimin yapısal dönüşümü için bir katalizör ve artan sürdürülebilirlik için bir fırsat olabileceği de ileri sürülmektedir (UNCTAD, 2020a).

Tüm dünyayı etkileyen ve küresel salgın olarak ilan edilen COVID-19 birçok alanda olduğu gibi ulusal eğitim sistemlerini de olumsuz yönde etkilemiştir (Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020). Son 50 yılda, her düzeyde eğitim sağlanmasında dünya çapında büyük bir büyüme kaydedilmiştir. Buna rağmen salgın, bu genişletilmiş ulusal eğitim sistemlerinin şimdiye kadar karşılaştığı en büyük zorluk olarak değerlendirilmektedir. Birçok ülkede yüz yüze eğitimin durdurulduğu ve neredeyse bir gecede çevrimiçi eğitim ve öğretime geçildiği ifade edilmektedir (Daniel, 2020). Diğer yandan, dünya geneli eğitim alanında 185 ülkede yaklaşık 1 milyar öğrencinin eğitimlerine ara vermesine de neden olmuştur (TC. Milli Eğitim Bakanlığı, 2020; UNCTAD, 2020b). Bu süreçte öğrencilerin en az %91'inin yaşanan değişikliklerden etkilendiği ileri sürülmektedir (UNCTAD, 2020b). Eğitim alanında etkilenen ülkelerin başında ise ABD, Çin, İtalya, İspanya, Fransa, Kore, Türkiye ve Almanya gelmektedir.

Birçok ülkenin pandemi dolayısıyla sağlıkla ilgili tedbirler almalarının yanı sıra, eğitim süreçlerinde aksama yaşanmaması için teknolojik alt yapılarla desteklenen mevcut uzaktan eğitim imkânlarını kullanmaya veya yeni uzaktan eğitim uygulamalarını hayata geçirmeye çalıştıkları görülmektedir (Telli ve Altun, 2020; Can, 2020). Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını eğitim alanında çevrimiçi uygulamalarını zorunlu hale getirmiş ve bu uygulamalar eğitim için tek çare

haline gelmiştir (Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020; Telli ve Altun, 2020). Uzaktan eğitim uygulamaları ile aynı ortamda bulunmayan öğretmenler ve öğrenciler arasında interaktif iletişimler devam ettirilmekte, işbirlikçi ve bireysel çalışmaların devamlılığı sağlanabilmektedir (Altıparmak vd., 2011). Ayrıca kullanılan bazı programlar aracılığıyla derslerin kayıt altına alınarak tekrar izlenme fırsatı yaratması ve materyallere ulaşmada kolaylıklar sağlaması bu uygulamaların getirdiği avantajlar olarak değerlendirilmektedir (Akyol, 2020).

Dünya ülkelerinde özellikle eğitim ve eğitim sistemlerinin revizyonlarında önemli sorunlar meydana getiren salgının, sadece öğrenci ve öğretmenlere değil bu sistemin paydaşları olan yöneticilere de beklenmedik anlarda karşılaşılan krizler karşısında ne yapmaları gerektiğini gösteren bir rehber olduğu ileri sürülebilmektedir (Akyol, 2020). Bu süreçte diğer ülkelerde olduğu gibi krizin yaşandığı Türkiye’ de de tüm öğrenim basamaklarındaki eğitim kurumlarının örgün faaliyetlerine zorunlu ara verilerek (Ezginci, 2020), online eğitim uygulamalarına geçiş yapılmıştır. Salgın sonrası eğitim kurumlarının uzaktan eğitime geçme zorunluluğu ise performans çıktıları ile ilgili soruları gündeme taşımıştır.

Türkiye’ de yaşanan süreç içerisinde ilköğretim ve lise düzeyinde ders yayınları Millî Eğitim Bakanlığı tarafından altyapısı oluşturulan Fatih Projesi ve bunun bir dijital platformu niteliğini oluşturan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Özel okul statüsüne sahip okullar ise kendi altyapılarını kullanmaya başlayarak bu süreci yönetmeye çalışmışlardır. Ancak ülkedeki tüm öğrencilerin kullanımından doğabilecek sorunların ortaya çıkması olasılığına karşın ayrıca televizyonlar da bu amaçla kullanılmış ve bu yayınlar sosyal medya aracılığıyla da erişilebilir kılınmıştır. Bu süreçte benzer şekilde yükseköğretim düzeyindeki eğitimler ise YÖK tarafından alınan kararlarla çevrimiçi olarak uygulanmış, bu altyapıya sahip olmayan üniversiteler için ise destek faaliyetleri sunulmuştur (Telli ve Altun, 2020). Bu doğrultuda bazı üniversiteler eğitim faaliyetlerine kendi otomasyon sistemlerini kullanarak devam ederken, bazı üniversiteler ise Microsoft Teams, Zoom ve Blackboard gibi geliştirilen uygulamaları kullanarak faaliyetlerine devam etmişlerdir (Dikmen ve Bahçeci, 2020). Yaşanan süreçte geliştirilen uygulamalar ile tüm öğrenciler arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi ve herkese eğitimin hakkının sağlanması amaçlanmıştır. Ancak Covid-19 salgını öncesinde uzaktan eğitim veren kurumların sayısı yıllar itibarıyla artmasına rağmen verilen eğitimden beklenen verimin ve etkinin elde edilemediği ileri sürülebilmektedir (Gülner, 2008). Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’ de eğitim alanında tam olarak eşitlik sağlanamamış, bazı bölgesel ve sınıfsal eşitsizliklerin devam ettiği görülmektedir (ERG, 2019). Bu olumsuzluklara rağmen Türkiye’ nin eğitimde pandemi sürecini batıdaki birçok ülkeye göre daha etkin yönetebildiği söylenebilmektedir (Telli ve Altun, 2020).

Öğrencilerin sadece seviyelerine ve öğrenim gördükleri derse değil, aynı zamanda programlarında geldikleri noktaya da bağlı olarak hayatlarını farklı şekillerde değiştiren pandemi (Daniel, 2020) ve sonrasında getirilen uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin sağladığı etkileşimi sağlayamaması ve beklenmedik anda çevrimiçi eğitime geçilmesinin bazı sınırlılıkları doğuracağı da göz ardı edilmemelidir. Çevrimiçi öğrenme yöntem ve uygulamalarının farklı yönleri bünyesinde

barındıran bir süreç olması, bu sürecin paydaşları olan öğrencilerin farklı alanlarda öz yeterlilik algılarına sahip olmalarını gerekli kılmaktadır (Yıldız ve Seferoğlu, 2020).

İnsanların davranışları ve motivasyonları üzerinde önemli bir etkiye sahip olan öz yeterlilik (Bandura, 1977) kişilerin öğrenmelerini sağlamada ve davranışlarını geliştirmede kendi kapasitelerine olan inançlarını yansıtmaktadır. İnsanlar, eylemleriyle istenen etkileri yaratabileceklerine inanmadıkça, harekete geçmek veya zorluklar karşısında direnmek için motive olamamaktadırlar. Diğer bir deyişle, algılanan öz yeterlilik sonuç beklentileri aracılığıyla motivasyonda etkili bir rol oynamakta, aynı zamanda karar vermeyi de önemli ölçüde etkilemektedir. Nitekim verilen kararları uygulamak ve özellikle zorluklar karşısında ona bağlı kalmak, ağırlıklı olarak kişisel yeterlik inançlarına dayanan karar verme süreçleri teorisinin temel yönleridir (Bandura, 1999). Buna bağlı olarak bireylerin kendilerini yeterli hissettikleri olayları hayata geçirme ihtimallerinin yüksek, aksi durumda ise hayata geçirme ihtimallerinin düşük olduğu ileri sürülebilmektedir (Arseven, 2016).

İlgili yazın incelendiğinde, öz yeterliliğin çeşitli örgütsel süreçleri etkileyen bir değişken olarak değerlendirildiği ve genel öz yeterlilik, akademik özyeterlilik gibi birçok bağlam içerisinde ele alındığı ileri sürülebilmektedir (Basım vd., 2008). Bununla birlikte kavram performans, eğitim, iş tatmini gibi birçok süreci de etkilemekte ve şekillendirmektedir (Stajkovic ve Luthans, 1998; Baggerly ve Osborn, 2006; Gist vd., 1989; Pajares ve Cheong, 2003). Örgütsel alandaki kişinin öz yeterlilik algısı, ilk olarak bireysel performans olmak üzere, örgütsel süreci etkileyen önemli faktörlerden biridir. Öz yeterlilik, örgütsel süreçlerdeki etkisini, bireylerin harekete geçme ve geçmemelerini ve yaşanan zorlu güçlüklerle karşı mücadele isteklerini yönlendirme süreçlerinde kendisini göstermektedir (Basım vd., 2008). Kişilerin sahip oldukları öz yeterlilik, kendileri için doğru ve zorlu hedefler seçmelerini ve bunlara olan bağlılıkla bireysel performanslarının pozitif yönde etkilenmesini sağlamaktadır (Bandura, 2000). Bununla birlikte öz yeterlilik bireylerin iş performanslarını yüksek oranda açıklama gücüne sahip olabilmekte ve bu açıdan bakıldığında girişimcilik süreci içerisinde gösterilen yüksek yaratıcılık ve performansı açıklayan bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir (Çetin, 2011). Bireylerin sahip oldukları pozitif bir öz yeterlilik algısının bireyi başarmak için motive ettiğini (Bandura, 1989) dolayısıyla öz yeterlilik kavramı ile performans kavramları doğrudan ilişkili olduğu ileri sürülebilmektedir. Öz yeterliliğin temelini oluşturan inanç, bireyin belli bir göreve ilişkin eyleme geçip geçmemesini ve bu eyleme ilişkin devamlılığını, eylem ile ilgili güdülenmesini ve tüm bunların bir araya gelmesiyle oluşan performans kavramını etkiler. Sonuç olarak öz yeterlilik performansın sergilenmesine ve artırılmasına katkı sağlamaktadır (Kotaman, 2008).

Yaşanan salgın sonucu eğitimde yaşanan değişimlerin ve online eğitimin öğrencileri ve öğrencilerin öz yeterlilik algılarıyla performanslarını etkilediği ileri sürülebilmektedir. Öğrencilerin öğrenme isteklerini ve motivasyonlarını önemli ölçüde etkileyen öz yeterlilik algıları (Yıldız ve Seferoğlu, 2020) öğrencilerin performansları üzerinde etkiye sahip olabilmektedir. Yüksek öz yeterlilik algısına sahip öğrencilerin, zorluklar karşısında diğer öğrencilere göre olumsuz duygusal tepkiler gösterme olasılıkları azalmakta ve çalışma sürelerini artırarak daha yüksek bir performansa sahip

olabildikleri görülmektedir. Neticede sahip olunan öz yeterlilik ile performans arasındaki ilişki göz önüne alındığında (Stajkovic ve Luthans, 1998; Chen vd., 2002; Gist vd., 1989) öğrencilerdeki yüksek öz yeterlilik algısının öğrencileri daha yüksek oranda motive ettiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla öz yeterliliğin öğrenmeyi ve nihayetinde performansını etkileyebilen ve değiştirebilen önemli bir değişken olduğu ileri sürülebilmektedir (Pajares ve Cheong, 2003; Schunk, 2009).

Kavramsal çerçeve ve literatür araştırmalarından hareketle yaşanan pandemi sürecinin eğitim sistemi üzerindeki etkilerini ortaya koymak adına ele alınan bu çalışmada “*pandemi, online eğitim alan öğrencilerin performans ve özyeterlilik düzeylerini etkiledi mi?*” sorusuna cevap bulabilmektedir.

Bu düşüncelerden hareketle çalışmada amaca ulaşmak amacıyla test edilecek hipotezler şunlar olacaktır:

H₁: Online eğitim sistemi öğrencilerin özyeterlilik düzeyini olumlu etkilemektedir.

H₂: Online eğitim sisteminin öğrencilerin performans düzeyleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

2. YÖNTEM

Bu bölüm içerisinde öncelikle araştırmanın örnekleme, veri toplama aracının geliştirilmesi, veri toplama süreci, anket sorularının niteliği hakkında bilgiler sunulmuş, son olarak araştırmada kullanılan istatistiksel yöntemler açıklanmıştır.

2.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmada temel amaç yaşanan pandemi süreci nedeniyle birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde uygulanan online eğitimin sürecinin öğrencilerin özyeterlilik ve performans düzeyleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Birçok ülkede uygun sektörlerin özellikle maliyet odaklı hareket ederek uygulamış oldukları uzaktan/evden çalışma süreci ile ilgili çalışmaların yapıldığına dair alan yazında bilgiler yer almaktadır. Ancak ülke genelinde eğitim ve öğretim sürecine yönelik böyle bir uygulamanın ilk kez uygulanıyor olması çalışmayı bu yönde önemli kılmaktadır.

2.2. Araştırmanın Örnekleme

Kesitsel olarak hazırlanan bu araştırmada veriler, Şubat 2021- Mart 2021 tarihleri arasında Kafkas Üniversitesine bağlı bir Meslek Yüksekokulu'nda eğitim görmekte olan 584 öğrenciden anket tekniği kullanılmış ve veriler pandemi süreci nedeniyle Google Forms üzerinden online olarak elde edilmiştir. Araştırmaya katılan kişilerin seçilmesinde kolayda örnekleme yöntemi esas alınmıştır. Mevcut araştırmanın sadece Kars ilinde yer alan Kafkas Üniversitesine bağlı bir Meslek Yüksekokulu'nda yapılması araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, araştırma sonuçlarının benzer örnekleme oluşturan popülasyonlara genellenebileceği belirtilebilir. Araştırmada kabul edilebilir maksimum hata düzeyi ± 0.05 olarak referans alınmıştır. Bu düzeyin belirlenmesi ile birlikte anakütle parametresinin gerçek değerinin örneklemden hesaplanan değerden en fazla ± 0.05 düzeyinde bir sapma göstereceği sonucuna ulaşılmaktadır. İlâveten, sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan güven düzeyi mevcut çalışmada da uygulanmış ve bu düzey 0.95 olarak belirtilmiştir.

Bu bilgiler ışığında örneklem hacminin hesaplanabilmesi amacıyla aşağıdaki formülden yararlanılmıştır (Sancar, 2012):

$$n = \frac{N.P.Q.Z^2}{(N-1)d^2 + PQZ^2} \implies n = \frac{584 \cdot 0,5 \cdot 0,5 \cdot 1,96 \cdot 1,96}{(584-1)(0,05)^2 + 0,5 \cdot 0,5 \cdot 1,96^2} = 232$$

Çalışmaya 2020-2021 bahar döneminde, online eğitim görmüş toplam 400 önlisans öğrencisi katılım sağlamıştır. Dolayısıyla, çalışmada mevcut örnekleme temsil edecek minimum katılımcı sayısına ulaşılmış olduğu belirtilebilir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Bu araştırmada, temelde nicel verilere dayalı araştırma ve ölçme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak birincil verilerin toplanmasında nicel veri toplama tekniklerinden biri olan anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmada online eğitim (uzaktan eğitim) alan öğrenciler için oluşturulmuş olan anket dört bölüm içermektedir. İlk bölümde ilgili meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin demografik özelliklerini (öğrencilerinin yaşları, cinsiyetleri, hangi sınıfta öğrenim gördükleri, yaşadıkları şehir gibi) ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Araştırmanın ikinci bölümünde performans ölçeği yer almaktadır. Performans ölçeği Özses vd. (2021) tarafından geliştirilmiştir. Sözü edilen ölçek; online eğitim performansını ölçmeye yönelik beşli Likert şeklinde hazırlanmış, tek boyut ve toplam 14 ifadeden oluşmaktadır. Öğrencilerin öz yeterlilik algılarının ölçülmesi için Yıldız (2015) tarafından geliştirilerek çalışmada kullanılmış olduğu tek boyut ve yedi ifadeden oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Anketin son bölümünde ise Ng (2012) tarafından geliştirilen ve alan yazına Hamutoğlu vd., (2017) tarafından uyarlanan “Online Eğitim Ölçeği” kullanılmıştır. Sözü edilen ölçek beşli Likert şeklinde hazırlanmış, 4 boyut (Teknik, Tutum, Bilişsel, Sosyal) ve 14 ifadeden oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla sosyal bilimler disiplinde yoğun bir şekilde kullanılan ve ölçeklerde yer alan ifadelerin içsel tutarlılığının sınanmasında en çok başvurulan yöntem olan Cronbach’s Alfa değeri referans alınmıştır. Cronbach’s Alpha değeri 0 ile 1 arasında yer almaktadır ve bu değer 1’e yaklaşması araştırmalarda kullanılan ölçeğin güvenilirliğinin artması anlamına gelmektedir. Sosyal bilimler disiplinde kullanılan ölçeklerin Cronbach’s Alpha değerinin 0.60 seviyesinin üstünde olması ölçeğin “güvenilir” olduğunu göstermektedir (Ursachi vd., 2015).

Mevcut araştırmada, güvenilirlik analizlerinin gerçekleştirilmesinin akabinde, kullanılan ölçeklerin ölçülmesi istenen bir özelliği ölçme gücünü gösteren geçerlik analizlerine (Bademci, 2019: 374) başvurulmuştur. Araştırmada faktör analizinden faydalanılarak, temel bileşenler yöntemi ve Varimax rotasyonunun kullanılması ile birlikte her bir ölçeğin faktör yapıları ayrı ayrı analiz edilmiştir. Ölçeklerin, faktör analizine yönelik uygunluğunun tespit edilmesi amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO) ve Barlett Küresellik Testi’nin (Barlett’s Test o Sphericity) bulguları referans alınmıştır. Açıklayıcı faktör analizi aracılığı ile faktörlerine ayrılan yapıların bir araya gelerek oluşturduğu

ölçeklerin açıklayıcı faktör analizinde keşfedilen yapıya uyup uymadığını tespit etmek amacıyla AMOS istatistiki analiz yazılım programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çalışmada doğrulayıcı faktör analizine yönelik değerlendirmede baz alınan uyum indeks değer aralıkları Tablo 1’de verilmiş olup, değerlendirmeler bu aralıklar dahilinde ele alınarak yorumlanmıştır (Kline, 2016).

Tablo-1: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçlarına Ait Standart Uyum İndeks Değerleri

İndeksler	Referans Değeri	
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 3$	$3 < \chi^2/sd \leq 5$
TLI	$,95 < TLI \leq 1$	$,90 < TLI \leq ,94$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$
CFI	$,95 < CFI \leq 1$	$,90 < CFI \leq ,94$
GFI	$,95 < GFI \leq 1$	$,90 < GFI \leq ,94$

Veri analizinin son aşamasında ise, online eğitimin öğrencilerin özyeterlilik ve performansı üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yol (path) analizi yapılmış ve bu sonuçlar uyum iyiliği değerleri referans alınarak yorumlanmıştır.

Tablo-2: Çalışmaya Katılan Ön lisans Öğrencilerinin Demografik Bilgileri

Demografik Değişkenler	N	%	
Cinsiyet	Erkek	110	27,5
	Kadın	290	72,5
Medeni durum	Evli	33	8,3
	Bekar	367	91,8
Sınıf	1	167	41,8
	2	233	58,3
Kullanılan Araç	Cep telefonu	204	51,0
	Dizüstü bilgisayar	157	39,3
	Masaüstü Bilgisayar	25	6,3
	Tablet	14	3,5
Toplam	400	100,0	

Araştırmaya katılan katılımcıların büyük çoğunluğunu kadın öğrenciler (%72,5), medeni durum bakımından 91,8’inin bekâr, öğrenim görmekte oldukları sınıf bakımından ikinci sınıf öğrencisi (%58,3) ve online eğitim sürecinde yoğun olarak kullandıkları teknolojik aracın cep telefonu (%51,0) olduğu belirlenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

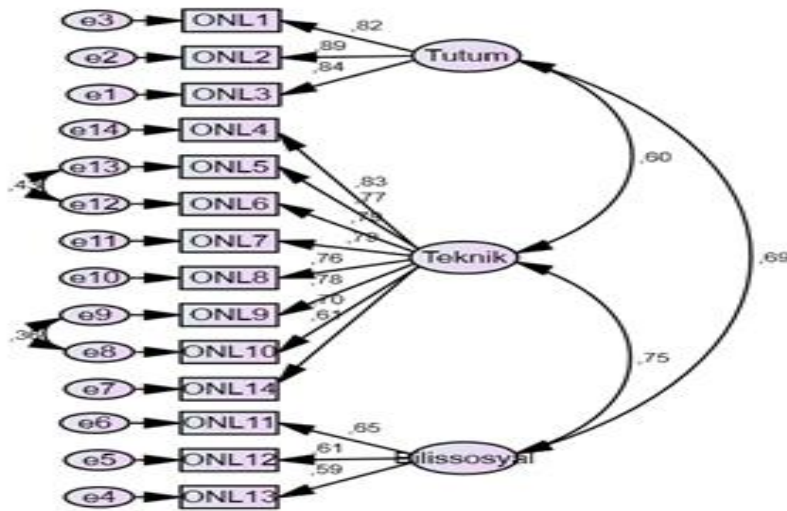
Online Eğitim Ölçeğine Ait Geçerlilik ve Güvenilirlik Bulguları: Mevcut çalışmada kullanılan “Online Eğitim” ölçeğinin faktör yapısının keşfedilmesi amacıyla açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Online Eğitim ölçeği için KMO testine ait sonucun 0.700’ün üzerinde olması ve Barlett Küresellik Testi’ne ait sonucun anlamlı çıkması açıklayıcı faktör analizinin yapılabiliğini göstermektedir (Atalay vd., 2022). Online Eğitim ölçeği 3 boyuttan ve 14 maddeden oluşmaktadır. Yapılan faktör analizi

sonucunda, orijinal ölçekte olduğu gibi bu araştırmadaki ölçeğin de 3 boyuttan oluştuğu ve ölçekteki 14 maddenin (ifadenin) her birinin kendi boyutu altında toplandığı görülmüştür. Ölçekte bulunan tüm maddelerin faktör yük değerleri 0.400 değerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Tüm maddeler, atandıkları boyutlarda yüksek yük değerlerine sahiptir. Online Eğitim ölçeği genel olarak %91,9 düzeyinde güvenilirliğe sahiptir. Alt boyutlar açısından incelendiğinde ise, teknik boyutun %91,5; tutum boyutunun %88,6 ve bilişsel/sosyal boyutun ise %64,7 düzeyinde güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür. Tüm bu bulgulardan hareketle, Online Eğitim ölçeğinin geçerli olduğu ve bu ölçeğe yönelik çalışma bulgularının güvenilir olduğu sonucuna varılabilir. “Online Eğitim” ölçeğinin ölçek yapıları, maddelerin atanmış olduğu faktörler, her bir maddenin faktör yükleri ve Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo-3: Online Eğitim Ölçeğine Ait Açıklayıcı Faktör Analizi

Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Boyutlar	Cronbach Alpha	KMO / Barlett Küresellik Testi (p)
ONLINE EĞİTİM	ONL9	,805	Teknik	0,915	0,925 / 3269,872 p<0.001
	ONL6	,803			
	ONL4	,794			
	ONL10	,775			
	ONL5	,774			
	ONL7	,749			
	ONL8	,732			
	ONL14	,624	Tutum	0,886	
	ONL1	,723			
	ONL2	,672			
	ONL3	,651			
	ONL11	,604			
	ONL13	,561			
ONL12	,532	Bilişsel/Sosyal	0,647		

Açıklayıcı faktör analizinin akabinde, Online Eğitim ölçeğine ait faktör yapısının toplanan veriler ile doğrulanması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir (Bryne, 2016). Doğrulayıcı faktör analizinin uygulanması sonucunda, hiçbir maddenin 0.500 katsayısının altındaki bir düzeyde bir faktöre atanmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, tüm maddeler, atandıkları boyutlarda yüksek yük değerlerine sahiptir. Bu bilgiler ışığında, Online Eğitim ölçeği için doğrulayıcı faktör analizine ait sonuçlar Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Online Eğitim Ölçeğine Yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizi

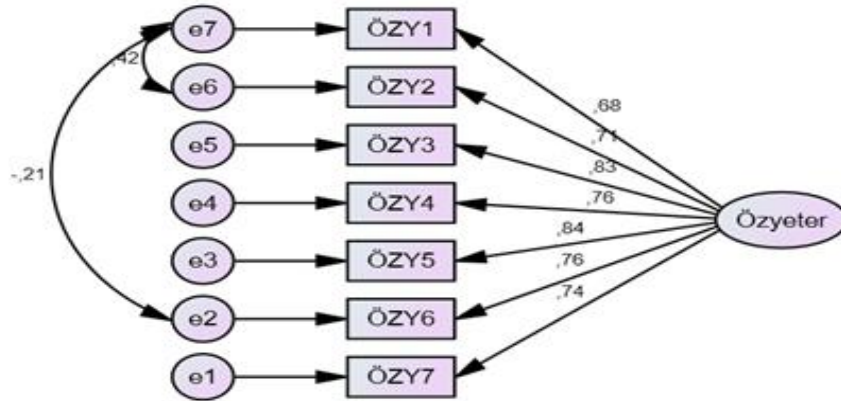
Doğrulayıcı faktör analizinin gerçekleştirilmesinin akabinde, ilgili maddeler kendi faktörlerine yüklendikten sonra elde edilen uyum iyiliği indeks değerleri incelendiğinde χ^2/df : 2.39; RMSEA: 0,067; TLI: 0,961; CFI: 0,969; GFI:0,943; AGFI: 0,916 aralığında ve alan yazında kabul edilebilir eşik değerler içinde olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar Online Eğitim ölçeğine yönelik modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

Öz Yeterlilik Ölçeğine Ait Geçerlilik ve Güvenilirlik Bulguları: Mevcut çalışmada kullanılan “Özyeterlilik” ölçeğinin faktör yapısının keşfedilmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Özyeterlilik ölçeği için KMO testine ait sonucun 0.700’ün üzerinde olması ve Barlett Küresellik Testi’ne ait sonucun anlamlı çıkması açıklayıcı faktör analizinin yapılabirliğini göstermektedir (Atalay vd., 2022). Özyeterlilik ölçeği tek boyuttan ve 7 maddeden oluşmaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda, tıpkı orijinal ölçekte olduğu gibi bu araştırmadaki ölçeğin de tek boyuttan oluştuğu ve ölçekteki 7 maddenin her birinin kendi boyutu altında toplandığı tespit edilmiştir. Ölçekte bulunan tüm maddelerin faktör yük değerleri 0.400 değerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Tüm maddeler, atandıkları boyutlarda yüksek yük değerlerine sahiptir. Özyeterlilik ölçeği genel olarak %90,5 düzeyinde güvenilirliğe sahiptir. Tüm bu bulgulardan hareketle, Online Eğitim ölçeğinin geçerli olduğu ve bu ölçeğe yönelik çalışma bulgularının güvenilir olduğu sonucuna varılabilir. “Özyeterlilik” ölçeğinin ölçek yapıları, maddelerin atanmış olduğu faktörler, her bir maddenin faktör yükleri ve Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo-4: Öz Yeterlilik Ölçeğine Ait Açımlayıcı Faktör Analizi

Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Boyutlar	Cronbach Alpha	KMO/Barlett Küresellik Testi (p)
ÖZYETERLİLİK	ÖZY3	,853	Tek Boyut	0,905	,898 / 1629,024 p<0.001
	ÖZY5	,849			
	ÖZY2	,795			
	ÖZY4	,792			
	ÖZY7	,777			
	ÖZY6	,773			
	ÖZY1	,758			

Açımlayıcı faktör analizinin akabinde, Özyeterlilik ölçeğine ait faktör yapısının toplanan veriler ile doğrulanması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir (Bryne, 2016). Doğrulayıcı faktör analizinin uygulanması sonucunda, hiçbir maddenin 0.500 katsayısının altındaki bir düzeyde bir faktöre atanmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, tüm maddeler, atandıkları boyutlarda yüksek yük değerlerine sahiptir. Bu bilgiler ışığında, Özyeterlilik ölçeği için doğrulayıcı faktör analizine ait sonuçlar Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Özyeterlilik ölçeğine yönelik doğrulayıcı faktör analizi

Doğrulayıcı faktör analizinin gerçekleştirilmesinin akabinde, ilgili maddeler kendi faktörlerine yüklendikten sonra elde edilen uyum iyiliği indeks değerleri incelendiğinde χ^2/df : 2.80; RMSEA: 0,067; TLI: 0,977; CFI: 0,987; GFI:0,976; AGFI: 0,944 aralığında olduğu ve alan yazında kabul edilebilir eşik değerler içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, Özyeterlilik ölçeğine yönelik modelin kabul edilebilir olduğu söylenebilir

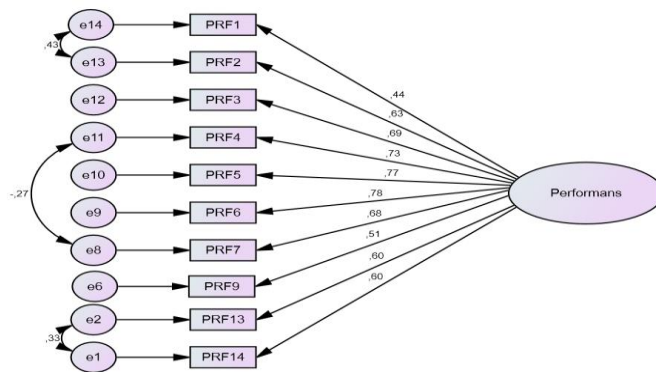
Performans Ölçeğine Ait Geçerlilik ve Güvenilirlik Bulguları: Mevcut çalışmada kullanılan “Performans” ölçeğinin faktör yapısının keşfedilmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Performans ölçeği için KMO testine ait sonucun 0.700’ün üzerinde olması ve Barlett Küresellik Testi’ne ait sonucun anlamlı çıkması açımlayıcı faktör analizinin yapılabirliğini göstermektedir (Atalay vd., 2022). Performans ölçeği tek boyuttan ve 14 maddeden oluşmaktadır. Tek boyut ve 14 maddeden oluşan performans ölçeğine uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda,

PRF8, PRF11, PRF12 nolu maddelerin faktör yük değerleri 0,400'ün altında olduğu için ilgili maddeler yapıdan çıkarılmıştır. Sonuç olarak, ölçekte bulunan tüm maddelerin faktör yük değerleri 0.400 değerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Tüm maddeler, atandıkları boyutlarda yüksek yük değerlerine sahiptir. Özyeterlilik ölçeği genel olarak %89,2 düzeyinde güvenilirliğe sahiptir. Tüm bu bulgulardan hareketle, Performans ölçeğinin geçerli olduğu ve bu ölçeğe yönelik çalışma bulgularının güvenilir olduğu sonucuna varılabilir. “Performans” ölçeğinin ölçek yapıları, maddelerin atanmış olduğu faktörler, her bir maddenin faktör yükleri ve Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo-5: Performans ölçeğine ait açımlayıcı faktör analizi

Değişkenler	Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri	Boyutlar	Cronbach Alpha	KMO / Barlett Küresellik Testi (p)
PERFORMANS	PRF6	,783	Tek Boyut	0,892	,908 / 1904,645 p<0.001
	PRF5	,766			
	PRF10	,754			
	PRF3	,739			
	PRF4	,708			
	PRF2	,704			
	PRF7	,701			
	PRF14	,698			
	PRF13	,681			
	PRF9	,578			
	PRF1	,526			

Açımlayıcı faktör analizinin akabinde, Performans ölçeğine ait faktör yapısının toplanan veriler ile doğrulanması amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir (Bryne, 2016). Doğrulayıcı faktör analizinin uygulanması sonucunda, hiçbir maddenin 0.500 katsayısının altındaki bir düzeyde bir faktöre atanmadığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, tüm maddeler, atandıkları boyutlarda yüksek yük değerlerine sahiptir. Bu bilgiler ışığında, Performans ölçeği için doğrulayıcı faktör analizine ait sonuçlar Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3: Performans ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi

Doğrulamalı faktör analizinin gerçekleştirilmesinin akabinde, ilgili maddeler kendi faktörlerine yüklendikten sonra elde edilen uyum iyiliği indeks değerlerinin χ^2/df : 2.71; RMSEA: 0,066; TLI: 0,952; CFI: 0,966; GFI:0,957; AGFI: 0,927 aralığında yer alarak alan yazında kabul edilebilir eşik değerler içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, Performans ölçeğine yönelik modelin kabul edilebilir olduğu söylenebilir.

3.2. Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Tespitine Yönelik Korelasyon Analizi

Mevcut çalışmada online eğitim, özyeterlilik ve performans boyutları arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo-6: Online Eğitim, Öz Yeterlilik, Performans ile Alt Boyutlar Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Korelasyon Analizi

Boyutlar	1	2	3	4	5	6
1-Online Eğitim	1					
2- Tutum	,774**	1				
3- Bilişsel / Sosyal	,768**	,530**	1			
4- Teknik	,937**	,564**	,595**	1		
5- Performans	,603**	,665**	,503**	,458**	1	
6- Özyeterlilik	,782**	,574**	,583**	,753**	,579**	1

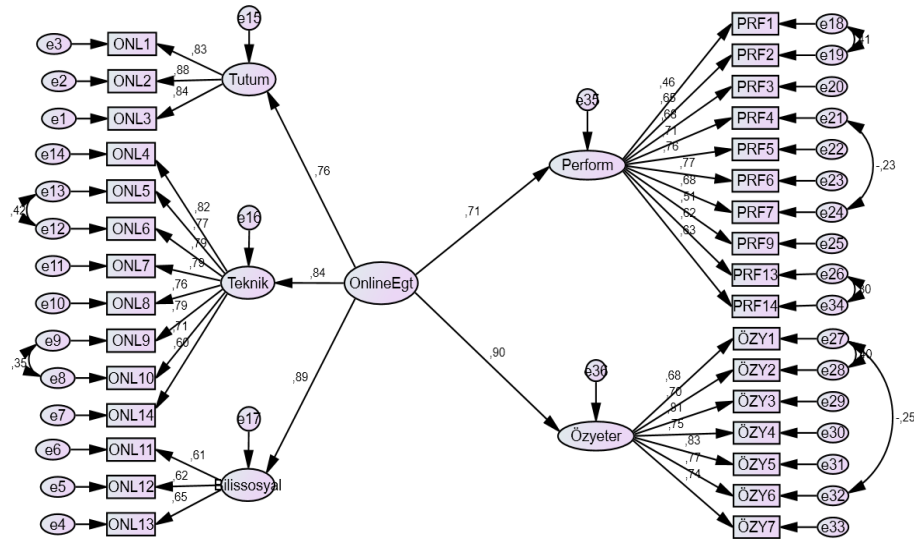
** Korelasyon katsayısı % 1 seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 6'da görüldüğü üzere, online eğitim genel boyutu ile performans ve özyeterlilik boyutu arasında sırasıyla %60 ve %78 olmak üzere orta ve yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Online eğitimin alt boyutları ile diğer değişkenler arasındaki ilişkilere bakıldığında, tutum boyutunun performans ve özyeterlilik boyutu ile sırasıyla %67 ve %57 oranında orta düzeyde, bilişsel/sosyal boyutunun performans ve özyeterlilik boyutu ile sırasıyla %50 ve %58, son boyut olan teknik boyutunun performans ve özyeterlilik boyutu ile sırasıyla %46 ve %75 olmak üzere orta ve yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, online eğitim uygulamaları ile öğrencilerin performans ve özyeterlilik düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bulgulara göre, online eğitimin yaygınlaşması ile birlikte öğrencilerin performans ve özyeterlilik düzeylerinde artışların yaşanacağı öngörülebilmektedir.

3.3. Değişkenlere Ait Yapısal Eşitlik Modelinin Analizi

Hipotez Analizleri

Mevcut çalışmada, hipotezlerin test edilmesi ve korelasyon analizleri bulgularına bağlı olarak değişkenler arasındaki etki düzeyinin tespit edilebilmesi amacıyla yapısal eşitlik modelinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda, daha önceden de belirtildiği üzere, araştırmacının yapısal modelinin test edilmesi amacıyla AMOS programı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki etki düzeyini gösteren Path (Yol) modeli Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4: Araştırma modelinin path (yol) analizi

Yol (path) analizinin gerçekleştirilmesinin akabinde, elde edilen uyum iyiliği indeks değerlerinin alanyazında kabul edilebilir eşik değerler içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, araştırma modelinin kabul edilebilir olduğu söylenebilir (Kline, 2016; Atalay vd., 2022). Araştırma modeline ilişkin uyum iyiliği indeks değerlerine ait sonuçlar Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo- 7: Araştırma modeline ilişkin uyum iyiliği indeks değerleri

İndeksler	Referans Değeri	Model Değeri
CMIN/DF	$0 < x^2/sd \leq 5$	2,633
CFI	$\geq ,90$	0,908
TLI	$\geq ,90$	0,90
AGFI	$\geq ,90$	0,892
GFI	$\geq ,90$	0,901
RMSEA	$,05 < X \leq ,08$	0,064

Online eğitim uygulamalarının öğrencilerin özyeterliliği ve performansı üzerindeki etkisinin incelendiği araştırma modeline yönelik analiz sonucunda, online eğitim uygulamalarının özyeterlilik ve performans üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Analiz bulgularına göre, online eğitim uygulamalarındaki yoğunluğunda 1 birimlik artışın öğrencilerin özyeterlilik düzeylerini 0,90 birim artırdığı ve performans düzeylerini de 0,71 birim artırdığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre online eğitim uygulamalarının öğrencilerin özyeterlilik ve performans düzeylerini artırdığı sonucuna varılabilmektedir. Dolayısıyla çalışmanın ana amacına yönelik olarak test edilmek üzere hazırlanmış olan H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilmiştir. Tablo 8’de yol modeline ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo- 8: Online Eğitim Uygulamaları, Özyeterlilik ve Performans Model Değişkenlerine Yönelik Etki Düzeyleri

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Etki Büyüklüğü (β)	p
Online Eğitim	Özyeterlilik	0,90	0,000*
Online Eğitim	Performans	0,71	0,000*

SONUÇ

Aralık 2019’da Çin’in Hubei Eyaleti,Wuhan şehrinden tüm dünyaya yayılan ve çok kısa bir süre içerisinde küresel ölçekte birçok alanda değişimin yaşanmasına neden olan COVID-19 pandemisinin etkili olduğu en önemli alanlardan biri şüphesiz eğitim-öğretim olmuştur. Uygun olan sektörlerin genel olarak maliyetlerini düşürmek ve personelin çalışma koşullarını daha iyi bir düzeye taşımak adına başvurmuş olduğu bu süreç, gün geçtikçe her alanda düşünölmeye ve uygulanmaya başlanmıştır. Ülkemizin de içerisinde yer aldığı ve etkilendiği pandemi sürecinin yaratmış olduğu etkilerini özellikle eğitim alanında en az düzeye indirmek ve yavaşlatmak adına ilgili kurumlar yüz yüze eğitim yerine online eğitime geçiş yaparak mevcut sürecin devam etmesine olanak sağlamışlardır. İlgili alanda pek de alışık olmadığımız bu süreç hem öğrenciler hem de akademik camiada bazı kesimler tarafından olumlu karşılanırken diğer bazı kesimlerce eleştiri konusu olmuştur. Özellikle eleştiri sürecinde öğrencilerin sosyalleşme, derslere katılamama, internet ve ders materyalleri vs. gibi hususlar ön plana çıkarken; derslerin kayıt altına alınarak sonradan izlenebilmesi, devam konusunda zorunluluğun olmaması, sınavların online şeklinde yapılması gibi durumlar da olumlu yönler olarak ön plana çıkmaktadır. Bütün bu unsurlar baz alındığında bu süreci yaşayan öğrencilerin süreç içerisindeki özyeterlilik ve performans düzeylerinin ne şekilde etkilendiğine yönelik sonuçları ortaya koymak adına bu çalışma ele alınmıştır.

Çalışmada öncelikli olarak değişkenler arasındaki ilişki düzeyleri ele alınmış ve pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz bulgularına göre online eğitim ile özyeterlilik arasında pozitif yönlü ve orta, performans ile arasında yine pozitif yönlü ve yüksek düzeyde bir ilişkinin olduğu görölmektedir. Çalışmanın amacına yönelik hazırlanmış hipotezlerin test edilmesi için AMOS programı uygulanmıştır. Analiz bulgularına göre online eğitim sisteminin öğrencilerin özyeterlilik düzeyinde 0,90, performansta da 0,70 gibi yüksek bir oranda etkili olduğu görölmüştür. Bu sonuçlar araştırma sorusunun cevabını ve ileri sürölen H_1 ve H_2 hipotezlerinin kabul edildiğini göstermektedir.

Ortaya çıkan bu sonuçlarda online eğitim alan öğrencilerin 2000 ve üstü doğum yıllarına sahip milenyum başka bir ifade ile Z kuşağı olarak ifade edilen kesimde bulunması, teknolojik aletleri etkin kullanmaları ve teknolojik gelişmelere rahat uyum sağlamalarının özyeterliliklerinde etkili olduğu düşünölmektedir. Ayrıca bu yüksek özyeterlilik düzeyi ve teknolojik aletlere olan hakimiyet durumu gerek konulara yönelik ek araştırmalar gerekse ilgili akademisyenlerin derslere yönelik vermiş olduğu araştırma ödevleri ve öğrencilerin özellikle online sınavlardaki iç girişimcilik becerileri yüksek performans göstermelerinde etkili olduğu söylenebilir.

Her tehdit beraberinde fırsatlar da yaratmaktadır. Yaşanan pandemi sürecinin yaratmış olduğu etkiler bütün dünya başta olmak üzere özellikle ülkemiz içerisinde de ele alınarak değerlendirilmektedir. Gelişen ve sürekli olarak değişime maruz kalan dünyamız, özellikle Endüstri 4.0 ve Toplum 5.0 gibi bilgi ve iletişim dönemini yaşamaktadır. Dijitalleşme ile ilgili bu gelişmeler gerek işletmelerin mal ve hizmet üretmelerinde gerekse insanların bundan sonraki yaşamlarının vazgeçilmez bir aracı olacaktır. Özellikle bu durumun yaratmış olduğu küresel rekabet durumu birçok kurumun özellikle dijital platformu kullanarak maliyetlerini düşürmek ve çalışanlarına daha ideal çalışma olanakları sağlamak adına online / uzaktan çalışma olanakları sağladığı görülmektedir. Sürecin bu yöne doğru gitme eğilimi göstermesi bu konu ile ilgili geçmiş dönemde rastlanılan eksikliklerin giderilmesini ve geleceğe yönelik tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yaşanan Covid-19 pandemi sürecinin etkisini yitirmiş olması başka pandemilerin veya benzer olayların tekrarının yaşanmayacağı anlamına gelmeyecektir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da belirli kısıtlar bulunmaktadır. Çalışmada elde edilen verilerin anket tekniği kullanılarak elde edilmesi çalışmaya katılanların algı düzeylerini ve mevcut durumlarını ölçmeye çalışırken gerçek davranışlarını gözlemlememektedir. Ayrıca seçilen örneklemin bir devlet üniversitesine bağlı meslek yüksekokulundaki öğrencileri kapsıyor olması diğer bir kısıt olarak ifade edilebilir. Bu nedenle gelecek çalışmalarda konuya yönelik farklı sektörlerde farklı katılımcı gruplarının seçilmesi ve yine veri toplama aşamasında farklı yöntem ve tekniklerin kullanılması araştırma ile ilgili daha farklı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, C. (2020). Turizm ön lisans öğrencilerinin Covid-19 pandemisi sürecinde gerçekleştirilen uzaktan eğitim uygulamalarına yönelik görüşleri. *Studies in Educational Research and Development*, 4 (2), 65-82.
- Altıparmak, M., Kurt, İ. D., ve Kapıdere, M. (2011). E-öğrenme ve uzaktan eğitimde açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri. *XI. Akademik Bilişim Kongresi*. 319-327. 2-4 Şubat, 2011. Malatya
- Arseven, A. (2016). Öz Yeterlilik: Bir Kavram Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 11(19), 63-80.
- Basım H. N., Korkmazıyürek H., ve Tokat A. O. (2008). "Çalışanların öz yeterlilik algılamasının yenilikçilik ve risk alma üzerine etkisi: kamu sektöründe bir araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19. 101-119.
- Baggerly, J. ve Osborn, D. (2006). School counselor's satisfaction and commitment: correlates and predictors. *Professional School Counseling*, 9 (3) 197- 205.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 44(9), 1175-1184.
- Bandura, A. (1999). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2(1), 21-41.
- Bandura, A. (2000). *Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness*. E.A.Locke (Ed.), *Handbook of Principles Of Organizational Behavior*, Oxford: Blackwell Publishing, 120-135.
- Can, E. (2020b). "Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları". *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6, 11-53.
- Cucinotta, D. ve Vanelli, M. (2020). WHO declares COVID-19 a pandemic. *Acta Biomedica*, 91(1), 157-160.
- Chen, G., Bliese, P. D., Payne, S. C., Zaccaro, S. J., Simsarian Webber, S., Mathieu, J. E., ve Born, D. H. (2002). Simultaneous examination of the antecedents and consequences of efficacy beliefs at multiple levels of analysis. *Human Performance*, 15(4), 381-409.

- Çakın, M. ve Külekçi Akyavuz, E. (2020). Covid-19 süreci ve eğitime yansımaları: öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences And Education Research*, 6 (2), 165-186
- Çetin Fatih, (2011). “Örgüt içi girişimcilikte öz yeterlilik algısı ve kontrol odağının rolü”, *Business and Economics Research Journal*, 3: 69,85.
- Daniel, J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Prospects*, 49(1), 91-96.
- Dikmen, S., ve Bahçeci, F. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde yükseköğretim kurumlarının uzaktan eğitime yönelik stratejileri: Fırat Üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Educational Studies*, 7(2), 78-98.
- ERG. (2019). *Eğitimin yönetimi ve finansmanı*. İstanbul: Eğitim reformu girişimi.
- Ezginci, Y. (2020). Pandemi sürecinde online anket uygulaması. *Konya Mühendislik Bilimleri Dergisi*, (8) Özel Sayı, 53-61.
- Gist, M. E., Schwoerer, C.E. ve Rosen, B. (1989). Effects of alternative training methods on self-efficacy and performance in computer software training. *Journal of Applied Psychology*, 74, 6, 884–891.
- Hamutoğlu, N. B., Canan Güngören, Ö., Kaya Uyanık, G. & Gür Erdoğan, D. (2017). Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Türkçe 'ye Uyarlama Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18 (1), 408-429 . DOI: 10.12984/eegefd.295306
- Gülнар, B. (2008). “Bilgisayar ve internet destekli uzaktan eğitim programlarının tasarım, geliştirme ve değerlendirme aşamaları (SUZEP Örneği)”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19: 259-271.
- Kline, R. B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4th ed.). New York, NY: The Guilford Press.
- Kotaman, H. (2008). “Özyeterlilik inancı ve öğrenme performansının geliştirilmesine ilişkin yazın taraması”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1): 111-133.
- Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy?. *Computers & Education*, 59(3), 1065-1078.
- Pajares, F., ve Cheong, Y. F. (2003). Achievement goal orientations in writing: A developmental perspective. *International Journal of Educational Research*, 39(4-5), 437-455.
- Sancar, A. (2012). *Personel güçlendirme algısı ile dönüştürücü liderlik arasındaki ilişkiler: kamu kuruluşunda bir araştırma*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stajkovic, A.D. ve Luthans, F. (1998). Self-Efficacy and work-related performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 124, 2, 240–261.
- Schunk, D. H. (2009). *Öğrenme teorileri: Eğitimsel bir bakışla*. (çev.) Muzaffer Şahin, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özses, M., Dinçer D'alessandro, H., Özbal Batuk, M., & Sennaroğlu, G. (2021). COVID-19 pandemisinde odyoloji öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki görüşleri: Hacettepe Üniversitesi deneyimi. *Turkish Journal of Audiology & Hearing Research (TJAHR)*, 4(1).
- Telli, S. G., ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf (Erişim Tarihi: 02 Mayıs 202)
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2020, 3 19). T.C Millî Eğitim Bakanlığı
- WHO. (2020a). Rolling updates on coronavirus disease (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen> (Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020).
- WHO. (2020b). Q&A on coronaviruses (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses> (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2020).
- United Nations Conference On Trade and Development (2021). *World investment report : Investing in sustainable recovery*, United Nations, New York.
- United Nations Conference On Trade and Development (2020a). *World investment report : International production beyond the pandemic*, United Nations, Geneva.
- United Nations Conference On Trade and Development (2020b). *Policy brief: Education during COVID-19 and beyond*.
- Ursachi, G., Horodnic, I. A. & Zait, A. (2015). How Reliable are Measurement Scales? External Factors with Indirect Influence on Reliability Estimators. *Procedia Economics and Finance*, 20.

- Xu, X., Yu, C., Zhang, L., Luo, L., & Liu, J. (2020). Imaging features of 2019 novel coronavirus pneumonia. *European journal of nuclear medicine and molecular imaging*, 1-2.
- Yıldız, E., ve Seferoğlu, S. S. (2020). Uzaktan eğitim öğrencilerinin çevrim içi teknolojilere yönelik öz yeterlik algularının incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 33-46.
- Yıldız M. (2015). Uzaktan eğitim programlarında ders veren öğretim elemanlarının uzaktan eğitime yönelik bilgi, inanç ve uygulamaları arasındaki ilişkiler, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 04.06.2022

Etik değerlendirme belge sayısı: 33

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS*
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	1. Yunus ZENGİN 2. Şengül DURAN
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	1. Yunus ZENGİN
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	1. Yunus ZENGİN 2. Şengül DURAN
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	1. Yunus ZENGİN 2. Şengül DURAN
Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	1. Şengül DURAN

*Katkı oranlarının tümü eşit olması durumunda oranlar belirtilmeyecektir/ If the contribution rates are all equal, the rates will not be specified

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

Gönderilme Tarihi: 6 Mayıs 2023; Revize Edilmiş Hali: 26 Haziran 2023; Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2023

SPOTIFY MÜŞTERİLERİNİN ÜYELİK DAVRANIŞININ UTAUT2 MODELİ İLE İNCELENMESİ

Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN¹

Gonca TELLİ²

ÖZ

Dijitalleşme birçok dijital platformun kurulmasını ve çok farklı ve çeşitli içeriklerin oluşmasını sağlamıştır. Bilhassa görsel ve işitsel içerik üretimi ve sunumu sağlayan platformlarda yer alan içerikler, gün geçtikçe büyük bir değer haline gelmektedir. Dijital platformları en iyi şekilde kullanan sektörlerin başında müzik sektörü gelmektedir. Müzik ve podcast ağırlıklı olan dijital platformların en önde gelen uygulaması ise dünya çapında milyonlarca üyeye sahip olan Spotify uygulamasıdır. Spotify 2021 yılı ikinci çeyreğinde 365 milyon kişiye ulaşmıştır. 82 milyon abonesi ve platformda 70 milyon şarkı ve 2,9 milyon podcast içeriği bulunmaktadır. Spotify dijital platformu kullanıcılarına pek çok seçenek sunmaktadır. Bu nedenle, Spotify'ı kullanan ücretli ve ücretsiz üyelerin davranışsal niyetleri genişletilmiş bütünlük teknoloji kullanımı ve davranışı modeli (UTAUT2) doğrultusunda incelenmiştir. Yapılan çalışmada çevrimiçi anket yöntemi tercih edilmiş olup, 18 yaş üstü katılımcılardan 227 kişiye ulaşılmıştır. Toplanan veri SPSS Amos 24 programı ile çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre sosyal etki, fiyat değeri, performans beklentisi, çaba beklentisi, hedonik motivasyon, kolaylaştırıcı koşullar ile davranışsal niyet arasında pozitif bir ilişkiye rastlanılmamasına rağmen alışkanlık ile davranışsal niyet arasında pozitif ilişkiye rastlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spotify, UTAUT2, Dijital Pazarlama, tüketici davranışı

Jel Kodları: M30, M31, M39

EXAMINING SPOTIFY CUSTOMERS' SUBSCRIPTION BEHAVIOR WITH UTAUT2 MODEL

ABSTRACT

Digitalization has led to the establishment of many digital platforms and the creation of very different and diverse content. In particular, the content on platforms that provide visual and audio content production and presentation is becoming a great value day by day. The music industry is one of the sectors that make the best use of digital platforms. The leading application of music and podcast-oriented digital platforms is Spotify, which has millions of members worldwide. Spotify reached 365 million people in the second quarter of 2021. It has 82 million subscribers, and 70 million songs and 2.9 million podcast content on the platform. The Spotify digital platform offers many options to its users. Therefore, the behavioral intentions of paid and free members using Spotify were examined in line with the extended integrated technology use and behavior model (UTAUT2). In the study, the online survey method was preferred, and 227 participants over the age of 18 were reached. The collected data were analyzed with the SPSS Amos 24 program. According to the conclusions of the research, although no positive relationship was found between social influence, price value, performance expectation, effort expectancy, hedonic motivation, facilitating conditions and behavioral intention, a positive relationship was found between habit, and behavioral intention.

¹Dr., İstanbul Rumeli Üniversitesi, didem.gezmisoglu@rumeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3043-1114

²Prof. Dr., goncatelli10@gmail.com., ORCID:0000-0002-8238-3185

Keywords: Spotify, UTAUT2, Digital Marketing, consumer behavior

JEL Codes: M30, M31, M39

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi her alanda olduğu gibi müzik ve eğlence sektörünü de etkilemiştir. Bundan 40-50 yıl önce radyo, plak daha sonra kaset veya CD dinlenirken, yakın dönemde taşınabilir medya çalarlar İpod, Mp3, Mp4 gibi cihazlar devreye girmiştir. İlk zamanlarda telif hakları konusunda yeterli düzenlemelerin olmamasından dolayı Napster gibi uygulamalardan P2P (Peer to peer) sistemlerden çok daha kolay bir şekilde paylaşım yapılması ve müzik kaynağı indirilmesi gerçekleşmiştir. Bu durum sektörün hızlı bir şekilde genişlemesine sebep olmuştur. Şimdilerde bu tarz eylemler için yeni düzenlemelerle birlikte akıllı telefonlar vasıtasıyla erişim sağlayabilen çevrimiçi veya çevrimdışı müzik dinleme imkânı sunan platformlar kullanılmaktadır. Dinleyiciler CD veya radyo dinlemek yerine akıllı telefonlarından doğrudan veya akıllı telefonlarını hoparlör, araba ekranı, televizyon gibi gereçlere bağlayarak müzik içeriklerini üyesi oldukları platformlar aracılığıyla dinlemektedirler. İpod gibi uygulamalar kişiye özel müzik dinleme ve sıralama gibi seçenekler sunan başlangıç uygulamalarıdır. Daha sonraları internetin içerikleri daha hızlı indirebilme yeteneğinin ve kapasitesinin gelişmesi sayesinde bu uygulamalar kaliteli dijital müzik platformlarına dönüşmüştür. Bu platformlarının başında Spotify gelmektedir.

Spotify; akıllı telefon, bilgisayar, tablet veya farklı cihazlarda kullanılmak üzere geliştirilmiş, içinde milyonlarca müzik ve podcast bulunduran, ücretli veya ücretsiz üyelik ile bu içeriklere erişim sağlayan bir platformdur (Spotify, 2022). 2013 yılının aralık ayından itibaren mobil sürümü kullanıcılar tarafından ücretsiz olarak belli özellikleri kullanmama kaydıyla indirilebilmektedir. Bütün özelliklerin kullanılabilmesi için ise ücretli abonelik seçeneği sunulmaktadır. Spotify 2019 yılı itibariyle 187 ülkede kullanılmaktadır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Spotify>, 2022). Platform 2008 yılı itibariyle herkesin kullanımına açık hale gelmiştir. Spotify bünyesinde eski ve yeni şarkılardan ve podcastlerden oluşan çok büyük bir dijital arşiv bulunmaktadır. Bu arşiv yaklaşık olarak 40 milyondan fazla şarkıyı içerisinde bulunmaktadır. 2021 yılı itibariyle haftada yaklaşık olarak 40.000 adet şarkı kitaplığa eklenmektedir (Aguilar vd., 2021). Business of Apps'a göre Spotify uygulaması 2021 yılı ikinci çeyreğinde 365 milyon kişiye ulaşmıştır. Ayrıca 82 milyon abonesi ve platform bünyesinde yine aynı dönem itibariyle 70 milyon şarkı ve 2,9 milyon podcast içeriği barındırmaktadır (Businessofapps, 2022). Spotify farklı uygulamalarla erişilebilirliğini artırmıştır. Ücretsiz hesapların sadece davetiye ile oluşturulması sağlanırken, ücretli abonelikler herkes tarafından erişilebilir hale getirilmiştir. Spotify herkesin kullanımına açık hale gelmesinden 2 yıl sonra, 1 milyonu aylık abone olan kullanıcılardan oluşan toplam 10 milyonu aşkın kullanıcıya sahip olmuştur. 2009 yılı itibariyle ise ücretsiz abonelikler davetiye olmaksızın herkes tarafından oluşturulabilmiştir. Daha sonra abonelik modelinde herkes tarafından erişilebilirlik iptal edilerek davetiye sistemine geçilmiştir. Spotify portaline günümüzde birçok ülkeden erişim imkânı vardır. Mart 2021 yılı itibariyle 356 milyon aylık etkin kullanıcı, bu kullanıcıların 158 milyonunun ücretli abone olduğu görülmektedir (Spotify, 2022).

Spotify'nin son dönemdeki yükselişi ile birlikte araştırmacıların da ilgisini çeken bir platform haline geldiğini söylemek mümkündür (Wlömert ve Papies, 2016; Aguiar vd., 2021; Kim ve Oh, 2021; Yin ve Fu, 2021; Ömer Bilgehan, 2019; Kale Efe, 2019; Kara ve Hünkâr, 2018; Kurt, 2020). Yapılan araştırmaların Spotify'nin oluşumu, özellikleri, şirket kültürü, içerdiği teknolojiler konularının yanı sıra müşteri deneyimi marka sadakati, üyelik programları gibi pazarlamaya yönelik pek çok farklı alanda olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise dünyada milyonlarca üyesi olan Spotify platformundaki Türk müşterilerin üyelik davranışını incelemektir. Bu doğrultuda genişletilmiş bütünleşik teknoloji kullanımı ve davranışı modeline (UTAUT2) dayanan performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar, hedonik motivasyon, fiyat değeri ve alışkanlık başlıkları ele alınmış olup, tüketicideki davranışsal niyet araştırılmaktadır. Bu model tüketicilerin yeni teknoloji kabulünü ve kullanımını araştırma üzere ortaya atılmış en kapsamlı teori olmasından dolayı bu çalışmada bu teori kullanılarak ortaya çıkarılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Dünyada ve Türkiye'de Spotify müzik platformu ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı incelediğinde;

Müzik Endüstrisinde Wlömert ve Papies tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada 2500'den fazla müzik üreticisi incenmiş olup bu üreticilerin abonelik ücretleri ve reklamlara dayalı bir gelir kaynağı olduğu tüketicilerin CD satın alma oranında düşüş veya indirme ücretlerinin olmayışının gelirlerini azaltabildiğinden yola çıkarak ücretli üyeliklerin şirket geliri üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olduğu, ücretsiz üyeliklerin ise negatif etkiye sahip olduğu ancak sonuçta iki grubun birbirini dengelediği görülmektedir (Wlömert ve Papies , 2016).

Aguiar ve arkadaşları tarafından 2021 yılında yapılan çalışmada çevrimiçi müzik platformlarının giderek daha da güçlendiği günümüzde müzik endüstrisinin az sayıdaki platform tarafından yönetildiği ve böylece platformların güçlendiğinden hareketle bu platformların güçlerini ön yargılı bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını araştırmışlardır. Çalışma 2017 yılında New Music Friday çalma listesindeki şarkı sıralamasına ilişkin veriler kullanılarak yapılmıştır. Buna göre müzik endüstrisinde bağımsız sanatçıların ve kadınların karşılaştığı zorluklara rağmen, Spotify yeni müzik küratörü olarak kadınları desteklemektedir (Aguiar vd., 2021). Bu çalışma endüstri hakkında genel fikir oluşumunda katkı sağlamıştır.

Kim ve Oh tarafından 2021 yılında yapılan çalışmada Spotify platformu tarafından 1998 yılı ile 2016 yılı arasındaki haftalık Billboard Hot 100 listelerinde yer alan 6209 şarkı hakkındaki verileri kullanma ve aynı zamanda ilk 10 hit şarkı olma olasılığı tahmininin akustik özellikler tarafından nasıl geliştirildiği müzik zekâsı teknolojisi kullanılarak araştırılmaktadır. Bu araştırmaya göre müzik zekâsı teknolojisi tarafından sağlanan ayrıntılı verilerin çevrimiçi müzik akışı çağında önemli bir tahmin değeri gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Kim ve Oh, 2021). Bu çalışma ağırlıklı olarak Spotify'nin teknik özelliklerine dayanmaktadır.

Spotify'nin, rakiplerine kıyasla baskın bir müzik platformu olduğunu söylemek mümkündür. Yin ve Fu tarafından 2021 yılında yapılan araştırmada, Spotify'nin kültürünü nasıl oluşturduğu ve yönlendirdiği keşfedilmeye çalışılmıştır. Spotify firmasının kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi uygulaması ile müşterileri arasındaki ilişkiyi nasıl güçlendirdiği ve üye olmayan potansiyel müşterilerini nasıl üye yaptığı araştırılmış olup, Spotify firmasının reklamını ağızdan ağıza pazarlama ile yaptığı ortaya çıkmış ve bu doğrultuda tüketicilerini birer marka savunucu haline getirdiği ifade edilmiştir (Yin ve Fu, 2021).

Endonezya'da da Spotify uygulaması ile dijital müzik uygulamalarının hızlı bir şekilde geliştiği gözlenmiştir. Endonezya'daki kullanıcıların Premium üyeden çok Freemium üyelere (ücretsiz kullanıcılardan) oluştuğu görülmektedir. Yapılan çalışmada yeniden satın alma niyeti ile ilgili, algılanan değer ve algılanan kalitenin niyet üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tarmidi vd., 2022).

Efe ve Sonsel tarafından 2019 yılında kitle psikolojisine yönelik yapılan çalışmada Spotify müzik platformunda Türkiye'de 2019 yılının temmuz ayında yayınlanan ilk 50 şarkının analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen verilere bakıldığında, dijital platformlarda müziğin yayılma hızının çok yüksek olması ve buna paralel olarak kitle psikolojisinin de hızlı bir şekilde değiştiği ve müziğin ortak kültüre yön verdiğinin tespiti açısından oldukça önemli olduğu belirlenmiştir (Efe ve Ömer Bilgehan, 2019).

Kale Efe tarafından 2019 yılında yapılan bir diğer çalışmada Spotify uygulamasının kullanıcılarına sunduğu içeriklerin ve bu içeriklerle dijital reklamları ne şekilde kullandığı üzerine bir araştırma yapılmıştır. Dijital müziğin hızlı bir şekilde gelişim göstermesi ve bu doğrultuda görüntülü reklamların bu platformlarda yer almasının platformun üye sayısı göz önüne alındığında oldukça önemli sonuçlara ulaşılmıştır (Kale Efe, 2019). Üye sayısı ve dijital reklam potansiyeli arasındaki ilişki bir gösterge gibi düşünülebilir.

Kara ve Hünkâr tarafından 2018 yılında yapılan çalışmada Spotify markası üzerinden Freemium (ücretsiz) pazarlamanın satın almaya etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında, Spotify uygulamasının ücretsiz versiyonunun kullanıcıya sunduğu özelliklerin yetersiz olması sebebiyle, tüketicilerin bir kısmının ücretli versiyon kullanmak istediği yani hizmeti satın alma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Ücretsiz pazarlamanın satın almayı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Kara ve Hünkâr, 2018).

Kurt tarafından 2020 yılında yapılan çalışmada Spotify firmasının marka kullanım alışkanlıkları, marka beklentileri ve marka sadakati incelenmektedir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında Spotify firmasının sadık müşteriler edinmek için yeni stratejiler geliştirmesi gerektiği düşünülmektedir. Ücretsiz ve ücretli kullanıcılar arasında gözlemlenen farklılıkların sadakat ile sadakatin alt konuları ile direkt olarak ilgili olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle kullanıcı ile marka arasındaki ilişkinin markanın marka sadakati ile ilgili yaptığı pazarlama faaliyetlerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır (Kurt, 2020).

Büyüksağnak tarafından 2021 yılında yapılan araştırmada Spotify platformunun çalma listelerini algoritmik öneri sisteminin sağladığı olanaklardan faydalanarak oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların alakasız ve beklenmedik şarkılarla karşılaşmalarından dolayı algoritmanın oluşturduğu çalma listelerini kullanmaktan kaçındıkları ve daha çok kendileri kişiselleştirdikleri listeleri kullanmak istedikleri görülmüştür (Büyüksağnak, 2021).

Karatay tarafından 2022 yılında yapılan çalışmada katılımcıların 1/2 saat ve 3/4 saat aralığında müzik dinlediği görülmüştür. Çevrimiçi müzik platformunda geçirilen zamanın süresi arttıkça kullanıcıların motivasyonunun da doğru orantılı bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca ücretsiz üyeliklere göre ücretli üyeliklere sahip olan katılımcıların motivasyonunun daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda reklamsız müzik dinlemenin katılımcıların motivasyonunu olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Karatay, 2022).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

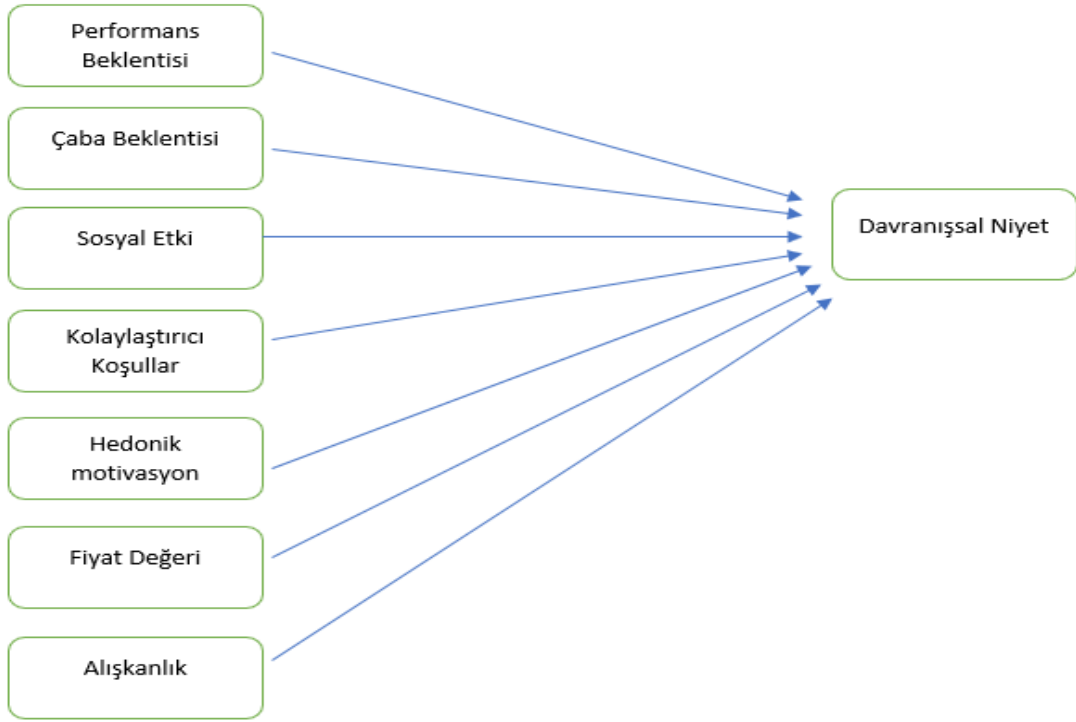
Dijitalleşme ile birlikte özellikle de müzik sektöründe köklü değişimler gerçekleşmesi ve yeni çevrimiçi dijital müzik platformlarının ortaya çıkması müzik dinleme talebi olan tüketici davranışını etkilemektedir. Bu çalışmada sözü geçen platformlardan günümüzde dünyada en popüler olanlarından biri olan Spotify uygulamasını kullanan Türk tüketicilerin davranışsal niyetlerinin araştırılması ve bu bulgular ışığında pazarlama sektörüne, müzik sektörüne, diğer sektörlere ve akademik çalışmalara kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

Bilindiği gibi dijitalleşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte en çok etkilenen sektörlerden birinin de müzik sektörü olduğu bilinmektedir. Dijitalleşmenin başlangıcında müzik sektörünün olumsuz etkilendiği, şimdilerde ise bu olumsuzlukları tersine çevirmiş olarak görülmektedir. Bu bağlamda tüketicilerin davranışsal niyetini anlamak ve bu doğrultuda bu araştırmanın sonuçlarının geleceğe dair hem müzik sektörü ile ilgili hem de diğer alanlara uyarlanarak bu değişimin firmalara yol gösterici olması beklenmektedir.

2.2. Araştırmanın Modeli ve Araştırmanın Hipotezleri

Kişilerin teknolojiyi kabulünü ve kullanımını açıklamak üzere literatürde birçok araştırma yapılmıştır. Venkatesh tarafından 2003 yılında teknolojinin kabulü ve benimsenmesini açıklamak amacıyla daha önceki teorilerin harmanlanmasıyla oluşturduğu Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleştirilmiş Modelini (UTAUT) oluşturmuştur. Bu model performans beklentisi, çaba beklentisi, kolaylaştırıcı koşullar ve sosyal etki olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır (Venkatesh vd. 2003). Fakat modelin ortaya çıkışından itibaren teknolojinin çok hızla yol kat etmesinden kaynaklı Venkatesh tarafından bu modelin geliştirilmesi gereği duyulmuştur. Yeni modelde 4 bölüme ek olarak fiyat değeri, hedonik motivasyonlar ve alışkanlık değişkeni eklenmiştir. Böylelikle Venkatesh tarafından Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleştirilmiş Modeli 2 (UTAUT2) ortaya çıkmıştır (Venkatesh vd., 2012).

Araştırmada aşağıda yer alan değişkenlerin arasındaki ilişki incelenmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2.1. Performans Beklentisi

Kullanıcıların performans beklentisi, kullanıcıların teknolojinin yardımıyla isteklerinin yerine getirilmesi (Venkatesh vd., 2012), kendileri için bu teknolojinin faydalı olup olmayacağına dair güven derecesini ifade etmektedir (Venkatesh vd., 2003). Bu nedenle, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır:

H1: Performans beklentisinin davranışsal niyete pozitif etkisi bulunmaktadır.

2.2.2. Çaba Beklentisi

Çaba beklentisi kullanıcının yeni sistemi kullanmasının ne kadar kolay olacağına işaret etmektedir (Venkatesh vd., 2003). Kullanıcıların teknolojik uygulamaları öğrenme çabaları ne kadar düşükse, onu uygulamayı benimsemelerinin de bir o kadar yüksek olacağı düşünülmektedir (Kang, 2014). Bu nedenle, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır:

H2: Çaba beklentisi ile davranışsal niyete pozitif etkisi bulunmaktadır.

2.2.3. Sosyal Etki

Tüketicilerin, kendilerine yakın hissettiği kişilerin (aile, arkadaş, vb.) belli bir teknolojiyi kullanın gerekliliğine inanmalarının algılama aşamasıdır (Venkatesh vd., 2012). Yapılan yakın tarihli araştırmalara bakıldığında, sosyal etkinin davranışsal niyetin güçlü öncüllerinden olduğu sonucuna varmıştır (Patil vd., 2020). Bu nedenle, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır:

H3: Sosyal etkinin davranışsal niyete pozitif etkisi bulunmaktadır.

2.2.4.Kolaylaştırıcı Koşullar

Kullanıcıların uygulamaları kullanmasına destek olabilecek altyapının olduğuna inanma, güvenme derecesi olarak ifade edilmektedir (Venkatesh vd., 2003). Kolaylaştırıcı koşullar; çevrimiçi destek, çevrimiçi yardım, mobil aygıtlar, internet bağlantısı gibi mobil uygulamaları destekleyici alt yapılar ile ilgilidir (Hew vd., 2015). Bu nedenle, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır:

H4: Kolaylaştırıcı koşulların davranışsal niyete pozitif etkisi bulunmaktadır.

2.2.5.Hedonik Motivasyon

Kullanıcıların uygulamaları kullanırken eğlence değerini daha yüksek düzeyde algılaması durumunda kullanıcıların o teknolojiyi kullanmayı ancak kabul ettiği düşünülmektedir (Gupta ve Dogra, 2017). Bu nedenle, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır:

H5: Hedonik motivasyonun davranışsal niyete pozitif etkisi bulunmaktadır.

2.2.6.Fiyat Değeri

Tüketiciler, uygulamaları kullanırken algıladıkları fayda ile bu uygulamaları kullanmanın parasal maliyeti arasındaki bilişsel alışveriş fiyat değeri olarak görülmektedir (Venkatesh vd., 2012). Fiyat değerini gösteren faydalar; kalite, kolaylık, rahatlık ve her yerde bulunabilirliktir (Cabrera-Sánchez vd., 2021). Bu nedenle, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır:

H6: Fiyat değerinin davranışsal niyete pozitif etkisi bulunmaktadır.

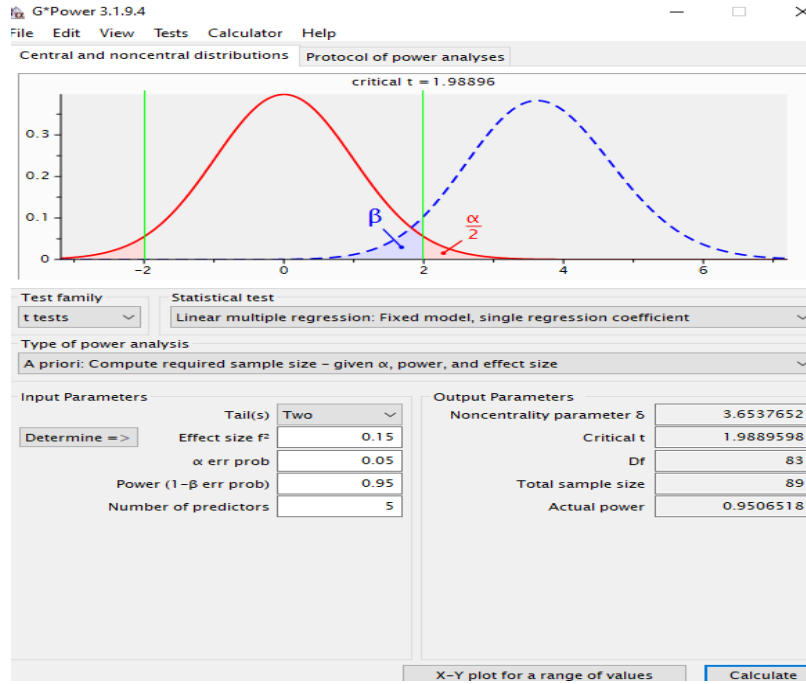
2.2.7.Alışkanlık

Kişilerin mobil uygulamaları kullandıktan sonra kullanmaya devam etmelerine katkıda bulunan en önemli faktör alışkanlıktır (Tam vd., 2020). Bu nedenle, bu çalışmada aşağıdaki hipotez varsayılmıştır:

H7: Alışkanlığın davranışsal niyete pozitif etkisi bulunmaktadır.

2.3.Evren ve Örneklem

Araştırmanın ana kümesini ücretli veya ücretsiz Spotify üyesi bulunan, Türkiye’de yaşayan ve 18 yaş üstü tüketiciler oluşturmaktadır. Katılımcılara kolayda örneklem metodu kullanılarak ulaşılmıştır. Çevrimiçi anket yöntemi kullanılmış olup, yeterli sayıda minimum örneklem büyüklüğü ile çalışılması gerektiği düşünülmektedir. Bu amaçla Faul (2007) tarafından ortaya çıkarılan G*power örneklem büyüklüğü analiz programı ile gerekli olan örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır (Faul vd., 2007). Bu hesaplama yapılırken Cohen (1992) tarafından önerilen etki büyüklüğünün (f^2) 0,15'e eşit olması, hata türünün (α) 0,05480'e eşit olması ve hata türü 2'nin (β) 0,20 olması koşuluyla (Cohen, 1992), G*Power programı çalıştırılmıştır. 0,95 güven aralığında 89 katılımcı ile uygun örneklem boyutu sağlandığı görülmektedir. Bu çalışmada 227 katılımcıya ulaşılmıştır. Ulaşılan örneklem sayısının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Jayasingh vd., 2021).

Şekil 2. G*Power Analizi

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışmada veri toplamak amacıyla anket yöntemlerinden çevrimiçi anket yöntemi tercih edilmiş olup, Microsoft Forms programından faydalanılarak anket formu hazırlanmıştır. Soru formu 2 farklı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özellikleri belirlemek amacıyla sorular sorulmuştur. İkinci bölümde araştırma modelindeki değişkenlerin ifadelerine yer verilmiş olup Venkatesh tarafından 2012 yılında yapılan çalışmadan yararlanılmıştır (Venkatesh, 2012). Anket formuna katılan kişilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular sorular kapalı uçlu olarak sorulmuştur. Anket formundaki diğer ifadeler ise Likert ölçeği (5'li) ile ölçülmüştür. Çalışmada kolayda örnekleme metodu kullanılarak katılımcılara ulaşılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Bulgular

Ankete katılan 227 katılımcıların 137'si kadın ve 90 katılımcının ise erkek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 69 kişinin medeni durumunun evli, 158 kişinin ise bekâr olduğu görülmektedir. Kişilerin yaş dağılımları incelendiğinde; 103 kişi ile en fazla 18-25 yaş aralığında katılımcı, ikinci sırada ise 88 kişi ile 26-40 yaş aralığı gelmektedir. Gelir durumu incelendiğinde 154 kişinin gelir durumu ise 4.501 ve 10.000 TL aralığında gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Kişilerin eğitim durumu incelendiğinde 218 kişinin lisans ve yüksek lisans mezunu olduğu saptanmıştır. Katılımcılara Spotify üyeliklerinin hangi tarz üyelik olduğu sorulduğunda 134 kişinin ücretli üyelik kullandığı, 93 kişinin ise ücretsiz olarak faydalandığı görülmektedir. Ayrıca kullanıcılara ücretsiz sürüm kullanımının satın alma kararına etkisi olup olmadığı sorulduğunda, 177 kişinin satın almaya etkisi olduğunu, 50 kişinin ise satın almaya etkisinin olmadığını söylemektedirler. Tablo 1'de detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Demografik Profili

Değişkenler		(f)	%	Değişkenler		(f)	%
Cinsiyet	Kadın	137	60,4	Gelir	4501-10000	154	67,8
	Erkek	90	39,6		Durumu	10001-15000	33
Medeni Durum	Evli	69	30,4			>15001	40
	Bekâr	158	69,6	Eğitim	Lise	4	1,8
Yaş	18-25	103	45,4		Ön lisans	5	2,2
	26-40	88	38,8		Lisans	108	47,6
	41-56	30	13,2		Lisansüstü	110	48,5
	>57	6	2,6	Ücretsiz sürümün satın almaya etkisi	Var	177	78,0
Spotify ücretli/ ücretsiz üyelik	Ücretli	134	59,0		Yok	50	22,0
	Ücretsiz	93	41,0				

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA), Geçerlilik/Güvenilirlik

Yapılan araştırmada faktör yükü hesaplamadaki en mutlak yöntemlerden biri olan doğrulayıcı faktör analizi ile faktör yükleri hesaplanmıştır. Analiz sonucuna göre faktör yükü 0,60'ın altında olan performans beklentisi ölçeğindeki 4 nolu ifade, kolaylaştırıcı koşullar ölçeğindeki 4 nolu ifade ile alışkanlık ölçeğindeki 3 nolu ifadenin çıkarılması uygun görülmüştür. Sonrasında her bir ölçek için Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmış ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha katsayısı $0,00 < \alpha < 1,00$ aralığında bir değere sahip olması ve olabilecek olan en yüksek değere ulaşılması sağlanmaktadır (Cronbach, 1951). Bu çalışmada Cronbach's Alpha katsayılarının biri 0,767 ile 0,963 değerleri arasında olduğundan dolayı, oldukça güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Faktör yükleri hesaplanırken 0,60'dan küçük olmamasına, AVE değerinin 0,50'den fazla olmasına ve CR değerinin ise 0,70'in üstünde yani 1'e yakın olmasına (Hair vd., 2014; Fornell ve Larcker, 1981) araştırmada ayırışma ve benzeşme geçerliliğinin sağlanmasının göstergesidir. Bu çalışmada da benzeşme ve ayırışma geçerliliği sağlanmıştır.

Tablo 2. DFA Faktör Yükleri

	(FY)	(AVE)	(CR)	(Cronbach's α)
PE1	,843	,636	,839	,841
PE2	,784			
PE3	,764			
CB1	,876	,775	,932	,931
CB2	,845			
CB3	,945			
CB4	,853			

SE1	,893	,798	,922	,922
SE2	,923			
SE3	,864			
KK1	,712	,601	,818	,812
KK2	,847			
KK3	,762			
HM1	,946	,902	,965	,963
HM2	,978			
HM3	,925			
FD1	,848	,826	,934	,931
FD2	,945			
FD3	,932			
DN1	,852	,808	,926	,922
DN2	,900			
DN3	,943			
A1	,900	,647	,783	,767
A2	,697			

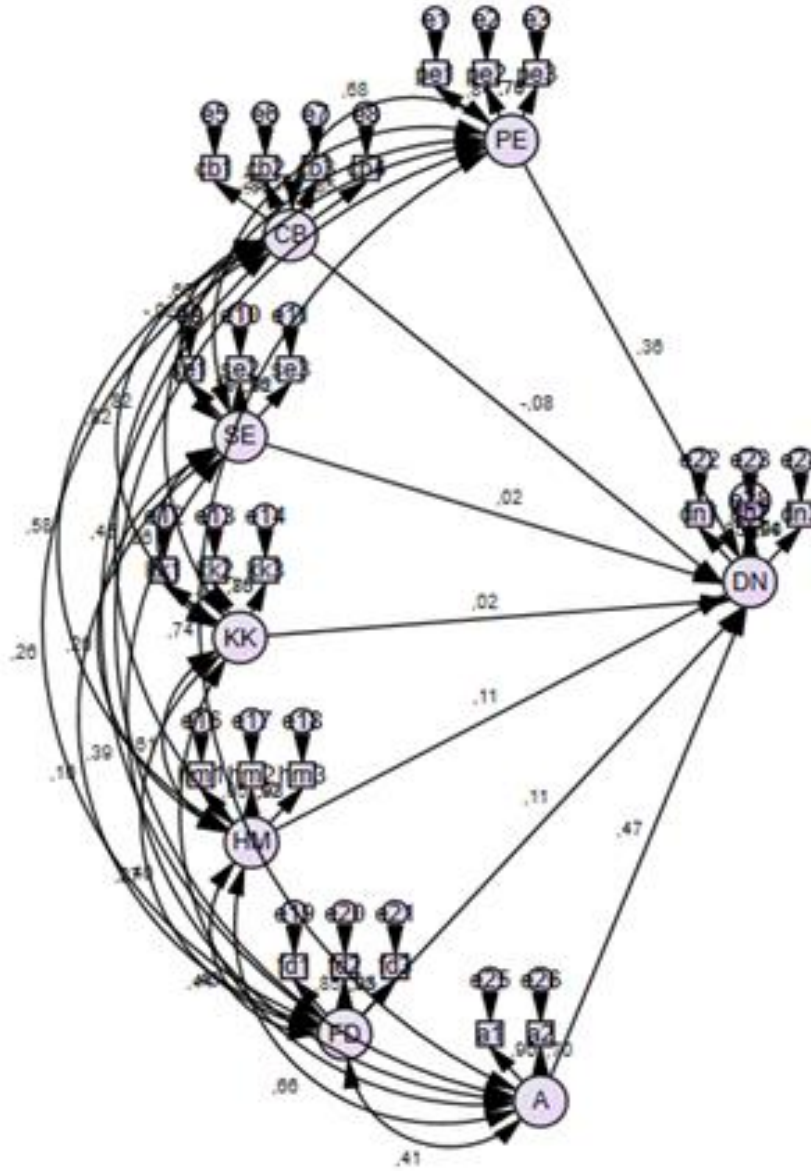
Hipotezlerin testine geçmeden önce uyum değerlerine bakılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile onaylanabilir ölçülerde uyum değerlerine ehil olduğu görülmektedir (Schermelleh-Engel vd., 2003).

Tablo. 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi U. D. (Uyum Değerleri)

	X2(CMIN)	(DF)	(X2/DF)	(RMR)	(CFI)	(AGFI)	(GFI)	(NFI)	(RMSEA)
Uyum Değ.	284,387	168	0,009	0,038	0,972	0,857	0,896	0,934	0,055

3.3.Yapısal Eşitlik Modeli

Yapılan çalışmanın hipotezlerini test etmek üzere yapısal eşitlik modeli çizilmiştir. Bu doğrultuda SPSS programının uzantısı olan Amos programı kullanılarak oluşturulmuştur. Şekil 3'te ekran görüntüsü eklenmiştir.

Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli

Tablo 4'te doğrulayıcı faktör analizi sonrası yapılan yapısal eşitlik modellemesi (YEM) ile onaylanabilir ölçütlerde uyum değerlerine ehil olduğu sonucuna varılmıştır (Schermelleh-Engel vd., 2003).

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeli U. D. (Uyum Değerleri)

	X2 (CMIN)	(DF)	(X2/DF)	(RMR)	(CFI)	(AGFI)	(GFI)	(NFI)	(RMSEA)
Uyum Deg.	370,591	224	1,654	0,038	0,970	0,844	0,883	0,929	0,054

Tablo 5'e incelendiğinde hipotezlerin katsayıları ile birlikte anlamlılık değerleri de gösterilmiştir. YEM (yapısal eşitlik modeli) sonuçlarına göre H1, H2, H3, H4 ve H5 hipotezlerinin kabul edilmediği, H6 hipotezinin ise desteklendiği görülmektedir.

Tablo. 5. YEM Sonuçları

		TahminS.E. - C.R. - P - Sonuç						
DN	<---	PE	0,377	0,144	2,613	0,009	Desteklenmedi	
DN	<---	CB	-0,097	0,119	-0,810	0,418	Desteklenmedi	
DN	<---	SE	0,014	0,042	0,334	0,738	Desteklenmedi	
DN	<---	KK	0,028	0,132	0,214	0,830	Desteklenmedi	
DN	<---	HM	0,128	0,095	1,345	0,179	Desteklenmedi	
DN	<---	FD	0,087	0,038	2,288	0,022	Desteklenmedi	
DN	<---	A	0,379	0,084	4,540	***	Desteklendi	

SONUÇ

İnternetin yoğun kullanıldığı 2000’li yıllarda müzik sektörü izinsiz indirilen albümler, korsan siteler gibi sektörü derinden etkileyen kontrol altına alınamayan çok kötü zamanlardan geçmiştir. Daha sonra sektörde dijitalleşmeyi lehine çevirmeyi sağlayan platformlar devreye girmiştir. Böylelikle 2000’li yıllarda hızlı bir gerilemeye giren sektör, dijital platformların da etkisiyle hızlı bir yükselişe geçmiştir. Söz konusu dijital platformların önde gelenlerinden biri Spotify’dır. Spotify uygulaması ücretli veya ücretsiz üyelik seçeneklerine sahip bir uygulamadır. Ücretsiz uygulama kullanan kullanıcıların reklam izleme koşulu gibi ücretli üyeliklere göre bazı dezavantajlara da sahip olduğu bilinmektedir. Reklam izleme seçeneği içeren ücretsiz kısımda ses kalitesinin düşük olması, şarkı listesi oluşturulamaması, çevrimdışı müzik dinlenememesi gibi dezavantajları bulunmaktadır.

Buna rağmen Spotify markası Mart 2021 yılı itibariyle 356 milyon aylık etkin kullanıcının sadece 158 milyonunun da ücretli abonelik olduğu görülmektedir (Spotify, 2022). Ayrıca toplamda 2022 Eylül ayı itibariyle 422 milyon üyesi olduğu bilinmektedir (İqbal, 2022). Türkiye’de de 2013 yılından beri olan Spotify platformu dünyada 187 ülkede hizmet vermektedir. Dünya çapında bu kadar hızlı büyüyen ve bu kadar çok kullanıcıya sahip bir platformun kullanıcılarının davranışsal niyetleri araştırılmak istenmiştir. Bu doğrultuda; genişletilmiş bütünleşik teknoloji kullanımı ve davranışı modeline (UTAUT2) dayanan performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar, hedonik motivasyon, fiyat değeri ve alışkanlık başlıkları ele alınmış olup, davranışsal niyet araştırılmaktadır.

Yapılan araştırmanın uygulama kısmının ilk bölümünde demografik özelliklerin belirlenmesine yönelik sorular sorulmuş, ikinci bölümünde ise UTAUT2 modelinin ölçeği uyarlanarak kullanılmıştır. Yapılan çalışma çevrimiçi bir platform ile ilgili olduğundan çevrimiçi anket yöntemi tercih edilmiştir. Yanıtlayıcılar 18 yaş üstü katılımcılardan oluşmaktadır. Çalışmada ücretli ve ücretsiz Spotify kullanan 227 kişiye ulaşılmıştır.

Literatürde ücretli üyeliklerin pozitif yönde etkisi bulunmakta olup (Wlömert ve Papies, 2016), ücretsiz üyeliklerin satın alma niyetini pozitif yönde etkilemesine rağmen (Tarmidi vd., 2022; Kara ve Hünkâr, 2018), yapılan diğer bir çalışmada ise ücretsiz üyeliklerin firmaya negatif yönde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Wlömert ve Papies, 2016). Teknik özelliklerinden kaynaklı olarak üyeliklerde müşteri tatmini sağlanmaktadır (Kim ve Oh, 2021). Müşteri tatmini de beraberinde sadık tüketicilerin Spotify markasını kulaktan kulağa pazarlama yoluyla reklamını yaparak büyümesiyle (Yin ve Fu, 2021; Kurt, 2020) dünya genelinde milyonlarca üyeye sahip olan bir platform haline dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Yapılan çalışmanın bulguları incelendiğinde performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar ve hedonik motivasyon ile davranışsal niyet arasında pozitif bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Bu sonuca göre Spotify ücretli üyelik sisteminin Türkiye koşullarında çok ucuz olması ve üyelik sisteminde getirilen kolaylıkların kullanıcılarda performans, çaba, kolaylaştırıcı koşullar ve hedonik motivasyon gibi unsurları davranışsal niyete yansıtmaya gerek duymadıklarını düşündürmektedir.

Spotify uygulamasının 2021 yılı itibarıyla 356 milyondan fazla kullanıcısının olduğu, eski ve yeni 40 milyondan fazla şarkıdan oluşan eşsiz bir dijital kitaplığı kullandığı (Aguiar vd., 2021) düşünülürse; bu çalışmaya katılan kişiler tarafından Spotify markasının fazla sayıda olmayan rakiplerine göre üstün, kaliteli ve yeterli görüldüğü düşünülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan katılımcıların %84,2'sinin 40 yaş ve altı genç tüketicilerden oluşması, dolayısıyla teknolojiye yatkın kişiler olmasının da bu sonuca varılmasında etkili olduğu söylenebilir.

Tüketiciler açısından fiyatın teknoloji kabul modelinde önemli bir faktör olduğu bilinmektedir (Venkatesh vd., 2012). Literatürde yapılan bazı çalışmalar incelendiğinde fiyatın teknoloji kabul modelini etkilediği görülmesine rağmen (Shin vd., 2016) bu çalışmada fiyat değeri ile davranışsal niyet arasında da pozitif bir ilişki bulunmamaktadır. Bunun sebebinin Spotify uygulamasının reklam izleme koşuluyla bedava kullanılabilmesi ve/ya düşük bir üyelik ücreti ödenmesi hususu olduğu düşünülmektedir. Öte yandan aile üyeliği gibi seçeneklere sahip olduğundan kullanıcı ve ödeme yapan kişiler birbirinden ayrı olabilmektedir. Bu yüzden fiyat değeri kullanıcı tarafında önemsenmeyebilir.

Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı örnekleme için kolayda örneklem metodu tercih edilmesidir. Spotify uygulamasında aile üyeliği gibi bir kişinin ücret ödeyerek diğer kişilerin de faydalandığı bir uygulamalar söz konusudur. Bu nedenle bu konuya ilgi duyan araştırmacıların ileride yapacağı çalışmalarda sadece ücreti ödeyen kişileri örneklem olarak seçmeleri ve o doğrultuda araştırma yapmaları önerilmektedir. Araştırmacılara bir başka öneri ise ücretli ve ücretsiz üyelikleri bulunan üyeleri gruplandırarak çalışmalarıdır. Son olarak, bu denli hızlı büyüyen dijital platformun tüketici davranışı tarafında çok farklı yönlerden ele alınabileceği açıktır.

KAYNAKÇA

- Aguilar , L., Waldfogel , J., ve Waldfogel, S. (2021). Playlisting favorites: measuring platform bias in the music industry. *International Journal of Industrial Organization*, 78, <https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2021.102765>.
- Büyüksağnak, M., (2021). The effect of spotify playlists on the music consumption habits of music consumers. *Istanbul Bilgi University Institute Of Graduate Programs Media And Communication Systems Master's Degree Program*. İstanbul.
- Cabrera-Sánchez, J.-P., Villarejo-Ramos, Á., Liébana-Cabanillas, F., ve Shaikh, A. (2021). Identifying relevant segments of AI applications adopters - Expanding the UTAUT2's variables. *Telematics and Informatics*, 58(2). <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101529>.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155–159. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.155>
- Cronbach, L. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297–334.
- Efe, M., ve Ömer Bilgehan, S. (2019). Türkiye'de Dinlenen Popüler Müziklerin İncelenmesi: Spotify Örneği. *İdil Sanat ve DİL Dergisi*. doi:10.7816/idil-08-60-03
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G., ve Buchner, A. (2007). G* Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39(2), 175-191.
- Fornell, C., ve Larcker, D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>.
- Gupta, A., ve Dogra, N. (2017). Tourist adoption of mapping apps: a UTAUT2 perspective of smart travellers. *Tourism and Hospitality Management*, University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management, 23(2), s. 145-161. DOI: 10.20867/thm.23.2.6.
- Hair, J. F., Hult, G. M., Ringle, C. M., ve Sarstedt, M. (2014). *A Primer on partial least squares structural equation modeling*. Thousand Oaks: Sage.
- Hew, J.-J., Lee, V.-H., Ooi, K.-B., ve June, W. (2015). What catalyses mobile apps usage intention: an empirical analysis. *Industrial Management ve Data Systems*; Wembley, 115(7), s. 1269-1291. <https://doi.org/10.1108/imds-01-2015-0028>
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Spotify>. (2022). 10 25, 2022 tarihinde Spotify. adresinden alındı
- Iqbal, M. (2022, 09 6). Spotify Revenue and Usage Statistics (2022). 11 27, 2022 tarihinde <https://www.businessofapps.com/data/spotify-statistics/>. adresinden alındı
- Jayasingh, S., Girija, T., ve Arunkumar, S. (2021). factors influencing consumers' purchase itention towards electric two-wheelers. 13, s. 2-20. <https://doi.org/10.3390/su132212851>.
- Kale Efe, A. (2019). Bir görüntülü (display) reklam alanı olarak çevrimiçi müzik platformu örneği: spotify. *International Journal of Public Relations and Advertising Studies*, 2(2), s. 131-146.
- Kang, S. (2014). Factors influencing intention of mobile application use. *International Journal of Mobile Communications*, 12(4), s. 360-379. DOI: 10.1504/IJMC.2014.063653.
- Kara, T., ve Hünkar, T. (2018). Medya işletmelerinde yeni nesil pazarlama: freemium spotify üzerine bir araştırma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, 8(4), s. 684-693. DOI: 10.7456/10804100/008.
- Karatay, S., (2022). Çevrimiçi Dinleme Pratiklerinin Kullanıcı ve Sektör Açısından Eleştirel Analizi: Spotify Örneği. İstanbul: *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı, İletişim Bilimleri*. Doktora Tezi.
- Kim, S., ve Oh, J. (2021). Music intelligence: granular data and prediction of top ten hit songs. *Decision Support Systems*, 145, s.2-9. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2021.113535>.
- Kurt, S. (2020). Ücretli dijital müzik platformlarında müşteri sadakati: nicel bir araştırma. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

- Patil, P., Tamilmani, K., Rana, N., ve Raghavan, V. (2020). Understanding consumer adoption of mobile payment in India: Extending Meta-UTAUT model with personal innovativeness, anxiety, trust, and grievance redressal. *International Journal of Information Management*, 54 s.1-16. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102144>.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research*, 8(2), 23–74.
- Shin, J., Park, Y., & Lee, D. (2016). Strategic management of over-the-top services: Focusing on Korean consumer adoption behavior. *Technological Forecasting and Social Change*, 112, s. 329-337.
- Spotify, (2022). <https://support.spotify.com/tr/>. (2022). 10 25, 2022 tarihinde Spotify. adresinden alındı
- Tam, C., Santos, D., ve Oliveira, T. (2020). Exploring the influential factors of continuance intention to use mobile Apps: Extending the expectation confirmation model,. *Information Systems Frontiers, Springer*, 22(1), s. 243-257. DOI: 10.1007/s10796-018-9864-5.
- Tarmidi, D., Santoso, A., Marinda, V., ve Amalia, S. (2022). Perceived value and perceived quality on repurchase intention: the case study of spotify in bandung. *JlIP (Jurnal Ilmiah Ilmu Pendidikan)*, 5(8), s. 3212-3216. DOI: <https://doi.org/10.54371/jiip.v5i8.826>.
- Venkatesh, V., Morris, M., Davis, G., ve Davis, F. (2003). User acceptance of information technology: toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), s. 425-478.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y., ve Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 36(1), s. 157-178.
- Wlömert, N., ve Papiés, D. (2016). On-demand streaming services and music industry revenues- Insights from Spotify's market entry. *International Journal of Research in Marketing*, s. 314-327. DOI: 10.1016/j.ijresmar.2015.11.002.
- Yin, S., ve Fu, L. (2021). The effectiveness of brand culture on customer engagement a case study of spotify in the U.S. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 203, s. 2653-2659. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211209.431>.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Doğuş Üniversitesi

Etik değerlendirme kararının tarihi: 21/04/2022

Etik değerlendirme belge sayısı: 24350

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS*
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	1.Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN 2. Gonca TELLİ
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	1.Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN 2. Gonca TELLİ
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	1.Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN 2. Gonca TELLİ
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	1.Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN 2. Gonca TELLİ

Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	1.Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN 2. Gonca TELLİ
--	--	--

*Katkı oranlarının tümü eşit olması durumunda oranlar belirlenmeyecektir/ If the contribution rates are all equal, the rates will not be specified

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

Gönderilme Tarihi: 7 Mayıs 2023; Revize Edilmiş Hali: 23 Temmuz 2023; Kabul Tarihi: 24 Temmuz 2023

FİNTEK (FİNANSAL TEKNOLOJİ) İLE İLGİLİ YOUTUBE VIDEO YORUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hale Nur GÜLER¹

ÖZ

Finans dünyasında fintek uygulamaları teknoloji sağlamak, küresel finans sistemine hız kazandırmak ve düşük maliyetle müşteriye ulaşma çabası içinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Müşteriler finans teknolojilerinin herkes için erişilebilir, güvenli ve pratik olmasını beklemektedir. Mobil uygulamalar, ödeme kartları ve sanal POS gibi çözümlerle finans işlemlerini online sürdürmek isteyen müşteriler için kolaylık sunulmaktadır. Bankalar da kapsayıcılığı artıran Finteklerle işbirliğine gitmekte ve kendi uygulamalarını da müşterilere sunmaktadır. Çalışmada fintek uygulamalarına yönelik görüşlerin belirlenmesi amacıyla örnek bir bankanın fintek uygulaması için yapılan yorumlar elde edilmiş ve metin madenciliğiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada Nays Fintek uygulaması için YouTube videoları ile ulaşılan yorumların %50' si nötr, %29' u negatif ve %20'sinin pozitif olduğu görülmektedir. Çalışmada yorumların kelime bulutları Orange 3 (orangedatamining.com) programı ile yapılarak pozitif, negatif ve nötr görüşler için fintek uygulaması ile en çok ilişkilendirilen kelimeler belirlenmiştir. Çalışmanın fintek uygulaması için yapılan yorumlardaki negatif ve nötr olarak ifadelerdeki vurgu yapılan kelimelerin belirlenmesi nedeniyle alanla ilgilenen araştırmacılar için finteklerin gelişim yolculuğunda yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Fintek, Duygu Analizi, Youtube Video Yorumları

EVALUATION OF YOUTUBE VIDEO COMMENTS ABOUT FINTECH (FINANCIAL TECHNOLOGY)

ABSTRACT

Fintech applications in the world of finance continue their activities in an effort to provide technology, accelerate the global financial system and reach customers at low cost. Customers expect fintech to be accessible, secure, and practical for everyone. With mobile applications, payment cards, and virtual POS, convenience is offered for customers who want to continue their financial transactions online. Banks also cooperate with fintech that increase inclusion and offer their applications to customers. In the study, in order to determine the views on fintech applications, the comments made for a sample bank's fintech application were obtained and evaluated by text mining. The study shows that 50% of the comments reached through YouTube videos for the Nays Fintech application are neutral, 29% are negative, and 20% are positive. In the study, the words most associated with the fintech application were determined for positive, negative and neutral opinions made with the Orange 3 (orangedatamining.com) open-source programming framework with both scripting and data visualization features. It is thought that the study will be helpful for researchers interested in the field in the development journey of fintechs, as the negative and neutral words in the comments for the fintech application are determined.

Keywords: Banking, Fintech, Sentiment Analysis, Youtube Video Comments

GİRİŞ

¹ Dr. Öğr. Görevlisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, ORCID: 0000-0002-6333-1849, e-posta: glrhalenur@gmail.com

Finans sektöründeki teknoloji bazlı dönüşüm finansal pazarları etkilemektedir. Dijitalleşmeyle birlikte bankacılık, sigortacılık ve yatırım danışmanlığı gibi alanlarda iş akışlarında değişikliklere gidilmektedir. Müşteri beklentilerinin artması finans sektöründeki değişimin hızını da artırmaktadır. Sektörde dijital dönüşümün etkileriyle ödeme hizmetlerinde yenilikler görülmektedir. Ödeme sistemlerindeki gelişimle ekonomik faaliyetler kolaylıkla işlemekte, ekonomik büyüme, finansal sistemin istikrarı, mal ve hizmet piyasalarında etkinlik görülmektedir.

Girişimci şirketler ve büyük teknoloji şirketleri müşterilere ödeme çözümleri sunarak sektörde yerlerini artırmaktadır. Bu kuruluşlar gelinen son noktada bankalarla işbirlikleri yaparak ya da rekabet içinde ürün ve hizmetler sunarak ödeme sistemleriyle sektörde varlıklarını artırmayı hedeflemektedirler. Düzenleyici otoritelerin getirdiği dijitalleşme ve finansal istikrarı destekleyici kuralların da olumlu etkisiyle inovatif çözümler müşterilere ürün ve hizmetler olarak ulaştırılmaktadır.

Bankalarca destekleyici inovatif ürün olarak sunulan banka veya kredi kartları ile ödeme yapılırken, ödeme işleminde güvenliği sağlamak için sms doğrulama yöntemi sunulmaktadır. Diğer yandan sektördeki Paypal gibi diğer oyuncuların elektronik para hesapları üzerinden sundukları ödeme hizmetleri ya da Google Wallet gibi dijital cüzdan çözümleri ile müşterilerin yeni hizmetlere doğru yöneldikleri görülmektedir. Bu bağlamda dijitalleşme sürecinin de etkisiyle finansal hizmet müşterilerinin tercih ve beklentilerinde değişimler oluşmaktadır.

İnternet ve akıllı telefon kullanımındaki artış, ödeme hizmetlerinin bu kanallarla tamamlanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. 2000 yılı sonrası doğan z kuşağının ödeme hacmindeki payının artmasıyla bu kitlenin öncelik ve beklentilerinin sektöre yön vermesi kaçınılmaz olmaktadır. Yenilikçi ödeme hizmetleri kapsamında QR kod ile ödeme, dijital cüzdanlar, mobil ödeme, elektronik para hesapları şeklinde teknolojik ürün sektörde yer bulmakta ve çeşitliliği yaratmaktadır.

Fintek alanındaki düzenlemelere Türkiye’de 2010’lu yılların başlarında gidildiği görülmektedir. Yeni nesil ödeme cihazlarındaki 2012 yılındaki zorunlulukla birlikte birçok fintek girişimi sektörde yerini almaya başlamıştır. E-para ve ödeme kuruluşu lisanslarının 2013 yılı itibariyle verilmeye başlanmasıyla girişimlerin sayısında artış gözlenmiştir (CBFO, 2021).

Finteklerin avantaj ve fırsatları kapsamında atılacak uygun adımlar, teknoloji şirketlerinin ve bankaların müşteri potansiyeli ve işlem hacimlerinde artışa olanak sağlayacaktır. Fintek girişimleri için adım atarken alınan geri bildirimler önem arz etmektedir. Kullanıcıların memnuniyet kapsamında kurdukları her iletişim gelişim açısından yararlı olacaktır. Bu bağlamda çalışmada fintek ile ilgili Youtube videolarına yapılan yorumlar elde edilerek analiz edilmiş fintek kavramı ile birlikte ifade edilen kelimelere ve fintek için olumlu veya olumsuz görüşlere ulaşılmıştır. Çalışmanın fintek uygulamalarıyla büyük kitlelere ulaşmayı hedefleyen kurumlara ve alanla ilgilenen araştırmacılara yararlı olacağı düşünülmektedir.

1. FİNTEK KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Fintek finans ve teknoloji kelimelerinin birleşimi olarak ifade edilmektedir ve fintek için yapılan pek çok tanım bulunmaktadır. Ortak özellikleri içeren tanımlarda teknolojik olarak etkinleştirilen mobil ve çevrimiçi platformlarla finansal hizmet sağlayan yeni tür şirketlere vurgu yapıldığı görülmektedir (Magnuson, 2017: 1174). Fintek firmaları, mobil bankacılık ve akıllı telefonlarla müşterilerine bankacılık alanında varlık yönetiminden, sigortacılık ve kripto para işlemlerine kadar birçok alanda hizmet sunmaktadır (Minto, Voelkerling ve Wulff, 2017: 437).

Müşterilere güvenli şekilde, kişisel ihtiyaçlara yönelik çözümler, kolay erişilebilirlik ve teknoloji gücüyle hızlı ve daha az prosedür içeren hizmet seçenekleri sunulmaktadır. Fintek firmaları ilk başlarda bankacılık ve finans alanında yazılım ve donanım şirketleri için yazılım ve donanım ihtiyaçları için kullanılan teknolojilerle destekleyici alt sektörde yer alırken, zaman içinde başarılı ve etkin yöntemlerle bankacılık ve finans sektörü için rekabet edilebilecek alan haline gelmişlerdir.

Finteklerin ortaya çıktığı ilk dönem olan fintek 1.0 dönemlerinde çok fazla akademik bulgu bulunmamakla birlikte 1. Dünya Savaşı' nın ardından ödemelerin hızlı yapılması için finansal ağların temeli atılmaya başlanmış ve finans kuruluşları iletişim ve bilgi teknolojilerine uyum göstermişlerdir. FinTek 1.0 dönemi 1866 yılından 1967 yılları arasındaki süreç olarak ifade edilmektedir. 1866'dan 1913'e kadar olan dönemde finansal küreselleşme dönemini olanaklı hale getiren temel altyapı transatlantik telgraf kablosunun döşenmesiyle 19.yüzyıl sonlarında telgraf, demiryolları ve buharlı gemilerle sınır ötesi finansal bağlantıların kurulması mümkün olmuştur (Arner, Barberis ve Buckley, 2017: 4).

Daha sonra kredi kartının ve uygulamalarının ortaya çıkmasıyla birlikte fintek sektörü bir adım öteye geçmiştir. Bu dönemlerde start up kavramının da ortaya çıktığı görülmektedir. Start up bir pazar ihtiyacını karşılama amacıyla yenilikçi bir ürün, süreç veya servis sunan, genel olarak yeni kurulmuş ve hızlı büyüme gösteren kuruluş olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde de yeni kuruluşlar oluşmuş, kuruluşlardan bazı kuruluşlar bankaları kendilerine rakip olarak belirlemiş ve ezici üstünlük kurmaya çalışmışlar, bazıları bankaların mevcut sistemlerine erişimi kolaylaştırmak için çalışmalar yapmışlar, bazıları ise yeni pazarları kendilerine hedef olarak seçmişler ve finans kuruluşlarıyla rekabeti göz önünde bulundurmamışlardır (Breibach, Keating ve Lim, 2020: 79).

Fintek 2.0 döneminde iletişim ve ticari işlemler açısından teknolojinin gelişmesiyle internet bankacılığının doğması ve finans kuruluşlarında kullanılması, fintek kuruluşlarını artırmıştır. Bu dönemde çeşitli finans kuruluşları kurulmuş, borsa alt yapıları oluşturulmuştur. ATM'nin 1967' de kullanılması ve 2008 yılındaki Küresel Ekonomik Krize kadarki olan sürede fintek 2.0 teriminin kullanıldığı ifade edilmektedir (Arner, Barberis ve Buckley, 2017: 4).

21.yy itibarıyla finans şirketlerinin finans teknoloji şirketleri ile rekabet içinde oldukları bilinmektedir. 2008 sonrasında ele alınan fintek 3.0 döneminde bankaların teknoloji şirketlerini ve fintek kuruluşlarını kendilerine rakip görmekten vazgeçtikleri kendi iş süreçleri, müşteri iletişimi ve dış sistemleri için fırsat olarak görüp onların işgüçlerinden yararlanmaya başladıkları görülmektedir. Bu gelişmelerin ardından finans kuruluşlarının teknoloji şirketi olmak için adım attıkları görülmektedir.

Teknoloji şirketlerinin finansal hizmet vermeleri rekabeti artırmaktadır. Varlık yönetimi, ödeme sistemleri, borç verme konularında aktif olan fintek kuruluşlarıyla işbirliklerine gidilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bilgi teknolojisindeki gelişmelerle bankalar ile finansal kuruluşların müşteri ihtiyaçlarına cevap verebilmek için işbirliği içinde çalışarak amaçladıkları hizmetleri sunmaları olanaklı hale gelmiştir (Çağlar, 2019: 6; Jaksic ve Marinc, 2020: 2).

Fintek ekosisteminde devletler, finansal kurumlar ve girişimciler yer almaktadır. Devletlerin, fintek ekosisteminin gelişmesi için politik ve yasal düzenlemeleri oluşturarak, vergi ve harçlar, fon, hibe ve teşvikler konusunda çalışmaları gerekmektedir (Diemers, Lamaa ve Steffens, 2015: 4). 2016 yılında Türkiye’ de fintek kavramına T.C. Merkez Bankası’nın Finansal İstikrar Raporu’nda yer verilmiştir. Rapor göre fintek’in piyasa ve kuruluşlar üzerinde etki oluşturan finansal yenilik şeklinde belirtilmiştir (MB, 2016). 2019 yılında hazırlanan raporda fintek tanımına; finansal piyasa kuruluş ve finansal hizmet sunumunu etkileyerek yeni iş modeli, uygulama, süreç veya ürün ortaya çıkartan teknoloji bazlı finansal yenilik şeklinde yer verilmiştir (MB, 2019).

Fintek hizmetlerinin yaygınlaşarak bankalar tarafından kullanılmasıyla sektörde aktif karlılığın ve özsermayeye dayanan karlılığın artacağı ifade edilmektedir. Bu açıdan bankalar teknolojideki yenilikleri izleyerek şirketlerle işbirliği içinde kalarak işlem kolaylığı ve maliyet açısından müşteri memnuniyeti ve sadakatini artırmayı hedeflemektedir (Korkmazgöz, 2019: 65).

Finteklerin benimsenmesini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik yapılan bir çalışmada finteklerin kullanıcıların tercihleri ve sunulan hizmetin benimsenmesi için gelişim alanlarını arttırmaları gerektiği ifade edilmektedir. Fintek uygulamalarında maliyet etkinliği ve kullanım kolaylığı aranmaktadır. Kullanıcılar algılanan fayda, yenilikçilik, güven, risk konularında çalışmaların yapılması gerekliliğini ifade etmektedir (Durak ve Çelik, 2022: 61). Bir başka çalışmada algılanan riskin fintek kullanımını etkilediği ifade edilmektedir (Slazus, 2022: 43). Algılanan faydanın fintek kullanımını önemli şekilde etkilediği de bir başka çalışmada da belirtilmektedir (Nawayseh, 2020: 153).

Banka müşterileriyle yapılan anketin sonuçlarına göre bir araştırmada fintekin benimsenmesi için güvenin diğer faktörlere göre öncü olduğu ifade edilmektedir (Akinwale ve Kyari, 2022: 272). Risk ve fayda faktörlerinin fintek kullanımının sürdürülebilirliğine olan etkisinin ölçüldüğü bir başka çalışmada algılanan faydanın fintek kullanımına devam etme kararında önemli bir etki sağladığı ortaya konulmaktadır (Nurlaily vd., 2021: 290). Türkiye’ de ve Dünyada islami fintek sektörünün gelişimini inceleyen çalışmada da finteklerle konforlu, düşük maliyetli, şeffaf, erişilebilir, inovasyona uygun ürünler, lokasyon veya başka nedenlerle bankacılık hizmeti alamayan kişilere ulaşma, finansın tabana yayılması, tasarruf artışı, araçları ortadan kaldırma ve kitle fonlaması sağlama imkânı sundukları ifade edilmektedir (Erden ve Topal, 2021: 75).

Malezya’da yapılan anket çalışmasında kullanıcıların fintek uygulamalarını benimseme konusunda güven, gizlilik, sosyal etki, siber güvenlik faktörlerinin doğrudan etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Finteklerin kullanılması ve tercih edilmesi için kurumların fintek uygulamalarının internet site kalitesini arttırmaları gerektiği öneri olarak iletilmektedir (Peong, Peong ve Tan 2021: 10).

Yapılan bir başka çalışmada da kullanıcıların kullanmaya mecbur kaldıkları noktada kullanım kolaylığı olan uygulamaları tercih ettikleri ifade edilmektedir (Khatun ve Tamanna, 2020: 51).

Bu çalışmayla da bir bankanın fintek uygulaması için kullanıcı yorumları ele alınarak değerlendirilmiş olup fintek ile birlikte ifade edilen kelimeler ve fintek uygulaması için duygular belirlenmiştir.

2.YÖNTEM

Çalışmada fintek uygulamalarına yönelik görüşlerin belirlenmesi amacıyla bir bankanın fintek uygulaması için yapılan kullanıcı yorumlarına ulaşılarak değerlendirilmiştir. Sosyal medya kullanıcılarının yaptıkları paylaşımlar araştırmalar için veri oluşturmaktadır. Metinlerden oluşmuş olan veriler için ifade edilen duyguların belirlenmesi için duygu analizi yapılmıştır.

Veri metni olumlu (pozitif), olumsuz (negatif) ve nötr olmak üzere 3 sınıfa ayrılmıştır. Metin içindeki ifadelerin anlamı olumlu ise pozitif, olumsuz ise negatif, hem olumlu hem de olumsuzsa nötr olarak değerlendirilmiştir (Medhat vd, 2014: 1093).

Çalışma için YouTube üzerinden İş Bankası'nın Nays uygulaması 13 Aralık 2022 tarihinde aratılmış olup çalışmaya dahil edilen videolar Tablo 1' de gösterilmektedir.

Tablo-1: Youtube Nays Videoları

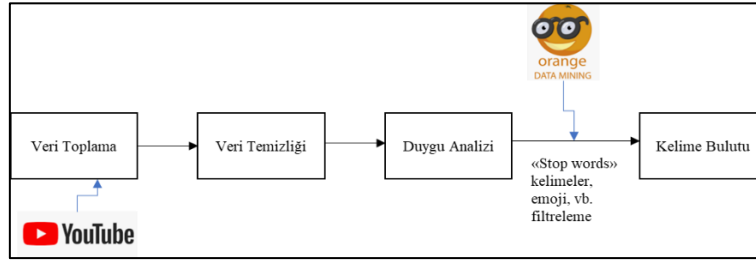
Video Başlığı	Link	Görüntüleme	Beğeni	Süre (dk)
Nays Uygulaması İncelemesi - Para Kazandıran Uygulamalar	https://www.youtube.com/watch?v=KwoipmY08-4	47 B	749	09:36
Nays İle 320 TL Kazandım! (Nays Uygulaması Hakkında Her Şey)	https://www.youtube.com/watch?v=alM3h99sZx4&t=18s	16 B	130	09:12
Nays Nedir? Nays Mobil Uygulaması Nasıl Kullanılır?	https://www.youtube.com/watch?v=b7yOZrVduDw	3,9 B	119	10:01
Nays ile 24 Saatte 405 TL Kazanmak Para çekimi nasıl yapılır? Hepsini bu video da	https://www.youtube.com/watch?v=9BiKHDKgDds	48 B	1000	05:49

Çalışmaya dahil edilen videolar için yapılan yorumlar excele aktarılmıştır. Toplamda belirtilen tarihte videolar için 319 yorum yapıldığı görüntülenmiştir. Excele aktarılan veriler içinde düzenlemeye gidilmiş anlaşılmayan ifadeler, mükerrer yorumlar çıkartılarak 309 yorum üzerinden analize devam edilmiştir. Kelime bulutu için stopword kelimeler belirlenerek listeden çıkartılmış olup çalışmanın daha anlamlı hale gelmesine olanak verilmiştir.

Çalışmada yorumların kelime bulutları Orange 3, (orangedatamining.com) açık kaynak kodlu komut dosyası ve veri görselleştirme özelliği olan programla yapılmıştır. Orange 3 yeni algoritmalar ve

deneysel prosedürlerin kolay şekilde prototiplenmesi için imkân sağlayan makine öğrenimi ve veri madenciliği için yararlanılan araç setidir (Demşar, vd., 2004: 537).

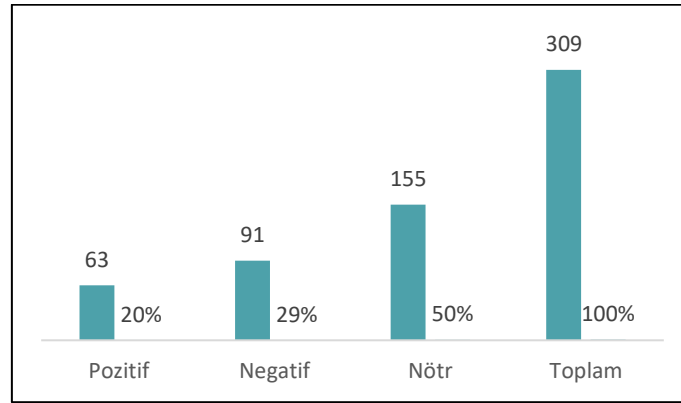
Şekil 1’ de çalışmanın akış diyagramı yer almaktadır.

Şekil 1: Çalışma Akış Diyagramı

2.1. Bulgular ve Yorum

Çalışmada Nays Fintek uygulaması için YouTube videoları ile ulaşılan yorumların 155’ inin (%50) nötr, 91’ inin (%29) negatif, 63’ ünün (%20) pozitif olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Duygu Kutupları

Şekil 3’ deki kelime bulutunda metin içinde ana düşünce en büyük yazı fontuyla gösterilmekte, yazı fontları kelime sıklıkları ile orantılı şekilde gösterilmektedir. En fazla ifade edilen 10 kelime “para”, “TL”, “davet”, “kazı”, “kazan”, “gelmedi”, “sağlık”, “nays”, “kişi”, “uygulama” ve “yükledim” şeklinde görülmektedir.

Şekil 3: Tüm Yorumlar İçin Kelime Bulutu

Şekil 4’ te olumlu duygu içeren yorumların kelime bulutuna yer verilmektedir. En fazla ifade edilen 10 kelime “sağlık”, “güzel”, “uygulama”, “eline”, “emeğine”, “video”, “geldi”, “teşekkürler”, “iyi”, “aldım” ve “olmuş” şeklinde görülmektedir.

Şekil 4: Pozitif Duygular İçin Kelime Bulutu

Pozitif kelime bulutunu oluşturan örnek metinlere aşağıda yer verilmektedir:

“Ben bütün referanslarımın ücretini aldım sorunsuz çalışıyor”

“Burada görüp yapmıştım para geldi ve çektim. Çok teşekkürler.”

“Çok yardımcı oldunuz hocam çok teşekkürler yeğenlerime çikolata aldım çok mutlu oldular”

Nötr kelime bulutunu oluşturan örnek metinlere aşağıda yer verilmektedir:

“Bu uygulamayı para gelip gitmesi ve parayı çekmek için kullanacağım sizce güvenilir sağlam güzel Bir uygulama mı? Bir sıkıntı yaşar mıyım? Kullansam”

“En fazla kaç tane davet hakkımız var ve 18 yaş altı üye olabiliyor mu acaba?”

“Nays hesabı açmak ücretli mi?”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Finansal hizmetlerle rekabet eden zaman ve mekân tasarrufu sağlayarak hizmet sunmayı vaad eden fintek uygulamaları Dünya’ da internet ve mobil uygulama alanlarının yaygın hale gelmesiyle etki alanını daha da genişletmektedir. Finansal teknoloji alanında faaliyet gösteren fintek uygulamaları ile finans sektöründe yeni bir bakış açısı oluşmuş olup geleneksel uygulamalar bankacılıkta yerini yeni iş modellerine bırakmaktadır. Hızlı şekilde ürün ve hizmet geliştirme yetenekleri ile fintek uygulamaları hızlı, kolay erişimli ve düşük maliyetli şekilde kullanıcılara ulaşarak hizmet vermektedirler.

Dijitalleşme ile birlikte çalışan ve şube sayılarında azalışa giden yoğun rekabetin yaşandığı bankacılık sektöründe bankalar işbirliği içinde oldukları fintek uygulamalarıyla müşteri sayısını artırmayı hedeflemektedir. Tüketici beklentilerini anlayarak çevik ve yenilikçi uygulamalarla bankalar da fintek uygulamaları ile yatırım sahaları oluşturmaktadır. Finans sektöründe yaşanan değişim ile müşteriler lehine olumlu ilerlemelerin oluşacağı öngörülen yeni dönemde bankalar finans sektörü içinde mevcut yerlerini korumak ve büyütmek için önemli işbirlikleri içinde olacaklardır.

Bankaların fintek uygulamalarına örnek gösterilebilecek bir uygulama da son zamanlarda hayata geçen Nays uygulaması olup müşterilerin Nays üzerinden fintek uygulamaları için görüşlerin değerlendirildiği bu çalışmada, müşterilerin %50’ si nötr şekilde yorumda bulunmuş olup %29’ u negatif paylaşımlar yaparken %20’ sinin pozitif paylaşımlar yaptığı görülmektedir. Müşterilerin fintek uygulaması için negatif yorumlarına bakıldığında uygulamaya davet edilen kişiler için para kazanamadıkları, ya da zamanında kazanamadıkları, verilen para hediyesinin miktarının az olduğu, uygulamada yaşanan sorunlar şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Bu bağlamda fintek uygulaması için para kazanılma şartları hakkında bilgilendirmelerin açıklıkla yapılması gerektiği, referans sistemi ile davet edilen kişiler için para kazanılmama nedenlerinin hızlı şekilde müşterilere açıklanması ve bu yöndeki sorunlarının çözülmesi, ödül miktarının yeniden değerlendirilmesi, teknik uygulama sorunlarının giderilmesinin yararlı olacağı görülmektedir.

Müşterilerin nötr ifadelerinin de olumlu müşteri deneyimine çevrilebilmesi için uygulama ile ilgili bilinmezliklerin uygulama sayfasında ya da diğer mecralarda açık ve anlaşılabilir şekilde bilgilendirici metinlere yer verilmesi yerinde olacaktır. Uygulamanın güvenli olduğuna dair müşterilerin ikna edilebilmesi için bilgilendirici çalışmalar ve sayfa görselinin buna uygun tasarımının yerinde ve ikna edici olacağı düşünülmektedir. Müşteriler uygulamayı yükleyip davet ettikleri kişiler için de para kazandıklarında fintek uygulaması için memnuniyet içeren pozitif ifadelerde bulunmaktadır. Bu

bağlamda kazanımların süre ve meblağ açısından etkin şekilde yönetilmesinin önemli olduğu görülmektedir. Fintek uygulamasını kullanan teknoloji ile barışık olan düşük yaş gruplarındaki müşterilerin hızlı şekilde sorunlarına çözüm bekledikleri açık olup fintek uygulaması için görüşlerin pozitif yönlü olabilmesi için hızlı ve tatmin edici çözümlerin sunulması yararlı olacaktır.

Bundan sonraki araştırmalarda finans sektöründe yer alan fintek uygulamaları kullanıcı görüşlerine dayalı verilere ulaşılarak değerlendirilebilir. Finteklerin kullanıcılara sunduğu mobil ödeme teknolojisi, para transferi, sohbet botları, müşteri desteği, temassız ödeme, parmak izi, göz tanıma, yüz tanıma ile artırılmış güvenlik, yapay zeka desteğiyle portföy yönetimi, kripto para oluşumları ve blockchain oluşumları gibi konularda fintekler için kullanıcı görüşlerinin değerlendirilmesi finteklerin gelişimleri açısından olumlu olacaktır. Çalışmanın fintek uygulamalarına müşteri yorumlarının anlaşılması açısından alanla ilgilenen araştırmacılara yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Al Nawayseh, M. K. (2020). "Fintech in COVID-19 and Beyond: What Factors Are Affecting Customers' Choice Of Fintech Applications?". *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 153-164.
- Akinwale, Y. O., ve Kyari, A. K. (2022). "Factors Influencing Attitudes and Intention to Adopt Financial Technology Services Among The End-Users in Lagos State, Nigeria". *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 14(1), 272-279.
- Arner, D., Barberis, J. N., ve Buckley, R. (2017). *Fintech and Regtech in A Nutshell, and The Future in A Sandbox*, The CFA Institute Research Foundation.
- Breibach, C., Keating, B. W. ve Lim, C. (2020). "Fintech: Research Directions to Explore The Digital Transformation Of Financial Service Systems". *Journal of Service Theory and Practice*, 30(1), 79-102.
- Cumhurbaşkanlığı Finans Okulu (2023). *Türkiye Fintek Rehberi*.
- Çağlar, B. (2019). "Finansal Haberlerin Bitcoin Fiyatlarına Etkisinin Yapay Sinir Ağları İle Analizi", (Yayımlanmış yüksek lisans tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demšar, J., Zupan, B., Leban, G., ve Curk, T. (2004). *Orange: From Experimental Machine Learning To Interactive Data Mining*. In *European Conference On Principles Of Data Mining And Knowledge Discovery*, Springer, Berlin, Heidelberg.
- Durak, İ. ve Çelik, G. (2022). "Finansal Teknolojilerin (Finteklerin) Benimsenmesini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi". *Journal of Quantitative Research in Social Sciences*, 2(1), 2022, 42-66.
- Erden, B. ve Topal, B. (2021). "Türkiye'de ve Dünyada İslami Fintek Sektörünün Gelişimi". *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 69-75.
- Jaksic, M. ve Marinch, M. (2020)., "Relationship Banking and Information Technology: The Role of Artificial Intelligence and Fintech". *Risk Management*, 21(1), 1-18.
- Khatun, N., ve Tamanna, M. (2020).f "Factors Affecting the Adoption Of Fintech: A Study Based on The Financial Institutions in Bangladesh". *Copernican Journal of Finance & Accounting*, 9(4), 51-75.
- Korkmazgöz, Ç. (2019). *Finansal Teknolojilerin Türk Bankacılık Sektörünün Finansal Performansına Etkisi: Mobil Bankacılık Üzerine Uygulama*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Magnuson, W. (2018). "Regulating Fintech". *Vanderbilt Law Review*, 71(4), 1167-1226.
- Medhat, W., Hassan, A., ve Korashy, H. (2014). "Sentiment Analysis Algorithms and Applications: A Survey". *Ain Shams Engineering Journal*, 5(4), 1093-1113.
- Minto, A., Voelkerling, M. ve Wulff, M. (2017). "Separating Apples From Oranges: Identifying Threats to Financial Stability Originating From Fintech". *Capital Markets Law Journal*, 12(4), 437-447.

- Nurlailly, F., Aini, E. K., ve Asmoro, P. S. (2021). “Understanding the FinTech Continuance Intention Of Indonesian Users: The Moderating Effect Of Gender”. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 290-298.
- Peong, K.K, Peong, K. P. ve Tan K.Y. (2021). “Behavioural Intention of Commercial Banks' Customers towards Financial Technology Services”. *Journal of Finance and Banking Review*, 5(4), 10-27.
- Slazus, B. J. (2022). “Factors That Influence Fintech Adoption in South Africa: A Study Of Consumer Behaviour Towards Branchless Mobile Banking”. *Athens Journal of Business & Economics*, 8(1), 43-64.
- T.C. Merkez Bankası (2016). *Finansal İstikrar Raporu*, 23.
- T.C. Merkez Bankası (2019). *Finansal İstikrar Raporu*, 28.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

Gönderilme Tarihi: 15 Mayıs 2023; Revize Edilmiş Hali: 13 Temmuz 2023; Kabul Tarihi: 14 Temmuz 2023

ALTMAN Z"-SKOR MODELİNE GÖRE FİNANSAL BAŞARI VE BELİRLEYİCİLERİ

Meltem GÜL¹

Tuncer YILMAZ²

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, finansal rasyoların şirket başarısı üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için lineer regresyon tahmincisi yöntemini kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik modelinde finansal başarı göstergesi için Altman Z"-Skor modeli bir vekil olarak kullanılmıştır. Z"-Skor değerinin yüksek olması şirket açısından finansal başarının o kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Yapılan çoklu lineer regresyon analizinde elde edilen bulgularda, cari oran, faaliyet kârlılığı, aktif kârlılık ve uzun vadeli borcun özsermaye içindeki payın artmasının şirketlerin finansal başarılarını önemli derecede artırmaya yardımcı olabileceğini göstermektedir. Özellikle faaliyet kârlılığı ile aktif kârlılık rasyolarının Z"-Skor üzerindeki regresyon etki katsayıları önemli düzeyde yüksek bulunmuştur. Finansal kaldıraç, çalışma sermayesi devir hızı, net kâr marjı, satış başına düşen finansal giderler, piyasa değerinin defter değerine oranı rasyoları ise Z"-Skor değerini önemli düzeyde negatif olarak etkileyerek finansal sıkıntıyı artırmaya yardımcı olduğu görülmüştür. Z"-Skor değerini azaltan rasyolar arasında finansal kaldıraç etki katsayısı yüksek çıkmıştır. Son olarak inceleme dönemine ait yıllık ortalama Z"-Skor değerine göre 2018'de VAKKO, 2019, 2020, 2021 ve 2022'de MIPAZ firması en başarılı firma, 2018-2022 yılları arasında en başarısız firma ise CRFSA olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Perakende Sektörü, Finansal Başarı, Altman Z"-Skor, Finansal Rasyolar

FINANCIAL SUCCESS AND ITS DETERMINANTS ACCORDING TO THE ALTMAN Z"-SCORE MODEL ABSTRACT

The study's primary purpose is determining how financial ratios affect the company's success. This purpose has been accomplished using the linear regression estimator approach. In the empirical model of the study, the Altman Z"-Score model has been used as a proxy for the indicator of financial pressure. Higher financial success for the company is indicated by a high Z"-Score value. Multiple linear regression analysis results reveal that raising the current ratio, business profitability, return on assets, and the share of long-term debt in equity can significantly boost the financial success of the companies. Especially the regression coefficients of business profitability and return on assets ratios on Z"-Score have been found to be significantly high. Financial leverage, working capital turnover, net profit margin, financial expenses per sale, and ratio of market value to balance sheet value have been found to significantly affect the Z"-Score value negatively, helping to increase financial pressure. Financial leverage has a strong effect coefficient among the ratios that reduced the Z"-Score value. Finally, according to the annual average Z"-Score value for the review period, VAKKO was the most successful company in 2018, MIPAZ was the most successful company in 2019, 2020, 2021, and 2022, and CRFSA was the most unsuccessful company between 2018-2022.

¹Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, m.gul@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8085-0704.

²Doç.Dr., Kafkas Üniversitesi, yilmaz-tuncer@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8956-5814.

Keywords: Retail Industry, Financial Success, Altman Z"-Score, Financial Ratios

JEL Codes: C02-G19-L81-L25

GİRİŞ

Günümüzde firmalar, sürekli değişen, gelişen ve rekabetin yoğun olduğu bir ortamda faaliyet göstermektedirler. Belirli bir alanda faaliyette bulunan kişi veya kurumların aynı amaca ulaşmak için gösterdikleri karşılıklı mücadele rekabet olarak adlandırılmaktadır. Firmaların büyümesi ve varlıklarını sürdürebilmeleri rakipleriyle olan ilişkisine başka bir ifade ile aynı malı veya hizmeti üreten veya satan şirketlerle olan rekabet gücüne bağlıdır. Kaynaklarını verimli olarak kullanan işletmeler rekabetçi ortamda başarılı olurken, kaynaklarını verimli kullanamayıp başarısız olan işletmeler ise faaliyetlerine son vermek zorunda kalmaktadırlar (Tetik, 2003). Finansal açıdan istikrarlı olmak, rekabet avantajı sağlamak ve bunu sürdürülebilir kılmak kâr amacı güden tüm işletmelerin temel amaçlarının başında gelmektedir. Son yıllarda şirketlerin karşılaştığı en temel zorluklardan biri, rekabet avantajını neyin artırdığını ve bunun nasıl sürdürülebileceğini bulmaktır (Srivastava vd., 2001). Zira bir şirketin hem rekabet hem de finansal açıdan başarılı olması hem iç hem de dış faktörlerden etkilenmektedir. İç kaynaklar; know how ve çeşitli bilgi türlerini, personeli, sermayeyi, üretim ekipmanlarını, operasyonel pazarlama yeteneklerini ve şirket kaynaklarını içermektedir. Dış faktörler ise; demografik, ekonomik, doğal, teknolojik, politik/yasal, sosyal/kültürel ve rekabetçi güçleri ifade etmektedir (Harmsen vd., 2000). Bazı şirketler doğru başarı faktörlerini belirleyip strateji uyguladıkları için başarılı olurken, bazıları da doğru başarı faktörlerini belirledikleri halde stratejileri doğru uygulayamadıkları için başarısız olmaktadır (Okumus, 2003).

Finansal performans, bir firmanın birincil iş modundaki varlıkları ne kadar iyi kullanabildiğinin ve gelir elde edebildiğinin öznel bir ölçüsüdür. Bir şirkette ticari alacaklılar, tahvil sahipleri, yatırımcılar, çalışanlar ve yönetim dâhil olmak üzere birçok paydaş söz konusudur. Her paydaş kendi menfaatleri için şirketin finansal başarısını takip etmektedir. Bu sebeple işletme yöneticilerinin yerine getirmeleri gereken sorumlulukların başında paydaşların servetini maksimize edecek stratejilerin uygulanması için işletmenin finansal performansının değerlendirilmesi ve analizi elzem bir durum teşkil etmektedir. Finansal başarı, bir şirketin ne kadar iyi gelir elde ettiğini, varlıklarını, yükümlülüklerini ve hissedarlarının finansal çıkarlarını ne kadar iyi yönettiğini tanımlamaktadır. Finansal performansın değerlendirilmesi işletmenin başarı ve başarısızlık durumunu, olası riskleri veya potansiyel fırsatların değerlendirilmesine yardımcı olduğundan finansal yönetim kararlarının alınmasında önemli bir role sahiptir (Kotane ve Kuzmina-Merlino, 2012).

Firmanın finansal başarısı kadar başarısızlık da olası bir durumdur. İşletmelerde yaşanacak bir iktisadi başarı, işletmelerin piyasa değeri ve kurumsal yönetim anlayışını olumlu yönde etkilerken, başarısızlık ise olumsuz yönde etkilenmesine neden olabilmektedir (Yaman ve Korkmaz, 2021). Finansal başarısızlık, işletmenin sistematik veya sistematik olmayan sebeplerden dolayı şirketlerin ekonomik aktivitelerini ve finansal yükümlülüklerini yerine getirememesi, sermaye yetersizliği, iflas ile ticari ve hukuki anlamda faaliyetlerini sonlandırma gibi durumları içermektedir (Mellahi ve

Wilkinson, 2004). Finansal başarısızlık genellikle bir firmanın kronik ve ciddi kayıpları olduğunda ve/veya firmanın sahip olduğu varlıklarla giriştiği orantısız borçlarını ödeyememe durumunda iflas durumunun gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır (Gestel vd., 2006). Finansal başarısızlığın yaygın olarak tanımlanmış nedenleri ve semptomları arasında zayıf yönetim, otokratik liderlik ve piyasada başarılı bir şekilde faaliyet göstermedeki zorluklar yer almaktadır. Finansal açıdan, teknik başarısızlık ve iflas olmak üzere iki tür başarısızlık söz konusudur. Örneğin bir işletmenin alacaklarını tahsil edememesi ve beraberinde kısa vadeli borçlarını ödemedede sıkıntıya düşmesi, genel ekonomide meydana gelen hızlı değişimler veya işletmeler arası yoğun rekabet gibi nedenlerden kaynaklanan sorunlardan dolayı ortaya çıkan sorunlar finansal açıdan başarısızlık olarak görülmektedir. İşletmelerin teknik başarısızlığı ise finansal başarısızlık gibi sorunlarla başlayıp bir biri ardına gelen borçların ödenememesi ile genişlemesi, iflas olma durumu ise, işletmenin borçlarının varlıklarından çok daha fazla olmasıyla birlikte borçlarını ödeyememesi sonucu gelişen ve teknik başarısızlıktan çok daha kötü olan finansal başarısızlığın son aşamasıdır (Uzun, 2005).

Firmaların finansal başarı ve başarısızlık durumları belirlenirken genellikle finansal oran analizlerinden yararlanılmaktadır. Finansal oran analizi, bir işletmenin finansal durum tablosu ve kapsamlı gelir tablosu gibi finansal tablolarında sunulan nicel değerleri bir birine oranlayarak şirketin likiditesi, operasyonel verimliliği, kârlılığı, iki sayısal değerlerin göreceli büyüklüğü, şirkete özgü riskleri ve fırsatları gösteren performans analiz aracıdır (Ginting, 2021).

Bu makalede, çeşitli finansal rasyolar ile finansal başarı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Araştırmada, 2018-2022 döneminde BIST perakende sektöründe faaliyet gösteren 10 şirketin verileri kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik bölümünde, şirketlerin 2018-2022 dönemine ait yıllık Z"-Skor ortalamaları, çeyrek dönemlere göre skorların grafiksel gösterimi, Pearson koreasyonu ve son olarak linear çoklu regresyon tahmincisi ile araştırmanın analizi derinlemesine ele alınmıştır.

Çalışmada kullanılan Altman Z"-Skor değerinin yüksek olması finansal başarının yüksek, finansal sıkıntı ve iflasa maruz kalma riski ise düşük, Z"-Skor değerinin düşük olması ise finansal açıdan başarısız, finansal sıkıntı ve iflasa maruz kalma riskinin o kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile Z"-Skorun yüksek olması şirketin finansal açıdan istikrarlı, düşük olması finansal açıdan istikrarsız olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

1. AMPİRİK LİTERATÜR

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’de ve Türkiye dışında alanda yapılan bazı ampirik çalışmaların kısa özetlerine yer verilmiştir.

Rivard vd. (2006) yaptıkları çalışmada, bilgi teknolojileri veya teknolojinin etkin kullanımının ve bunun pazarlama ve satış programlarına dahil edilmesinin, şirketler için en önemli başarı faktörlerinden biri haline geldiğini ifade etmişlerdir.

Terzi (2011) çalışmasında, gıda sektöründeki işletmelerin finansal rasyolarından yararlanarak finansal başarısızlık durumlarını analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, firmaların finansal başarılarının belirlenmesinde aktif kârlılık oranı ile borç-öz kaynak oranının etkili olduğu görülmüştür.

Ural vd. (2015) BIST’de yer alan gıda, içki ve tütün sektöründeki firmaların finansal başarısızlık tahminlemesini lojistik regresyon yöntemi ile analiz etmişlerdir. Firmaların 1 yıllık, 2 yıllık ve 3 yıllık finansal başarısızlık durumlarını analiz etmek için; duran varlık devir hızı, nakit oranı, şüpheli ticari alacaklar/ticari alacaklar oranı, kısa vadeli yükümlülükler/toplam kaynaklar oranı, piyasa değeri defter değeri oranı, brüt kâr marjı ve stoklar/toplam varlıklar oranı finansal başarı ya da başarısızlığın temel göstergeleri olarak belirtilmiştir.

Sharifabadi vd. (2017), Borsa’da işlem gören 104 İran şirketini inceledikleri çalışmalarında, işletme kârının toplam varlıklara ve dönen varlıkların toplam varlıklara oranının KOBİ’lerin kurumsal başarısızlık olasılığını azalttığını belirtmişlerdir.

Akyüz vd. (2017) BIST’te işlem gören kâğıt ve kâğıt ürünleri sanayi işletmelerinin 2015 yılı verileriyle finansal başarısızlık düzeyleri diskriminant analizi ve oran analizi yardımıyla incelenmiştir. Başarılı ve başarısız işletmelerle ilgili farklılığın kârlılıkla ilgili olan ortalamalarda olduğu görülmüştür.

Çelik (2018) 2015-2017 döneminde hisse senetleri BIST’de işlem gören 6 tane sınıai şirketinin finansal başarısızlık durumları Altman’ın Z-Skor yöntemi ile hesaplayarak karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda, imalat firmalarından Arçelik ile Kardemir firmasının 2015-2017 dönemine Z-Skor ortalama değerlerine göre belirsiz bölgede, Ereğli Demirçelik, Kardemir, Petkim, Soda Sanayi ile Tüpraş firmalarının inceleme dönemine ait Z-Skor ortalama değerlerine göre güvenli bölgede yer aldıkları görülmüştür.

Valaskova vd. (2018) çoklu regresyon analizini kullandıkları çalışmalarında, 2015-2016 döneminde Slovak şirketlerin mali sağlığını en iyi tahmin eden yöntemlerden biri olarak işletme sermayesi ve işletme sermayesinin toplam varlıklara oranı olduğunu ifade etmişlerdir.

Dizgil (2018) 2012-2017 döneminde BIST Ticaret endeksinde hisseleri işlem gören şirketlerin finansal tablolarını Springate finansal başarısızlık durumu ile analiz etmiştir. 18 şirketin incelendiği çalışmada, şirketlerin çoğunun finansal başarılarının yüksek olduğu ve iflas risklerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Shi ve Li (2019) çalışmalarında 1968 ile 2017 yılları arasında kullanılan firma başarısızlığını tahmin etmeye yönelik modellere ilişkin literatürü sistematik olarak incelemişlerdir. Yazarlar tarafından en sık incelenen ve kullanılan modellerden birinin lojistik regresyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Toly vd. (2019) çalışmalarında, Endonezya’da halka açık şirketlerde imalat şirketlerinde finansal başarısızlık olasılığını Altman Z-Skoru ile analiz etmişlerdir. Altman Z-Skoru modelindeki üç oranın (net işletme sermayesi/toplam aktifler, birikmiş kârlar/toplam aktifler, faiz ve vergi öncesi kâr/toplam aktifler) finansal başarısızlığı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Şenkal ve Öztel (2020) çalışmalarında perakende sektörü olan Carrefoursa’da finansal başarıyı Entropi ve Copras yöntemiyle analiz etmişlerdir. 2014 ve 2018 yıllarını kapsayan çalışmada, 2015

yılıının en başarılı yıl olduğu, 2017 yılıının ise en başarısız yıl olduğu görülmüştür. Finansal başarısızlıktaki en büyük etkenin özkaynak kârlılığı oranının düşük olması olarak belirtilmiştir.

Gürkan (2021) çalışmasında teknoloji şirketlerinin finansal performans analizini TOPSIS çok kriterli karar verme tekniği ile değerlendirmiştir. İşletmelerin finansal performanslarının birbirine yakın olduğu, cari oran ortalamalarının ise gelişmiş ülkelerdeki şirketlere göre düşük çıktığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Mushafiq vd. (2021) çalışmalarında finansal olmayan firmalarda kredi riskinin etkisi altındaki finansal performansı incelemiştir. Bu kapsamda 2012-2017 yılları arasında Pakistan Menkul Kıymetler Borsası KSE-100 Endeksi'nde yer alan 69 finansal olmayan şirket verisi araştırmada kullanılmıştır. Çalışma sonucunda kredi riski ile finansal performans arasında ters yönde bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Öcek vd. (2022) çalışmalarında restoran zincirlerinin finansal başarısızlık durumlarını ve Covid-19 etkisini Altman'ın üç farklı Z-Skor modeli (Z, Z', Z''), Springate modeli, Fulmer modeli ve Ohlson modeli ile analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre geçmişten günümüze gelindikçe firmaların finansal başarısızlık risklerinin arttığı, Covid-19 döneminde ise diğer dönemlere göre finansal başarısızlık riskinin daha da arttığı görülmüştür.

Purwanti ve Syarif (2022) çalışmalarında Endonezya menkul kıymetler borsasında işlem gören perakende sektör şirketlerinin likidite, kaldıraç, kârlılık ve satış büyümesinin finansal sıkıntı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda cari oran, borç özkaynak oranı ve satış büyümesinin finansal sıkıntı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, özkaynak getirisinin ise finansal sıkıntıyı etkilemediği tespit edilmiştir.

Atang vd. (2022) Endonezya borsasında işlem gören turizm şirketlerinin finansal oranlarının Altman Z-Skoru ile finansal başarısızlığa etkisini araştırmışlardır. Aktif getiri ve cari oran rasyoları finansal başarısızlığı temsil eden Z-Skoru pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilemiştir. Yazarlar, Altman Z-Skor yönteminin Endonezya borsasında işlem gören otel ve turizm şirketlerine ait bulgularda, inceleme kapsamında yer alan şirketlerin özellikle 2020 yılında yaşanan Covid-19 pandemi nedeniyle finansal durumlarının kötüleştiğini vurgulamışlardır.

Medetoğlu ve Tutar (2023) yaptıkları çalışmada, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren tekstil giyim eşyası ve deri sektörüne ait işletmelerin finansal başarısızlık durumlarını Springate S ve Fulmer H-Skor modellerini kullanarak analiz etmişlerdir. Yapılan analizlerde elde edilen sonuçlarda, sektörün finansal başarısızlık riskinin yüksek ve kırılabilir bir yapıya sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Göktürk ve Yalçınkaya (2023) hizmet sektörü üzerine yaptıkları çalışmada, şirketlerin finansal başarı ölçütleri olarak Altman Z"-Skor ve MFA değerleri ile piyasa değerleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı ve hangi modelin daha etkili olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Analiz sonuçlarına göre Altman Z"-Skor değeri ile firma değeri arasında anlamlı ve yüksek seviyede bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin firma değerini tahmin etmede MFA skor

modelinin, Türkiye'deki şirketlerde Altman Z" skor modelinden daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Makale çalışmasının temel amacı, BIST Perakende sektöründeki firmalarının finansal başarılarının tespiti, karşılaştırılması ve finansal başarılarını etkileyen finansal değişkenlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. BIST perakende sektöründe faaliyet gösteren şirketler üzerinde yapılan incelemede 2023 Nisan ayı itibarıyla borsada 14 firmanın faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak bu firmalardan bazılarının halka yeni arz olmuş olmaları veya inceleme döneminde finansal verilerinin eksik olduğu tespit edilen 4 firma analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Bu anlamda 2018Q1-2022Q4 döneminde BIST Perakende sektöründe verileri sürekli olan şirketler çalışmanın veri setini oluşturmaktadır. Tablo 1'de makalenin ampirik analizinde kullanılan veri setine ait açıklamalar sunulmuştur.

Tablo-1: Çalışmanın Değişkenleri

Değişken	Kısaltma	Hesaplanması
Bağımlı		
Altman Z"-Skor	Z"-SKOR	$3,25 + 6,56X1 + 3,26X2 + 6,72X3 + 1,05X4$
Bağımsız		
Cari oran	CAO	Dönen varlıklar/Kısa vadeli yükümlülükler
Faaliyet kârlılığı	FVÖKK	Faaliyet kârı/Toplam aktifler
Finansal kaldıraç	KLDRC	Toplam yükümlülükler/Toplam aktifler
Çalışma sermayesi devir hızı	ÇSDH	Net satışlar/Dönen varlıklar
Özsermaye kârlılığı	ROE	Dönem sonu net kâr/Toplam özsermaye
Aktif kârlılık	ROA	Dönem sonu net kâr/Toplam aktifler
Satışların kârlılığı	ROS	Dönem sonu net kâr/Net satışlar
Finansal gider oranı	FGO	Finansal giderler/Net satışlar
Piyasa değeri defter değeri oranı	PDDD	(Dolaşımdaki toplam hisse sayısı x Hisse kapanış fiyatı)/Özsermayenin defter değeri
Uzun vadeli borç oranı	UVBO	Uzun vadeli borçlar/Özsermaye
Kontrol		
Şirket yaşı	LN YAŞ	(Cari dönem-Şirket kuruluş tarihi)
Şirket büyüklüğü	LN AKTF	LN(Toplam aktifler)

Tablo 1'de yer alan değişkenlere ait veriler Finnet Analiz Expert platformunun veri tabanından alınarak tarafımızca hesaplanmıştır. Makale çalışmasında şirketlerin finansal başarılarını hesaplamak için Altman Z"-Skoru vekil değişken olarak kullanılmıştır. Altman Z-Skor (1968) modeli başarılı ve başarısız olmayan şirketleri, başka bir deyişle şirketlerin iflas olasılığını tahmin etmek için birden fazla finansal oran birlikte kullanılarak hesaplanmaktadır. Çok değişkenli iflas tahmin modeli olan Z-Skor, Altman tarafından 2014 yılında güncellenmiştir. Altman vd. (2014) yeni Z"-Skor

modelinde, ilk geliştirdiği Z-Skor modelinde yer alan net satışlar/toplam varlıklar değişkenini çıkararak Tablo 1’de sunulan 4 değişkenli Z"-Skor modelini sunmuştur.

Altman Z"-Skoruna sonucuna göre, $Z">2,6$ “şirket için güvenli” bölge, $1,1 < Z" < 2,6$ “şirket için gri” bölge, $Z" < 1,1$ " şirket için riskli” bölgede olduğu kabul edilmektedir (Altman, 2011). Bir şirketin iflas etme olasılığını tahmin etmek için Altman’ın hesapladığı Z"-Skor ölçüm aralıklarına göre bu değerinin 2,6’dan büyük olması şirketler finansal açıdan başarılı, istikrarlı, finansal sıkıntı, risk ve iflasın düşük olduğunu göstermektedir. 1,1-2,6 aralığında olan şirketlerde finansal açıdan belirsizlik hâkim ve iflas başvurusunda bulunma olasılığı orta düzeydedir. Z"-Skoru 1,1’den küçük olduğunda şirketin başarısız, finansal sıkıntı içinde olduğu ve iflasa maruz kalma olasılığının çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Z"-Skor modelinin hesaplaması ve kullanılan rasyolar ve matematiksel yöntem (Altman vd, 2014).

$$Z" = 3,25 + 6,56X1 + 3,26X2 + 6,72X3 + 1,05X4$$

X1 = Çalışma sermayesi / Toplam varlıklar

X2 = Dağıtılmayan kârlar / Toplam varlıklar

X3 = Faiz ve Vergi Öncesi kâr / Toplam varlıklar

X4 = Özkaynağın piyasa değeri / Toplam borcun defter değeri

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Şirketlerin Z"-Skor Bulguları

Makale çalışmasında kullanılan finansal değişkenlere ait temel istatistikler ve sonuçları Tablo 2’deki gibidir.

Tablo-2: Tanımlayıcı Testler ve Sonuçları

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Z"-SKOR	200	-9,880	35,500	4,363	4,162	2,637	16,777
CAO	200	0,126	3,585	0,907	0,616	2,771	8,762
FVÖKK	200	-0,122	0,296	0,054	0,068	1,039	0,984
KLDRC	200	0,060	1,897	0,770	0,287	-0,578	1,011
ÇSDH	200	0,004	9,882	2,833	2,140	1,094	0,950
ROE	200	-1,861	1,393	0,084	0,387	-1,166	7,723
ROA	200	-0,081	0,125	0,011	0,033	0,964	2,309
ROS	200	-0,471	0,373	-0,007	0,108	-1,625	9,523
FGO	200	0,000	0,295	0,054	0,054	2,437	7,001
PDDD	200	-173,307	187,198	8,064	38,677	1,638	13,925
UVBO	200	-28,998	29,095	1,889	6,754	1,149	7,198
LNAKTF	200	19,049	24,893	21,660	1,389	0,065	-0,809
LNYAŞ	200	8,735	10,126	9,294	0,433	0,803	-0,787

Tablo 1’de sunulan tanımlayıcı istatistiklerde yer aldığı üzere, her bir şirkete ait 20 çeyrek dönemin olduğu ve toplamda her bir değişkene ait 200 gözlem (N) ile çalışılmıştır. İnceleme kapsamında yer alan perakende sektöründeki 10 şirketin analiz edilen finansal değişkenlerine ait ortalama değerler incelendiğinde, 4,36 ortalama Z"-SKOR değerine göre güvenli bölgede yer aldıkları görülmektedir. Cari oran 1’in altında (0,907) ve düşük, kaldıraç oranı %77 ile yüksek, 2,833 çalışma sermayesi devir ile dönen varlıkların yaklaşık üç katı kadar net satışlar gerçekleşmiştir.

Şirketlerin kârlılık ortalama değerlerine bakıldığında, %8,4 ile özsermaye kârlılığı, %1,1 ile aktif kârlılık, -%0,7 ile satışların başına zarar veya net kâr marjı zararı gerçekleşmiştir. Yapılan net satışların başına %5,4 finansal giderlerin olduğu, piyasa değerinin defter değerinin sekiz katından daha fazla olduğu, uzun vadeli borçların toplam özsermayenin yaklaşık iki katı ve yüksek olduğu (1,889), aktiflere ait ortalama ise 21,66 bulunmuştur. İnceleme kapsamında yer alan şirketler, borsa kodları ve şirketlerin dört çeyreğe ait yıllık ortalama Z"-SKOR değerlerine ait sonuçlar Tablo 3’te rapor edilmiştir.

Tablo-3: Şirketlerin Yıllık Z"-Skor Ortalamaları

Borsa Kodu	Şirket Adı	2018	2019	2020	2021	2022	Ortalama
1. BIMAS	Bim Mağazalar	5,60	4,76	5,29	4,91	5,22	5,16
2. BIZIM	Bizim Mağazaları	3,77	3,97	3,85	3,66	4,10	3,87
3. CRFSA	Carrefoursa	0,57	-0,54	-0,64	-0,46	0,64	-0,09
4. MAVI	Mavi Giyim	5,89	5,35	4,79	5,71	7,81	5,91
5. MEPET	Metro Petrol ve Tesisleri	3,83	3,19	3,10	3,98	4,97	3,81
6. MGROS	Migros Ticaret	2,33	2,41	2,46	2,13	2,96	2,46
7. MIPAZ	Milpa	5,66	13,37	13,28	11,19	19,84	12,67
8. SOKM	Şok Marketler Ticaret	-2,29	0,59	1,45	2,46	3,58	1,16
9. TKNSA	Teknosa İç ve Dış Ticaret	1,00	0,28	1,26	3,70	5,12	2,27
10. VAKKO	Vakko Tekstil	5,93	5,79	5,54	5,81	9,01	6,41
	Ortalama	3,23	3,92	4,04	4,31	6,32	4,36

İnceleme kapsamında yer alan BIST Perakende şirketlerinin 2018-2022 dönemine ait tarafımızca hesaplanan ortalama Z"-Skor değerleri incelendiğinde, Tablo 1’de yer alan 10 şirketin 2018-2022 dönemine ait Z"-Skor perakende sektör ortalaması 4,36 olarak hesaplanmıştır.

Şirketlerin Tablo 1’de rapor edilen Z"-Skor ortalamaları karşılaştırıldığında;

- 2018’de 5,93 skor ile VAKKO en başarılı şirket, SOKM ise -2,29 skor ile en başarısız şirket olmuştur. 2018’in 4 çeyreğine ait ortalama skorlara göre BIMAS, BIZIM, MAVI, MEPET, MIPAZ ve VAKKO skorları 2,6’dan büyük olduğu için “güvenli” bölgede, MGROS skoru 1,1-2,6 arasında olduğu için “gri” bölgede, CRFSA, SOKM ile TKNSA skorları 1,1’den küçük olduğu için “riskli” bölgede yer aldığı görülmüştür. BIMAS, BIZIM, MAVI, MEPET, MIPAZ ve VAKKO ortalama skorları genel ortalamadan büyük, CRFSA, MGROS, SOKM ve TKNSA skorları ise genel ortalamadan düşük çıkmıştır.

- 2019'da 13,37 skor ile MIPAZ en başarılı şirket, -0,54 skor ile CRFSA en başarısız şirket olmuştur. 2019'un 4 çeyreğine ait ortalama skorlara göre BIMAS, BIZIM, MAVI, MEPET, MIPAZ ve VAKKO skorları 2,6'dan büyük "güvenli" bölgede, MGROS 1,1-2,6 arasında "gri" bölgede, CRFSA, SOKM ile TKNSA skorları 1,1'den küçük olduğundan "riskli" bölgede yer almıştır. BIMAS, BIZIM, MAVI, MIPAZ ve VAKKO ortalama skorları genel ortalamadan büyük, CRFSA, MGROS, SOKM ve TKNSA skorları ise genel ortalamadan düşük çıkmıştır.

- 2020'de 13,28 skor ile MIPAZ en başarılı şirket, -0,64 skor ile CRFSA en başarısız şirket olduğu tespit edilmiştir. 2020'nin 4 çeyreğine ait ortalama skorlara göre BIMAS, BIZIM, MAVI, MEPET, MIPAZ ve VAKKO skorları 2,6'dan büyük "güvenli", MGROS, 1,1-2,6 arasında "gri" bölge, CRFSA, SOKM ile TKNSA skorları 1,1'den küçük olduğundan "riskli" bölgede yer almıştır. BIMAS, MAVI, MIPAZ ve VAKKO ortalama skorları genel ortalamadan büyük, BIZIM, CRFSA, MGROS, SOKM ve TKNSA skorları ise genel ortalamadan düşük çıkmıştır.

- 2021'de 11,19 skor ile MIPAZ en başarılı şirket, -0,46 skor ile en başarısız şirket CRFSA olmuştur. 2021'in 4 çeyreğine ait ortalama skorlara göre BIMAS, BIZIM, MAVI, MEPET, MIPAZ, TKNSA ve VAKKO skorları 2,6'dan büyük "güvenli", MGROS ile SOKM skorları 1,1-2,6 arasında "gri", CRFSA skoru ise 1,1'den küçük "riskli" bölgede yer aldığı görülmüştür. BIMAS, MAVI, MIPAZ ve VAKKO skorları genel ortalamadan büyük, BIZIM, CRFSA, MEPET, MGROS, SOKM ve TKNSA skorları ise genel ortalama skordan küçük çıkmıştır.

- 2022'de 19,84 skor ile MIPAZ en başarılı şirket, 0,64 skor ile CRFSA en başarısız şirket olduğu tespit edilmiştir. 2022'nin 4 çeyreğine ait ortalama skorlara göre BIMAS, BIZIM, MAVI, MEPET, MGROS, MIPAZ, SOKM, TKNSA ve VAKKO skorları 2,6'dan büyük "güvenli" CRFSA 1,1'den düşük "riskli" bölgede yer almıştır. MAVI, MIPAZ ve VAKKO ortalama skorları genel ortalamadan büyük, BIMAS, BIZIM, CRFSA, MEPET, MGROS, SOKM ve TKNSA skorları ise genel ortalamadan küçük bulunmuştur.

- 2018-2022 döneminde sektörün sahip olduğu ortalama 4,36 Z-Skor değeri ile şirketlerin skor değeri karşılaştırıldığında, BIMAS, MAVI, MIPAZ ve VAKKO Z-Skor ortalamalarının sektörün genel ortalamasından büyük, BIZIM, CRFSA, MEPET, MGROS, SOKM ve TKNSA skor ortalama değerleri ise sektörün genel ortalamasından düşük çıkmıştır.

İnceleme kapsamında yer alan BIST Perakende şirketlerinin 2018-2022 yılları arasında tarafımızca hesaplanan çeyrek dönemlere ait Z"-Skorlar değerleri ve bu değerlerin Kernel yoğunluğu metodu dikkate alınarak elde edilen gösterimleri Grafik 1'deki gibidir.

Grafik-1: Şirketlerin 2018-2022 dönemine ait çeyreklik Z"-Skor Dağılımı

Perakende sektöründeki şirketlerin 2018-2022 dönemine ait çeyrek dönem skorları tarafımızca hesaplandığında değer aralıkları şu şekilde gerçekleşmiştir. $4,47 \leq \text{BIMAS} \leq 5,98$, $3,36 \leq \text{BIZIM} \leq 4,22$, $-1,31 \leq \text{CRFSA} \leq 1,95$, $4,62 \leq \text{MAVI} \leq 8,22$, $2,64 \leq \text{MEPET} \leq 5,30$, $2,07 \leq \text{MGROS} \leq 3,35$, $5,57 \leq \text{MIPAZ} \leq 35,50$, $-9,88 \leq \text{SOKM} \leq 4,51$, $-0,18 \leq \text{TKNSA} \leq 5,45$, $4,87 \leq \text{VAKKO} \leq 10,43$. Ayrıca CRFSA 2018Q2 ile 2018Q3 döneminde 1,1-2,6 arasında, diğer dönemlerde 1'in altında, MGROS 2018Q1, 2020Q1, 2022Q2, 2022Q3 ve 2022Q4 dönemlerinde 2,6'dan büyük, diğer dönemlerde 1,1'den büyük 2,6'dan küçük olduğu görülmüştür. SOKM 2021Q3, 2022Q1, 2022Q2, 2022Q3 ve 2022Q4 döneminde 2,6'dan büyük, 2018Q1 ile 2020Q3 döneminde 1,1'den küçük, 2020Q2, 2020Q3, 2020Q4, 2021Q1, 2021Q2 ve 2021Q4 döneminde 1,1'den büyük, 2,6'dan küçük çıkmıştır. TKNSA 2020Q4-2022Q4 arasında 2,6'dan büyük, 2018Q1, 2018Q2, 2018Q3 ve 2020Q3 döneminde 1,1'den büyük, 2,6'dan küçük, 2018Q4-2020Q2 döneminde 1,1'den küçük Z-skor değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şirketlerin 2018-2022 dönemine ait çeyreklik skorları Kernel metodu ile grafiklendirildiğinde BIMAS skorları 4,6 ile 5,2 aralığında, BIZIM skorları 3,6 ile 4,2 aralığında, CRFSA skorları 0 ile -1 aralığında, MAVI skorları 5 ile 6 aralığında, MEPET skorları 3,5 ile 5 aralığında, MGROS skorları 2 ile 2,4 aralığında, MIPAZ skorları 10 ile 15 aralığında, SOKM skorları 0 ile 4 aralığında, TKNSA skorları 0 ile 4 aralığında, VAKKO skorları ise 4 ile 6 aralığında yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

3.2. Ampirik Analiz ve Bulgular

Çalışmanın ampirik analizinde kullanılan değişkenler arasında yapılan Pearson korelasyon analizi ve bağımsız değişkenlerin (finansal rasyolar) bağımlı değişken (Z"-SKOR) üzerindeki etkisini test etmek için çoklu linear regresyon yaklaşımıyla yapılan analizlere ait istatistik sonuçlar bu bölümde rapor edilmiştir.

Tablo-4: Pearson Korelasyon Matrisi

Z"-SKOR	CAO	FVÖKK	KLDRC	ÇSDH	ROA	ROS	FGO	PDDD	UVBO	ROE	LNAKTF	
Z"-SKOR	1											
CAO	,778**	1										
FVÖKK	,403**	,306**	1									
KLDRC	-,827**	-,480**	-,133	1								
ÇSDH	-,389**	-,441**	,015	,126	1							
ROA	,476**	,311**	,684**	-,286**	-,099	1						
ROS	-,085	,047	,395**	,223**	,109	,580**	1					
FGO	,398**	,331**	-,057	-,419**	-,418**	-,054	-,317**	1				
PDDD	-,062	-,044	-,009	,076	-,001	-,004	,023	-,041	1			
UVBO	-,103	-,077	-,010	,141*	,026	-,056	,024	-,023	,829**	1		
ROE	,019	,042	,170*	,033	,015	,316**	,171*	-,096	-,293**	-,354**	1	
LNAKTF	-,359**	-,227**	,256**	,546**	,114	,126	,246**	-,401**	,180*	,296**	,055	1
LNYAŞ	,306**	,290**	,108	-,189**	-,411**	,129	-,044	,361**	,189**	,367**	-,137	,131

** .%1 düzeyinde anlamlı korelasyondur (2-tailed).
* .%5 düzeyinde anlamlı korelasyondur (2-tailed).

Tablo 4'te rapor edilen Pearson korelasyon katsayıları incelendiğinde, şirketlerin finansal başarılarını temsil eden Z"-SKOR değeri ile CAO, FVÖKK, ROA, FGO, LNAKTF ve LNYAŞ değişkeni arasında %1 düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Z"-SKOR ile KLDRC ve ÇSDH arasında ise %1 düzeyinde negatif yönde anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir. Z"-SKOR ile ROS, PDDD ve ROE arasındaki korelasyon katsayısı anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca bağımsız değişkenler arasında en yüksek korelasyon %82,9 ile UVBO ile PDDD arasında olduğu gözlemlenmiştir.

Teorik istatistik literatürü bağımsız değişkenler arasında %90 ve daha üstünde olan korelasyonlar için çoklu doğrusal bağlantı problemi olduğuna vurgulamaktadır. Bu açıdan ampirik analizde kullanılan linear regresyon modelinde yer alan bağımsız değişkenler arasında doğrusal bağlantı probleminin olmadığı görülmektedir. Ayrıca bağımsız değişkenler arasında doğrusal bağlantı olmadığının güvenilirliğini sınamak için yapılan Collinearity testine ait VIF ve Tolerans (1/VIF) istatistik katsayıları Tablo 5'te yer verilmiştir.

Çalışmada yer alan bağımsız değişkenlerin Z"-SKOR üzerindeki etkisinin varlığını test etmek için yapılan linear çoklu regresyon analizine ait model formül 1'deki gibi oluşturulmuştur.

$$Z"-SKOR_{it} = \Phi_0 + \gamma_1 CAO_{it} + \gamma_2 FVÖKK_{it} + \gamma_3 KLDRC_{it} + \gamma_4 \text{ÇSDH}_{it} + \gamma_5 ROE_{it} + \gamma_6 ROA_{it} + \gamma_7 ROS_{it} + \gamma_8 FGO_{it} + \gamma_9 PDDD_{it} + \gamma_{10} UVBO_{it} + \gamma_{11} LNYAŞ_{it} + \gamma_{12} LNAKTF_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Formül 1’de yer alan “i” şirketleri, “t” zamanı, “ ϕ ” sabit katsayıyı, “ $\gamma_1, \gamma_1, \dots, \gamma_{12}$ ” bağımsız değişkenlerin regresyon katsayısını, “CAO, FVÖKK, LNAKTF” bağımsız değişkenleri, “ μ ” modelin hata terimini temsil etmektedir. Mevcut makale çalışmasında oluşturulan 1 no’lu çoklu regresyon modelinde kullanılan açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığını tespit etmek için uygulanan VIF (Variance Inflation Factors) test istatistikleri Tablo 5’te özetlenmiştir.

Tablo-5: Collinearity Katsayı Değerleri

Değişken	Collinearity İstatistikleri	
	Tolerance (1/VIF)	VIF
CAO	0,535	1,869
FVÖKK	0,447	2,237
KLDRC	0,334	2,993
ÇSDH	0,553	1,808
ROE	0,736	1,359
ROA	0,254	3,930
ROS	0,440	2,275
FGO	0,566	1,767
PDDD	0,280	3,578
UVBO	0,221	4,525
LYAŞ	0,527	1,896
LNAKTF	0,454	2,200

Çoklu regresyon modelinde kullanılacak bağımsız değişkenlere ait VIF ve Tolerans test istatistik değerlerinin yer aldığı Tablo 5’teki sonuçlarda VIF değerlerinin 1,359-4,525 aralığında, Tolerans değerlerinin 0,221-0,736 aralığında çıkmıştır. Başka bir ifade ile Tablo 5’te VIF katsayılarında görüldüğü gibi, açıklayıcı değişkenlerin tüm VIF değerlerinin 5’ten küçük olması değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir. Yapılan regresyon analizine ait parametre katsayı sonuçları Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo-6: Çoklu Linear Regresyon Analizi Parametre Katsayıları

	B	Standart Hata	Beta	t	p	Beklenen	Gerçekleşen
CAO	1,998	0,134	0,371	14,947	0,000***	+	+
FVÖKK	7,966	1,322	0,164	6,027	0,000***	+	+
KLDRC	-6,358	0,363	-0,550	-17,515	0,000***	-	-
ÇSDH	-0,235	0,038	-0,152	-6,221	0,000***	+	-
ROE	-0,299	0,181	-0,035	-1,651	0,100	+	/
ROA	17,044	3,641	0,168	4,681	0,000***	+	+
ROS	-4,066	0,843	-0,132	-4,824	0,000***	+	-
FGO	-2,880	1,473	-0,047	-1,955	0,052*	-	-
PDDD	-0,005	0,003	-0,063	-1,845	0,067*	+	-
UVBO	0,034	0,019	0,068	1,772	0,078*	+	+
LYAŞ	-0,090	0,192	-0,012	-0,470	0,639	+	/
LNAKTF	-0,029	0,064	-0,012	-0,456	0,649	+	/
C	8,983	1,949		4,609	0,000***	/	/
R ² değeri			0,938				
Düz. R ² değeri			0,934				
F-istatistik değeri			237,360***				
D-W test değeri			1,5				

*** p<0,01, * p<0,1

Şirketlerin Z"-SKOR değerlerinin bağımlı değişken olarak alındığı linear regresyon yöntemine ait parametre katsayı sonuçları Tablo 6'da rapor edilmiştir. Elde edilen regresyon sonuçlarında, CAO, FVÖKK, ROA ve UVBO finansal rasyoların Z"-SKOR değerini pozitif yönde ve anlamlı, KLDRC, ÇSDH ROS, FGO ve PDDD rasyoları negatif yönde ve anlamlı, modelde yer alan diğer değişkenlerin etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Başka bir deyişle, pozitif yönde ve anlamlı etkisi olan değişkenlerdeki artışlar Altman Z"-SKOR ölçütünün artırırken, negatif yönlü olanlar ise Altman Z"-SKORU ölçütünü azaltmaktadır. Regresyon modelinde etkisi pozitif beklenen ÇSDH, ROS ve PDDD rasyolarının etki katsayılarının negatif ve anlamlı bulunması; incelenen sektör, zaman dilimi, yönetim yapısı, mülkiyet yapısı ve ekonomik konjoktör gibi sebeplerden kaynaklı olabilir. Ayrıca bağımsız değişkenler Z"-SKOR ölçütünün %93,8'ini açıkladığı ($R^2=0,938$), F-istatistik değerinin %1 düzeyinde anlamlı olması çoklu regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu ve D-W test (Durbin-Watson) değerinin 1,5 çıkması istatistik teorisi açısından kabul edilebilen aralıkta olup modelde otokorelasyon olmadığını göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir işletmenin finansal durumunu yönetmek, organize etmek, uzun vadeli, başarılı ve istikrarlı olarak varlığını sürdürebilmesi için, finansal, ekonomik ve çevresel engel ve risklerle başa çıkacak stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, olası risklere karşı doğru stratejik kararlar almak için piyasaları takip eden, yüksek düzeyde finansal bilgi, beceri ve analitik kapasiteye sahip olmayı da gerektirmektedir. İstikrarlı bir finansal başarının olabilmesi, doğru yatırım alanları belirlenerek finansal kaynakların etkin yönetimi ve koordinasyonu ile yüksek sermaye getirisi elde etmek işletme açısından iyi bir yatırımın temel göstergelerindedir. Finansal başarı hedeflerinin de, gerçekçi, ulaşılabilir, tutarlı ve sürdürülebilir olmalıdır. Finansal başarının devamlılığı için finansal bütçe, finansal tahminleme, kredi yönetimi, sermaye kompozisyonu, yatırım analizi ve çeşitliliği gibi alanlarda kurumsal düzeyde optimal kararlar alarak olası finansal sıkıntıları önleyecek ve kontrol edecek tecrübeli finansal yöneticilere gerek duyulmaktadır.

Bu makalede, Türkiye örnekleminde yola çıkarak BIST perakende sektöründe 2018-2022 döneminde sürekli olarak faaliyet gösteren şirketlerin finansal başarıları ile finansal rasyoları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın ampirik analizinde finansal başarı göstergesi olarak bir şirketin önümüzdeki iki yıl içinde iflas etme olasılığını önceden tahmin etmek için Amerikalı finans profesörü Edward ALTMAN tarafından işletmenin finansal durum tablosu ve kapsamlı gelir tablosunda yer alan çeşitli verileri önce birbirine oranlayarak daha sonra belirlediği sabit değerler ile çarparak geliştirdiği Z-Skor modelidir. Altman tarafından bir işletmenin iflas durumunu, başka bir ifade ile finansal istikrarsızlık durumunu tahmin etmek için geliştirilen model sayısal değerlere dayanan bir diskriminant analizi olup literatürde Altman Z-Skor modeli olarak bilinmektedir.

Şirketlerin finansal başarısı için kullanılan Altman vd. (2014) Z"-SKOR değeri, perakende sektöründe faaliyet gösteren şirketler ve bu şirketlerin inceleme döneminde verilerinin süreklilik

göstermesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Finansal rasyoların Z"-SKOR üzerindeki etkisini test etmek için uygulanan linear regresyon tahminleyicisinde CAO, FVÖKK ve ROA'nın Z"-SKOR üzerindeki etkisi %1 düzeyinde pozitif ve anlamlı, UVBO'nin %5 düzeyinde pozitif ve anlamlı bulunmuştur. KLDRC, ÇSDH, ROS'un etkisi %1 düzeyinde negatif ve anlamlı, FGO ile PDDD rasyolarının ise %10 düzeyinde negatif ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Çalışmanın regresyon bulguları genel olarak Ural vd. (2015), Ramezani Sharifabadi vd. (2017), Valaskova vd. (2018), Toly vd. (2019), Purwanti ve Syarif (2022) tarafından yapılan ampirik çalışma sonuçları ile benzerlikler taşıdığı görülmüştür.

Şirketlerin inceleme dönemine ait yıllık ortalama Z"-SKOR değerine göre 2018'de VAKKO, 2019, 2020, 2021 ve 2022'de MIPAZ firması en başarılı firma, 2018-2022 yılları arasında en başarısız firma ise CRFSA olmuştur. Perakende sektöründe yer alan şirketlerin 2018-2022 dönemine ait 20 çeyreklik ortalama Z"-Skor değerleri karşılaştırıldığında şirketlerin büyükten küçüğe doğru sıralaması MIPAZ>VAKKO>MAVI>BIMAS>BIZIM>MEPET>MGROS>TKNSA>SOKM>CRFSA şeklinde gerçekleşmiştir. Altman Z"-SKOR ölçütüne göre 2018-2022 dönemine ait 20 çeyreklik ortalama değerler hesaplandığında CRFS şirketinin riskli bölgede, MGROS, SOKM ve TKNSA gri bölgede, BIMAS, BIZIM, MAVI, MEPET, MIPAZ ve VAKKO şirketleri ise güvenli bölgede yer almıştır. Güvenli bölgede yer alan şirketler 2018-2022 arasındaki tüm çeyrek dönemlerde Z"-SKOR değerleri 2,6'nın üzerinde seyretmiş ve finansal açıdan istikrarlı firmalar olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, analiz sonuçlarına göre, 2018, 2019 ve 2020'de 6 şirket, 2021'de 7 şirket, 2022'de 8 şirket, 5 yıllık ortalama skorlarda ise 6 şirketin finansal açıdan iflas durumundan uzak, başka bir deyişle finansal açıdan başarılı bir performansa sahip oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, perakende sektörü şirketlerinden yola çıkarak yapılan ampirik testlerde, diğer gelişen ekonomilere genelleymeyen ve yükselen bir piyasa ekonomisine sahip Türkiye'de finansal olmayan reel sektör firmaları dikkate alınmıştır. Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar; Altman Z"-SKOR bulgularına göre 2018-2022 döneminde genel olarak perakende sektörünün finansal açıdan başarılı, sağlıklı, istikrarlı ve riskin düşük olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulguları, şirketlerin yönetiminde etkin olan karar vericiler tarafından finansal yönetimin etkinliğini artırmak için alınacak önlemler ve stratejik reformların önemine ışık tutmaktadır. Bu çalışmanın bulguları aynı zamanda, sektörde yer alan şirketlerin finansal başarı veya iflas durumları, hangi finansal değişkenin iflas riskini artırdığı veya azalttığı gibi yararlı bilgiler ile gerek paydaşların gerekse kamunun çıkarlarını korumaları için önemli kanıtlar da sunmaktadır. Son olarak, gelecekte araştırmacılar, gelişmekte olan piyasalarda yer alan perakende sektörde daha geniş bir örneklem ile finansal başarı, başarısızlık ve finansal göstergelerin etkisini test etmek için Kanada-CA, Ohlson-O, Shunway, Springate-S, Fulmer-F ve MFA gibi farklı modeller kullanılarak analiz etmeleri tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, K. C., Yıldırım, İ., Akyüz, İ., ve Tugay, T. (2017). "Borsa İstanbul'da işlem gören kâğıt ve kâğıt ürünleri sanayi işletmelerinin finansal başarısızlık düzeylerinin oran analizi ve diskriminant analizi yöntemleri kullanılarak ölçülmesi". *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 13(1), 60-74.
- Altman E. I. (1968). "Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy". *The Journal of Finance*, 23(4), 589-609.
- Altman, E. I., Iwanicz-Drozdowska, M., Laitinen, E. K., ve Suvas, A. (2014). "Distressed firm and bankruptcy prediction in an international context: a review and empirical analysis of altman's z-score model". Available at SSRN 2536340, 1-48.
- Altman, E.I. ve Hotchkiss, E. (2011). *Corporate financial distress and bankruptcy: predict and avoid bankruptcy, analyze and invest in distressed debt*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Atang, G. D., Massie, J., ve Wangke, S. (2022). "The effect of financial ratios to financial distress using altman z score on hotel and tourism companies listed in Indonesian stock exchange". *Jurnal EMBA: Jurnal Riset Ekonomi, Manajemen, Bisnis dan Akuntansi*, 10(1), 1467-1475.
- Çelik, S. (2018) "Altman Z-skor modeli kullanılarak Bist-30 endeksinde yer alan imalat şirketlerinin finansal başarısızlık riskinin tahmin edilmesi". *International Congress on Political, Economic and Social Studies*, 1-11.
- Dizgil, E. (2018). "Bist ticaret endeksinde yer alan şirketlerin springate finansal başarısızlık modeli ile incelenmesi". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 248-267.
- Gestel, T. V., Baesens, B., Suykens, Poel, D. V., Baestaens, D E., ve Willekens, M. (2006). "Bayesian kernel based classification for financial distress detection". *European Journal of Operational Research*, 172, 979-1003.
- Ginting, E. S (2021). Ratio-Based financial performance analysis of PT. *Mustika Ratu, Tbk. Enrichment: Journal of Management*, 11 (2), 456-462.
- Göktürk, İ. E., ve Yalçınkaya, H. S. (2023). "Use of accounting-based models for measurement of financial performance: comparison of altman z" and MFA Score". *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 166-179.
- Gürkan, S. (2021). "Topsis çok kriterli karar verme yöntemi ile karşılaştırmalı finansal performans analizi: teknoloji şirketleri üzerine bir araştırma". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 225-239.
- Harmsen, H. Grunert, K G., ve Bove, K. (2000) "Company competencies as a network: the role of product development". *Journal of Product Innovation Management*, 17, 194-207.
- Kotane, I., ve Kuzmina-Merlino, I. (2012). "Assessment of financial indicators for evaluation of business performance". *European Integration Studies*, (6), 216-224.
- Medetoğlu, B., ve Tutar, S. (2023). "Springate S ve Fulmer H skor modelleri ile finansal başarısızlık tespiti: borsa İstanbul tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü üzerine bir uygulama". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 307-319.
- Mellahi, K., ve Wilkinson, A. (2004). "Organisational failure: a critique of recent research and a proposed integrative framework". *International Journal of Management Review*, 5(1), 21-41.
- Mushafiq, M., Sindhu, M. I., ve Sohail, M. K. (2023). "Financial performance under influence of credit risk in non-financial firms: evidence from Pakistan". *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 39(1), 25-42.
- Okumus, F. (2003). "A framework to implement strategies in organizations". *Management Decision*, 41(9), 871-882.
- Öcek, C. , Beyaz, F. S., ve Karadeniz, E. (2022). "Restoran zincirlerinin finansal başarısızlık riskleri ve covid-19'un etkisi". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 33, 65-76.
- Purwanti, D., ve Syarif, A. D. (2022). "Analysis of the effect liquidity, leverage, profitability and sales growth on financial distress (altman z-score) (empirical study of retail sub-sector companies listed on the Indonesia stock exchange (IDX) 2015-2019". *Journal of Economics, Finance and Management Studies*, 5(3), 721-729.
- Rivard, S. Raymond, L., ve Verreault, D. (2006). "Resource-Based view and competitive strategy: an integrated model of the contribution of information technology to firm performance". *Strategic Information Systems*, 15(1), 29-50.

- Sharifabadi, M. R., Mirhaj, M., ve Izadinia, N. (2017). The impact of financial ratios on the prediction of bankruptcy of small and medium companies. *QUID: Investigación, Ciencia y Tecnología*, (1), 164-173.
- Shi, Y., ve Li, X. (2019). "An overview of bankruptcy prediction models for corporate firms: a systematic literature review". *Intangible Capital*, 15(2), 114-127.
- Srivastava, R. K. Fahey, L., ve Christensen, H.K. (2001). "The resource-based view and marketing: the role of market-based assets in gaining competitive advantage". *Journal of Management*, 27(6), 777-802.
- Şenkal, E., ve Öztel, A. (2020). "Perakende sektöründe entropi temelli copras yöntemi ile finansal başarı ölçümü: carrefoursa örneği". *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami Ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(1), 8-24.
- Terzi, S. (2011). "Finansal rasyolar yardımıyla finansal başarısızlık tahmini: gıda sektöründe ampirik bir araştırma". *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-18.
- Tetik, S. (2003). "İşletme performansını belirlemede veri zarflama analizi". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 221-230.
- Toly, A. A., Permatasari, R., ve Wiranata, E. (2020). "The effect of financial ratio (altman z-score) on financial distress prediction in manufacturing sector in Indonesia 2016-2018". *Advances in Economics, Business and Management Research*, 144, 47-53.
- Ural, K. Gürarda, Ş., ve Önemli, M. B. (2015). "Lojistik regresyon modeli ile finansal başarısızlık tahminlemesi: borsa İstanbul'da faaliyet gösteren gıda, içki ve tütün şirketlerinde uygulama". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 67, 85-100.
- Uzun, E. (2005). "İşletmelerde finansal başarısızlığın teorik olarak irdelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 27, 158-168.
- Valaskova, K., Klietnik, T., Svabova, L., ve Adamko, P. (2018). "Financial risk measurement and prediction modelling for sustainable development of business entities using regression analysis". *Sustainability*, 10(7), 2144.
- Yaman, S., ve Korkmaz, T. (2021). "Finansal başarısızlık modellerinin çalışma sermayesi yatırım ve finansman politikaları doğrultusunda incelenmesi: bist'de karşılaştırmalı bir uygulama". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20 (2), 591-610.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS*
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	1. Meltem GÜL 2. Tuncer YILMAZ
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	1. Meltem GÜL 2. Tuncer YILMAZ
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	2. Tuncer YILMAZ
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	1. Meltem GÜL 2. Tuncer YILMAZ
Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	1. Meltem GÜL 2. Tuncer YILMAZ

*Katkı oranlarının tümü eşit olması durumunda oranlar belirtilmeyecektir/ If the contribution rates are all equal, the rates will not be specified

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

Gönderilme Tarihi: 12 Haziran 2023; Revize Edilmiş Hali: 21 Temmuz 2023; Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2023

TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ, EKONOMİK BÜYÜME VE CO2 EMİSYONU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

İsmail KAVAZ¹

Burak KAYA²

ÖZ

Enerji günümüzde hemen hemen tüm alanlarda kullanılması nedeniyle vazgeçilemez bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Modern dünyadaki gelişmelere paralel olarak enerjiye olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin en önemli dinamiklerinden birisi konumunda olan enerji kaynaklarına sahip olma durumu ülkeler arasındaki rekabeti ciddi biçimde etkilemektedir. Öte yandan, küresel enerji piyasalarında yaşanan ani fiyat hareketleri ve krizler ise ülkeleri alternatif kaynak arayışlarına yöneltmektedir.

Yenilenebilir enerji, son dönemde söz konusu alternatifler içerisinde dikkat çekmektedir. Fosil yakıtların hem çevreye zarar vermeleri hem de fiyatlarının görece yüksek olmasından dolayı yenilenebilir kaynaklar ile enerji üretme trendi artarak devam etmektedir. Bu çerçevede yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi hususu araştırmacıların bu alana yönelmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki ve ekonomik büyümenin yenilenebilir enerji tüketimi üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmekte ve modellenmektedir.

Çalışmada 1982-2021 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak bir zaman serisi analizi olan ARDL Sınır Testi yönteminden faydalanılmaktadır. İlk olarak yenilenebilir enerji tüketiminin bağımlı değişken olarak kullanıldığı bir model oluşturulmuştur. Bu modelden elde edilen sonuçlara göre GSYH'deki artış kısa ve uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde pozitif etkiye sahip olarak bulunmuştur. GSYH parametresinin bağımlı değişken olarak belirlendiği ikinci modelde ise yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın GSYH'yi yine kısa ve uzun dönem için artırdığı sonucuna varılmıştır. Çalışmanın ampirik bulgularına göre iki model arasındaki en önemli fark ise GSYH'de meydana gelen artışların yenilenebilir enerji üzerindeki etkisinin yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın GSYH üzerindeki etkisinden daha fazla olması durumudur. Dolayısıyla, Türkiye için ilgili dönem verileri baz alındığında yenilenebilir enerjinin daha yaygınlaşması için ekonomik büyüme performansının artırılması çıkarımı yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Ekonomik Büyüme, Karbon Salınımı, ARDL Sınır Testi, Türkiye

Jel Kodları: O44, Q42, R11

AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION, ECONOMIC GROWTH AND CO2 EMISSIONS IN TURKEY: ARDL BOUNDS TEST APPROACH

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: i.kavaz@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3044-795X

² Fırat Üniversitesi, İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: b.kaya2334@gmail.com, ORCID: 0009-0009-5005-887X

ABSTRACT

Energy is used in almost all fields; thus, it stands out as an indispensable resource. In parallel with the developments in the modern world, the need for energy is increasing daily. In this context, having energy resources, one of the most important dynamics of economic growth seriously affects the competition between countries. On the other hand, sudden price movements and crises in global energy markets lead countries to seek alternative sources.

Renewable energy has been drawing attention among these alternatives recently. Since fossil fuels both harm the environment and their prices are relatively high, the trend of producing energy with renewable sources continues to increase. In this context, examining the relationship between renewable energy and economic growth results in researchers turning to this field. From this point of view, in this study, the effects of renewable energy consumption on economic growth and the effects of economic growth on renewable energy consumption are examined and modelled separately.

In the study, the ARDL Bounds Test method, which is a time series analysis, is used by using annual data covering the period of 1982-2021. First, a model was created in which renewable energy consumption is used as a dependent variable. According to the results obtained from this model, the increase in GDP has been found to have a positive effect on renewable energy consumption in the short and long term. In the second model, in which the GDP parameter was determined as the dependent variable, it was concluded that the increase in renewable energy consumption increased the GDP for the short and long term. According to the empirical findings of the study, the most significant difference between the two models is that the effect of increases in GDP on renewable energy is greater than the effect of increases in renewable energy consumption on GDP. Therefore, based on the relevant period data for Turkey, it is deduced that the economic growth performance should be increased for renewable energy to become more widespread.

Keywords: Renewable Energy, Economic Growth, Carbon Emission, ARDL Bounds Test, Türkiye

Jel Codes: O44, Q42, R11

GİRİŞ

Enerji ısınma, aydınlatma, ulaşım gibi ihtiyaçların karşılanabilmesi ve modern teknoloji ürünlerini kullanabilmek için ihtiyaç duyulan vazgeçilemez bir kaynaktır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte enerjiye olan talep artarak devam etmektedir. Enerjinin yüksek bir öneme sahip olmasının sebebi ülkelerin ekonomik açıdan enerjiye bağımlı olmalarıdır. Zira, enerji ekonomik büyüme performansı açısından oldukça önemli bir girdi olduğundan, enerji yoksunluğu ülkeleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. 1973 ve 1979 küresel petrol krizlerinde olduğu gibi üretimin azalması ve fiyatların hızlı artışı üreticiler, tüketiciler ve petrol endüstrisi üzerinde ciddi olumsuz sonuçlara sebebiyet vermiştir (Cheng, 2009). Söz konusu krizler, ülkelerin enerji güvenliği konusunda daha temkinli davranmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, ülke ekonomilerinin dış kaynaklı enerjiye yüksek oranda bağımlı olması ve enerji güvenliğinin tesis edilememesi büyük sorunlara yol açabileceğinden, alternatif enerji kaynak arayışları giderek gelişme eğilimindedir.

Son yıllarda özellikle fosil yakıtlara olan talebin artma eğilimine girdiği görülmektedir. 2021'de küresel ölçekte fosil kaynaklar kullanılarak üretilen enerji tüketimi %5,8 oranında artmıştır ve bu tüketim eğiliminin 10 yıllık ortalaması yılda %0,9 iken 2021 yılında bu oran son 10 yıllık ortalamanın 6,44 katına ulaşmıştır (British Petroleum, 2022). Bu durum artan karbon salınımları nedeniyle çevre kirliliğine de yol açmaktadır.

Covid-19 salgını enerji talebini azalttığı için 2020'de emisyonların bir önceki yıla kıyasla %5'ten fazla azaldığı görülürken, 2021'de emisyonlar, ekonomik teşvik ve aşılardan yaygınlaşmasıyla

paralel olarak %6'dan fazla artmış ve salgın öncesi seviyelerin üzerine çıkmıştır (IEA, 2023). 2022'de ise 2021 yılına oranla küresel karbon emisyonunda %0,9 seviyesinde bir artış gözlemlenmektedir.

Artan enerji talebi ile birlikte insanlar fosil kaynaklı yenilenemeyen enerji kaynaklarına yönlenseler dahi bu kaynaklarının tükenme durumu alternatif kaynak arayışlarını hızlandırmaktadır. Öyle ki, dünyada 114 yıl sonra kömür, 53 yıl sonra gaz ve 51 yıl sonra da petrol rezervlerinin tükeneceği belirtilmektedir (Karagöl ve Kavaz, 2017). Dolayısıyla, fosil yakıtlara ikame olabilecek alternatif kaynakların ekonomiye kazandırılması gündemi tüm dünyada ciddiyetle takip edilmektedir.

Bu bağlamda öne çıkan en önemli alternatif yenilenebilir enerji kaynakları olarak kabul edilmektedir. Yenilenebilir kaynaklar hem ülkelerin enerjide dışa bağımlılıklarını azaltmakta katkı sağlamakta hem de çevre açısından daha temiz bir üretim sürecini desteklemektedirler. Dolayısıyla dünya genelinde temiz ve sürdürülebilir enerji üretimi için özellikle son dönemde önemli girişimler gerçekleştirilmektedir.

İklim değişikliği ve küresel ısınma ile ilgili artan endişelerle birlikte, son dönemde enerji tüketim kalıpları önemli ölçüde değişmiştir. Bu kalıpları organize etmek için ülkelerin politika yapıcıları işbirliği yapmakta ve dünyanın geleceği için kararlar almaktadırlar. İlk ciddi girişim Kyoto Protokolü olmuş ve 11 Aralık 1997'de Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda (UNFCCC) 150 ülke bu anlaşmaya taraf olmuştur. 2009 yılında Protokolü imzalayan ülke sayısı 37'si gelişmiş ülke olmak üzere toplam 187'ye yükselmiştir. Kyoto Protokolü'nden sonra, dünya çapında iklim eylem planlarını geliştirmeye yönelik başka girişimler de olmuştur. 2009 Kopenhag Zirvesi, 2010 Cancun Zirvesi ve 2011 Durban Zirvesi bu girişimlere örnek olarak gösterilebilir. Ancak bu toplantılar herhangi bir yasal yükümlülük doğurmadığı için başarısız zirveler olarak nitelendirilebilir. Kasım 2015'te Fransa'da 195 ülkenin katılımıyla Paris İklim Konferansı düzenlenmiş ve Kasım 2016'da Paris Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın temel amacı, küresel ortalama sıcaklıktaki artışı sanayi öncesi seviyelerin 2 santigrat derecenin altında tutmak ve sıcaklık artışını 1,5 santigrat derece ile sınırlamaktır (UNFCCC, 2015). Bu yükümlülükler, iklim değişikliğinin risklerini ve olumsuz etkilerini azaltmak için Konferansa katılan tüm ülkeler tarafından kabul edilmiştir.

Söz konusu anlaşmaların amacı, başta fosil yakıtların tüketimi olmak üzere küresel sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda iklim değişikliği sorununun ağırlıklı olarak enerji tüketimi ile ilgili olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, atmosferdeki CO2 emisyon düzeyi, iklim değişikliği ve küresel ısınma ile yakından bağlantılıdır.

Birincil ve ikincil fosil yakıt tüketimini ve sera gazı emisyonlarını azaltmayı tartışan bir çok politika bulunmaktadır. Elektrik üretim endüstrisinde yaygın olarak fosil yakıtlar kullanılmakta ve bu kullanım sonucunda sera gazı emisyonları doğaya zarar vermektedir. Bu nedenle özellikle elektrik üretiminde fosil yakıt tüketimini azaltmak için alternatif ve doğa dostu enerji kaynaklarının kullanımı teşvik edilmektedir. Son yıllarda dünya genelinde rüzgar, güneş, jeotermal ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artmaktadır. Örneğin, 2013 yılında yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam küresel elektrik üretimi içerisindeki payı %27,2 olarak hesaplanmışken bu oranın

2022'de %40,2'ye yükselmesi dikkat çekicidir. Diğer taraftan, küresel enerji üretimin ancak %20 kadarı yenilenebilir kaynaklar tarafından karşılanmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2023).

Türkiye'de ise yenilenebilir enerji yatırımlarının son yıllarda giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Coğrafi konum ve jeolojik yapısı bakımından tüm yenilenebilir enerji kaynaklarına sahip olan Türkiye, bu alandaki ilerleme sürecinde her ne kadar geç kalmış olsa da güncel çalışmalar giderek artmaktadır. Örneğin, 2008 yılında yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilen elektrik toplam üretimin % 17,7'ünü oluştururken, söz konusu oran 2021'de 35,7'ye ve 2022'de ise %40 seviyelerine yükselmiştir (EPDK, 2022). Kurulu güç içerisinde yenilenebilir enerji oranı ise 2011 yılında %36,1 iken 2023'te %54 seviyesine gelmiştir (TEİAŞ, 2023). Bu bağlamda, Türkiye'de yenilenebilir üretim artarken elektrik fiyatlarının düştüğü veya yenilenebilir üretim azalırken fiyatların arttığı görülmektedir (Şahin ve diğ., 2021). Dolayısıyla, enerji kaynaklarında dış tedarikçilere bağımlı yapıda bulunan Türkiye'de söz konusu bağımlılığı azaltmak ve fiyat kontrolü sağlamak için yenilenebilir kaynaklar kullanılarak enerji üretme çalışmaları istikrarlı bir biçimde devam etmektedir.

Yukarıda bahsedilen gelişmeler paralelinde bu çalışmada toplam yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin toplam yenilenebilir enerji tüketimi üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmektedir. Birden fazla ülke yerine Türkiye üzerine yapılan bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran en önemli farklar arasında incelenen dönemin güncel ve kullanılan metodların farklı olması sayılabilir. Ayrıca literatürde de görülebileceği üzere yenilenebilir enerji kaynakları ve ekonomik büyüme ilişkileri üzerine Türkiye kapsamında yapılan araştırmalar az sayıdadır. Çalışmada kullanılan yöntemler genellikle literatürde en sık rastlanan yöntemler olmakla birlikte bu yöntemler bir arada kullanılarak karşılaştırma yapılması sağlanmıştır. Ayrıca ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler ayrı ayrı değerlendirilerek çalışmaya arz ve talep boyutlu bir yaklaşım getirilmiştir. Bu çalışmada, gelişim ve kalkınma sürecinde olan Türkiye için yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çift yönlü olarak incelenmekte ve yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki önemi analiz edilerek, politika yapımcıların bu konuda fikir edinebilmelerine katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Çalışmanın genel çerçevesi bağlamında ilk olarak kavramsal bir değerlendirme yapılarak ve ardından ilgili literatüre yer verilmektedir. Sonrasında metodoloji ve veri seti tanıtılarak ampirik bulgular sunulmaktadır. Çalışma sonuç ve değerlendirme kısmı ile tamamlanmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümünde kavramsal olarak enerji, enerji türleri, yenilenemeyen yenilenebilir enerji kaynakları başlıkları değerlendirilmektedir. Sonrasında ise ekonomik büyüme kavramı aktarılmaktadır.

Enerji terimi köken olarak iş anlamına gelen Yunanca "energeia" kelimesinden gelmektedir. Enerji, hareket halindeki bir cisim tarafından gerçekleştirilen iş üzerine etki eden kuvvetin ve bunun sonucunda meydana gelen yer değiştirmenin ürünü olarak tanımlanmaktadır (Goel, 2005). Öte yandan, enerji konusu ekonomi ekseninde düşünüldüğünde farklı tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Enerji ekonomik açıdan, maddenin yapısından kaynaklanan bir maliyet ve çabaya katlanarak, insanın yararına "iş yapma

kapasitesi” olarak tanımlanabilir (Malanima, 2015). 18. yüzyılın ortalarında buhar makinesinin icadı ile mevcut enerji sisteminin temelleri atılmış ve ardından sanayileşme süreciyle insan enerjisi sadece üretimde değil aynı zamanda soğutma, ısıtma, yemek pişirme, aydınlatma vb. ihtiyaçlar içinde kullanmaya başlamıştır. Yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen enerji, tarımın tek faaliyet olduğu ilk aşamalardan endüstriyel kalkınmanın amaç olduğu günümüze kadar ülkelerin gelişmeleri için önemli bir faktör olmuştur. Sanayileşen ülkeler açısından enerji ekonomik ilerlemenin önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Geçmişten günümüze gelişen teknolojinin de etkisiyle enerji bir sektör haline gelip ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasal ilişkilerin temel yapı taşlarından bir tanesi haline dönüşmüştür (Bulut, 2017).

Söz konusu enerji kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olarak tasnif edilmektedir. Enerji kaynakları herhangi bir şekilde değiştirilmemiş veya dönüşüme uğramamış ise birincil enerji kaynağı olarak tanımlanırken, birincil enerji kaynaklarının değişim veya dönüşüme uğraması ile elde edilen kaynaklara ise ikincil enerji kaynakları adı verilmektedir (Koç ve Kaya, 2015). Birincil enerji kaynakları da kendi içerisinde yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar olarak iki kısma ayrılmaktadır. Kömür, petrol, doğal gaz gibi fosil yakıtların yanı sıra nükleer reaktörlerde kullanılan uranyum ve toryum gibi elementler yenilenemez enerji kaynakları sınıfına girmektedir. Diğer taraftan, rüzgar, güneş, jeotermal, hidro, biokütle ve dalga gibi kendini yenileyen, kaynağını doğadan veya doğa olaylarından alan ve çevre dostu enerji kaynakları ise yenilenebilir enerji kaynakları olarak adlandırılmaktadır.

Bu bağlamda dünya ve Türkiye karşılaştırması yapmak için karbon emisyonu miktarları ve yenilenebilir enerji kullanımı ile ilgili verilerin paylaşılması isabetli olacaktır. Tablo 1’de dünya ve Türkiye’ye ait karbon salınımı ve yenilenebilir enerji tüketimi verileri ayrı ayrı gösterilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, hem dünya hem de Türkiye’de CO2 salınım miktarları son 20 yıllık süre zarfında giderek artmıştır. Ayrıca, dünyada yenilenebilir enerji tüketim miktarlarında ciddi bir artış gözlemlenirken, Türkiye’deki kullanım miktarı ancak 2010’lu yılların ortalarında artma eğilimine girebilmiştir. Bu da Türkiye’nin yenilenebilir enerji kullanımına geç başladığını göstermektedir. Diğer taraftan yenilenebilir enerji kullanım miktarları arttıkça karbon salınım artış hızının hem dünya hem de Türkiye’de yavaşlaması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bölgesel ve küresel karbon salınımının azaltılması için temiz enerji olan yenilenebilir kaynakların kullanım alanlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Tablo-1: CO2 Salınımı ve Yenilenebilir Enerji Tüketimi Karşılaştırması³

	Dünya		Türkiye	
	CO2	Yenilenebilir	CO2	Yenilenebilir
2000	23641,2	2,85	205,7	0,003
2001	23966,3	2,99	186,1	0,0035
2002	24511,9	3,41	196,9	0,003
2003	25723,5	3,73	208,9	0,0024
2004	27064,9	4,27	216,4	0,0023
2005	28141,4	4,83	224,8	0,0019
2006	29026,7	5,53	248,0	0,0037
2007	30059,4	6,52	272,8	0,01
2008	30329,2	7,78	276,3	0,01
2009	29684,4	8,93	275,3	0,02
2010	31028,8	10,54	276,3	0,04
2011	31904,6	12,14	298,8	0,06
2012	32241,1	13,82	314,4	0,08
2013	32710,9	15,81	303,3	0,11
2014	32820,2	17,63	335,1	0,12
2015	32837,4	19,95	340,6	0,17
2016	33020,6	22,09	359,0	0,24
2017	33426,4	25,36	397,1	0,29
2018	34148,5	28,53	390,8	0,38
2019	34095,8	31,74	386,7	0,43
2020	32078,5	34,80	373,9	0,50
2021	33884,1	39,91	403,3	0,61

Kaynak: British Petroleum, 2022

Bahse konu olan enerji kaynakları ve karbon salınım miktarlarının ilk kısımda belirtildiği gibi ekonomik büyüme kavramıyla yakından ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim potansiyelinde veya Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'sında cari dönem içerisinde meydana gelen ve ölçülebilen artış olarak tanımlanmaktadır. Birçok makroekonomik göstergeden doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği için ekonomik büyüme hesaplanırken GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) miktarı kullanılır. GSYH ise bir ülkedeki tüm nihai mal ve hizmet üretiminin belirli bir zaman içerisindeki parasal değeri olarak ifade edilmektedir.

1973 ve 1979 petrol krizlerinin yaşandığı yıllarda Türkiye'de kişi başına düşen GSYH miktarının azaldığı görülmektedir (World Bank, 2023). Bu durumun temel nedenlerinden biri de Türkiye'nin özellikle fosil yakıtlarda yüksek oranlı dışa bağımlılığıdır. Söz konusu petrol krizlerinde olduğu gibi enerjide dışa bağımlılığının olumsuz etkileri Türkiye ekonomisini derinden etkilemektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltmada en önemli alternatifi yenilenebilir enerji kaynakları olarak görülmektedir. Enerjide dışa bağımlılığın oluşturduğu sorunlar 1973-1979 petrol krizlerinde açıkça gözlemlendiğinden, enerjinin sürdürülebilir bir şekilde üretimi, enerjide dışa

³ CO2 salınımı miktarı milyon ton ve yenilenebilir enerji tüketimi miktarı exajoule olarak verilmektedir.

bağımlılığın azaltılması ve istikrarlı, güvenilir, çevreye duyarlı ve yüksek oranda kendi ülke sınırları içerisinde enerji üretimi büyük önem arz etmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yenilenebilir enerjinin bu denli popüler bir hale gelmesi ile birlikte literatürde ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmaların sayısı son yıllarda büyük oranda artmıştır. Bu çalışmalarda yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çeşitli ülkeler için farklı yıllar ve yöntemlere dayanan bir çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu çalışmalardan seçili örnekler aşağıda sunulmaktadır.

Çınar ve Yılmaz (2015) geliştirmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisini panel veri analizi yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışmada arz ve talep yaklaşımları ayrı ayrı modellenerek değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlanması için yenilenebilir enerji kaynaklarının son derece önemli olduğu sonucuna varmaktadır.

Bakırtaş ve Çetin (2016) 1992-2010 dönemi için G-20 ülkelerinde kişi başına düşen gelirden gerçekleşen artışın yenilenebilir enerji tüketimini ne derecede etkilediğini inceledikleri çalışmalarında panel eş-bütünleşme yöntemi kullanmışlardır. Sonuçlar G-20 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin ortaya koymaktadır. Kişi başına düşen reel GSYH'da meydana gelen %1 düzeyindeki artışın, kişi başına yenilenebilir enerji tüketimini POLS analizine göre %0.56, REM analizine göre %0.79 ve FGLS analizine göre %0.59'luk bir artırdığı tespit edilmiştir.

Özşahin ve diğ. (2016) BRICS ülkeleri ve Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, 2000-2013 dönemi için ilgili ülke verilerine yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri uygulamışlardır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı ARDL yöntemi ile araştırılmış ve incelenen ülkelerde yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Fotourehchi (2017) 1990-2012 dönemi için 42 adet geliştirmekte olan ülke üzerinde yenilenebilir/temiz enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Uzun dönem nedensellik ilişkisinin Canning ve Pedroni nedensellik testi ile analiz edildiği modelde yenilenebilir enerji tüketiminden reel GSYH'ye doğru uzun vadeli bir pozitif nedensellik olduğu ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji ile ilgili politikaların ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etkili olduğu çıkarımı yapılmaktadır. Ayrıca, çalışmada hükümetlerin enerji güvenliği ve çevresel sorunlar ile ilgili politikaları oluştururken kirli enerji ile mücadele etmek yerine temiz enerji sektörünün gelişimini teşvik etmesi gerektiği yönünde çıkarımlar yapılmaktadır.

Alper (2018) Türkiye'de 1990-2017 yılları arasında yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme ile olan ilişkisini Bayer-Hanck eş-bütünleşme testi ile incelemektedir. Yapılan analiz sonuçları uzun dönemde yenilenebilir enerji kullanımındaki %1'lik artışın ekonomik büyümeyi %0.19 oranda artırdığını ortaya koymaktadır. Yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü

belirlemek amacıyla yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testine göre ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji kullanmaya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, ilgili çalışmada Türkiye açısından koruma hipotezinin geçerli olduğu belirtilmektedir.

Durğun ve Durğun (2018) Türkiye’de 1980-2015 dönemi için kişi başına düşen GSYH ile yenilenebilir enerji kaynakları sayesinde üretilen enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktadırlar. Çalışmada ele alınan serilere ADF ve Zivot-Andrews birim kök testleri uygulanmıştır. Birinci farkta durağan hale geldikleri görülen değişkenler ARDL sınır testi ile modellenmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde eş-bütünleşik olduğu anlaşılan değişkenler Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelenmiş ve yenilenebilir enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, çalışmada yenilenebilir enerji tüketiminde gerçekleşecek artışın iktisadi büyümeyi artıracığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Usupbeyli ve Uçak (2018) Türkiye’de toplam elektrik üretimi içerisindeki yenilenebilir enerji oranı ile reel GSYH arasındaki ilişkiyi 1970-2017 dönemi için ARDL Sınır testi yaklaşımı kullanarak incelemişlerdir. ARDL sınır testinden elde edilen sonuçlar, değişkenler arasında anlamlı bir uzun dönemli ilişki olduğu yönündedir. Türkiye’de toplam elektrik enerjisi üretimi içerisindeki yenilenebilir enerji kaynaklarının payında meydana gelen %10 kadar bir artışın kısa dönemde büyümeyi %1,7 oranda artırdığı vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’nin enerji profilinde bulunan yenilenebilir kaynaklarının artırılması ülkenin ekonomik büyüme performansını olumlu yönde etkileyeceği belirtilmektedir.

Çetin ve Rahmani (2019) yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2016 yıllarını için analiz etmişlerdir. Çalışmanın ampirik bulguları, yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını ispatlamaktadır. ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testinin kullanıldığı araştırmada; yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu ve değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla, ilgili bulgular doğrultusunda Türkiye için geri besleme hipotezinin geçerli olduğu belirtilmektedir.

Anatürk ve Özata (2019) Türkiye’nin kısa ve uzun dönemli ekonomik büyümesi ile yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak üretilen elektrik enerjisinin tüketimi ve yenilenemeyen enerji kaynakları kullanılarak üretilen elektrik enerjisi tüketimi arasındaki ilişkiyi emek ve sermaye değişkenlerinin de dahil edildiği bir model kullanarak açıklamaktadırlar. 1990-2017 yılları arasındaki dönemi inceleyen çalışmada ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bulgular, ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında doğru ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Türkiye için incelenen dönemde Koruma Hipotezi geçerlidir sonucuna ulaşılmaktadır.

Ünüvar ve Keskinliç (2020) G20 üyesi ülkeler için 2000 ile 2016 arasındaki döneme ait verileri kullanarak yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Kao ve Johansen Fisher panel eşbütünleşme testleri ile incelemişlerdir. Ayrıca söz konusu ilişkinin yönü ve

büyüklüğü FMOLS ve DOLS yöntemleriyle belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ilgili örneklem açısından yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir.

Demirgil ve Birol (2020) yenilenebilir enerji tüketiminin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini Türkiye'ye ait 1980 ve 2018 arasındaki verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Bu amaçla ilk olarak birim kök testleri, sonrasında ARDL Sınır Testi ve son olarak ise Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen artış yaklaşık olarak aynı derecede ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Güllü ve Kartal (2021) yenilenebilir enerji üretiminin büyüme ve istihdam ile olan ilişkisini incelemektedirler. Her bir yenilenebilir enerji kaynağındaki üretim miktarının (Jeotermal, Rüzgâr, Biyokütle, Hidrolik ve Güneş) diğer değişkenler üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla ARDL sınır testi, Toda-Yomamoto ve Granger nedensellik testleri ile varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular jeotermal enerji ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik, güneş, hidrolik ve yenilenebilir enerjinin toplamına bakıldığında bunlarla büyüme arasında ise doğru ve tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, rüzgâr ve biyokütle enerjisi ile ekonomik büyüme arasında ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Çalışmada ayrıca yenilenebilir enerji ile istihdam arasındaki ilişki JEDI modeli ile incelenmiş ve Türkiye'de en çok istihdam oluşturan yenilenebilir enerji kaynağının hidrolik enerjisi olduğu bu kaynağı sırasıyla rüzgâr, güneş, jeotermal ve biyokütle enerjisi alanlarının takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çetintaş ve Aydın (2022) Yumuşak Geçişli Panel Regresyon modeli uyguladıkları çalışmalarında OECD ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2015 yılları arasındaki veri setini kullanarak araştırmışlardır. Sonuçlara göre toplam enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir kaynakların payı eşik seviyesi olarak belirtilen %7,8'den düşük olduğu durumda ekonomik büyüme çevreyi olumsuz olarak etkilerken, söz konusu eşik değer üzerinde gerçekleşen veri çevreye olumlu katkı sunmaktadır. Dolayısıyla, enerji kaynaklarını kullanırken çevreye daha duyarlı olunması bakımından yenilenebilir enerjinin öncelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Naimoğlu ve Özbek (2022) 1990-2019 yılları arasındaki dönemi kapsayan veri setini kullanarak yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 20 OECD ülkesi için incelemişlerdir. Çalışmada durağanlık testleri, heterojen panel eşbütünlük testi ve hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kısa ve uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuç olarak ilgili ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme performansları açısından yenilenebilir enerji tüketimi eğilimin artırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar genel olarak incelendiğinde dünyada ve Türkiye'de yenilenemeyen enerji kaynakları ile enerji üretiminin büyük ölçekli olduğu dikkat çekmektedir. Öte yandan, gelişen teknoloji ve yapılan AR-GE çalışmaları ile yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım miktarları 2000'li

yılların başından itibaren anlaşılmaya başlanmıştır. Çalışmaların neredeyse tamamı yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılarak fosil kaynaklı enerji üretiminin büyük ölçüde azaltılması gerektiğini vurgulamaktadır. Fosil kaynaklı enerji üretimi ile artan CO2 salınımı dünya için ciddi bir çevresel tehdit oluşturmaktadır. Araştırmaların birçoğunda yenilenebilir enerji kaynakları ile yapılan enerji üretiminde enerjinin sürdürülebilir olacağı, enerjide dışa bağımlılığın azaltılacağı, istikrarlı, güvenilir, çevreye duyarlı ve yüksek oranda kendi ülke sınırları içerisinde enerji üretimi yapılacağından ekonomik büyümeye pozitif etkisi olacağı görüşü savunulmaktadır. Diğer taraftan, literatürde yenilenebilir enerjinin toplam kurulu güç içerisindeki payının yetersiz olduğunu da belirtmektedir. Çalışmalarda ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelerinin birçok avantajından bahsedilirken söz konusu kaynaklarının henüz tam anlamıyla kullanılmamasının sebepleri sırasıyla kurulum maliyetinin yüksek olması, ülkelerin coğrafi konumlarının yenilenebilir enerji üretimi açısından elverişsiz olması, kurulumun yapılması durumunda kaynaktan istenilen verimin alınamayacağının öngörülmesi, doğal kaynaklarının yetersizliği ve baraj kurulumu durumunda doğanın dengesini bozulacağı gibi sebepler yatmaktadır.

3. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Bu bölümde öncelikle çalışmada birim kök testleri olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) Birim Kök Testi ve Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi tanıtılmaktadır. Sonrasında ise Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Sınır Testi yaklaşımının metodolojisi sunulmaktadır. Analizde ARDL sınır testi modelinin kullanılmasının nedeni, çalışmada ele alınan verilere ait kısa ve uzun dönemli ilişkinin tespit edilebilmesidir. Çalışmada kullanılan yöntemlerin literatürde sıklıkla kullanılan yöntemler olduğu dikkat çekmektedir.

3.1. Birim Kök Testi

Ekonometrik bir model oluşturulurken kullanılan zaman serilerinin ortalaması, varyansı ve kovaryansının zaman içinde sabit kalması ilgili serinin durağan olduğunu göstermektedir. Analizlerde kullanılan birçok yöntemde serilerin durağan olmaları öncül koşullar arasında sayılmaktadır. Ancak ekonometrik yöntemler kullanılarak yapılan araştırmalarda kullanılan birçok ekonomik veri durağan değildir. Dolayısıyla, bu serilerin durağan hale dönüştürülmesi durumu önem arz etmektedir. Bu aşamada serilerin durağan olup olmadığını belirlemek için birim kök testleri kullanılmaktadır. Buradan hareketle, çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ve Philips-Perron (PP) testi olarak bilinen iki ayrı birim kök testinden faydalanılmaktadır.

3.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) Birim Kök Testi

ADF birim kök testi, serilerin durağanlığını belirlemek için yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında sayılmaktadır. Testin arkasındaki sezgi, serinin durağan davranışa sahip olması durumunda, serinin gecikmeli değerlerinin seriyi tahmin etmede ilgili bilgilere sahip olması ve bunun sıfır hipotezi reddedileceği zaman ortaya çıkmasıdır (Dickey ve Fuller, 1979). Bu çerçevede, sıfır hipotezi, serilerin durağan olmayan davranışa sahip olduğu serilerde birim kök probleminin olduğunu ifade eder.

$H_0: S = 0$, Seri durağan değildir.

$H_1: S \neq 0$, Seri durağandır.

Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi için kullanılan modeller ve test prosedürü aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = pY_{t-1} + \sum_{i=1}^p B_i \Delta Y_{t-i} + u_t \rightarrow \Delta Y_t = SY_{t-1} + \sum_{i=1}^p B_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$Y_t = a_0 + pY_{t-1} + \sum_{i=1}^p B_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad \Delta Y_t = a_0 + SY_{t-1} + \sum_{i=1}^p B_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

$$Y_t = a_0 + a_1 t + pY_{t-1} + \sum_{i=1}^p B_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad \Delta Y_t = a_0 + a_2 t + SY_{t-1} + \sum_{i=1}^p B_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Burada Y_t orijinal seri, a_0 sabit, a_1 bir zaman trendi katsayısıdır. Sabit içermeyen seriler için 1 numaralı, sabit içeren seriler için ise 2 numaralı ve sabit ve trend içeren seriler için 3 numaralı eşitlikler kullanılmaktadır. Sonrasında ise serilerin durağan olup olmadıklarını test etmek için yukarıda gösterilen hipotezler sınanmaktadır.

Dickey Fuller birim kök analizinde hipotezleri analiz etmek için Monte Carlo simülasyonlarından elde edilen τ test istatistiklerini kullanılmaktadır. Hesaplanan τ değeri, Dickey Fuller veya McKinnon Dickey Fuller kritik değerinden küçük ise sıfır hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır.

3.1.2. Philips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Philips-Perron testi, birim kökü belirlemek için yaygın olarak kullanılan diğer bir yöntem olarak bilinmektedir. ADF testine benzer şekilde sıfır hipotezi, zaman serilerinin birinci dereceden entegre olduğu, yani zaman serilerinin durağan olmadığı anlamına gelir. Phillips-Perron testinin boş ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

H_0 : Seriler durağan değildir (Serilerde birim kök vardır).

H_1 : Seriler durağandır (Serilerde birim kök yoktur).

Philips Perron testinin Genişletilmiş Dickey Fuller testinden bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Genişletilmiş Dickey Fuller testinde kullanılan ana yöntem parametrik bir test iken, Philips Perron testi parametrik olmayan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Ayrıca, Philips Perron testlerinde gecikme uzunluğunu belirlemeye gerek yoktur ve test hata terimindeki ortak değişen varyans biçimlerine karşı sağlamdır. Bu durum Philips Perron testinin Genişletilmiş Dickey Fuller testinden daha güçlü olan yanındır (Phillips ve Perron, 1988).

3.2. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (Auto Regressive Distributed Lags-ARDL) Sınır Testi Modeli

Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerini incelemek için bu çalışmada ARDL Sınır Testi modeli uygulanmaktadır. Model, Pesaran ve Shin (1999)'da ve Pesaran ve diğ. (2001) tarafından geliştirilmiştir. Diğer eş bütünleşme yöntemleri ile karşılaştırıldığında ARDL modelinin çeşitli farklı avantajları vardır. Bunlardan birincisi, modelde kullanılan değişkenlerin aynı derecede entegre olma zorunluluğunun bulunmamasıdır. Dolayısıyla, modele dahil edilecek değişkenlerin düzeyde I(0) durağan veya birinci farkta I(1) durağan olabilmesi durumu modele bir esneklik kazandırmaktadır. İkincisi, ARDL modelinin, küçük ve aynı zamanda sonlu olan örneklem büyüklükleri için nispeten daha

etkili olmasıdır. Ayrıca, ARDL modelinin uzun dönemde yansız tahminler vermesi önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. (Harris ve Sollis, 2003).

ARDL modeline ait denklem aşağıdaki gibidir:

$$\Delta \ln Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{j=0}^m \beta_{2j} \Delta \ln X_{t-j} + \beta_3 \ln Y_{t-1} + \beta_4 \ln X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Burada Δ fark parametresi, Y bağımlı değişken, β_0 sabit terim, X ise bağımsız değişken olarak tanımlanmaktadır. ARDL modelinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin de modele bağımsız değişken olarak dahil edilmesi analizin daha tutarlı sonuçlar verebilmesi açısından önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Temel olarak 3 aşamadan oluşan ARDL Sınır Testi yaklaşımında ilk olarak modelde kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sınanmaktadır. Bu bağlamda, eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı ispatlandıktan sonra ikinci ve üçüncü aşamalarda değişkenlere ait kısa ve uzun dönem esneklik hesaplamaları elde edilir (Narayan ve Smyth, 2006).

ARDL Sınır Testi uygulanırken kullanılan F testinin, gecikme uzunluğuna karşı duyarlı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını sınamak amacıyla öncelikle Eşitlik 4'te kullanılan farkı alınmış değişkenlerin gecikme uzunluğunu gösteren m değerine karar vermek gerekmektedir. Bu amaçla Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır (Pesaran ve diğ., 2001).

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını gösteren temel hipotez ($H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$) Eşitlik 4'te yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin düzey ve gecikmeli değerlerinin anlamlılığının sınanmasıyla test edilmektedir.

ARDL Sınır Testi sürecinde hesaplanan F istatistiğini test etmek için tasarlanan kritik değerler Pesaran ve diğ. (2001) tarafından tablolaştırılmıştır. Narayan (2005) ise küçük örnekler için başvurulacak kritik değerleri hesaplamıştır. Bahse konu olan çalışmalarda kritik değerler için değişkenlerin I(0) veya I(1) olmaları durumlarına göre sınırlar belirlenmiştir. Burada hesaplanan F istatistiği söz konusu sınırların dışındaysa değişkenlerin uzun vadede eş-bütünleşik olup olmamaları hususunda bir ön bilgiye ulaşılmaktadır. Şöyle ki, tahmin edilen F istatistiği kritik değerlerin üst eşliğinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilirken, modelde kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu çıkarımı yapılmaktadır. Diğer taraftan, F istatistiği değerinin kritik değerlerin alt eşliğinden küçük olarak bulunması halinde, boş hipotezin reddedilemediği ve değişkenler arasında uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca, hesaplanan F istatistiğinin I(0) ve I(1) sınırlarının arasında kalması durumunda değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi hakkında bir çıkarım yapılamamaktadır. Bu aşamada değişkenlerin durağanlık seviyeleri göz önünde bulundurularak uygun eşbütünleşme testlerine bakılması tavsiye edilmektedir (Pesaran ve diğ., 2001; Narayan, 2005).

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin doğrulanması durumunda, ARDL Sınır Testi yaklaşımının ikinci aşaması olan uzun dönem ilişkisi analiz edilebilmektedir. Bu çalışmada Eşitlik 5'te gösterilen uzun dönem ARDL modeli kullanılmaktadır.

$$LY = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} LY_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{2i} LGSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} LCO2_{t-i} + \epsilon_t \quad (5)$$

Üçüncü ve son aşamada ise değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi hata düzeltme modeliyle elde edilmektedir.

$$\Delta LY = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \Delta LY_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{2i} \Delta LGSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta LCO2_{t-i} + HDT_{t-1} + \epsilon_t \quad (6)$$

Eşitlik 6'da *HDT* ile gösterilen değişken hata düzeltme terimi olarak ifade edilmektedir. Bu terim modelin uzun dönem dengesine ne kadar sürede ulaşacağına dair bir bilgi sunmaktadır. Hata düzeltme terimine ait katsayının 0 ile -1 arasında olması beklenmektedir (Alam ve Quazi, 2003).

3.3. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye'ye ait 1982 ile 2021 yılları arasındaki dönemi kapsayan yıllık veriler kullanılarak bir zaman serisi analizi yapılmaktadır. Çalışmada söz konusu zaman diliminin kullanılmasındaki ana neden oluşturulan modellerdeki ana değişken olan yenilenebilir enerjinin Türkiye'de kullanımının yaygınlaşması sürecinin 1980'li yılların ortalarından itibaren oluşudur. Dolayısıyla, veri setini oluştururken veriye ulaşma kısıtı başlangıç yılını 1982 şeklinde ayarlayarak aşılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerden toplam yenilenebilir enerji tüketimi (Exajoule) ve CO2 salınımına (milyon ton) ait veriler (Exajoule) British Petroleum'dan alınmıştır (British Petroleum, 2022). ABD doları cinsinden reel GSYH (2015=100) verisi ise Dünya Bankası'nın Dünya Gelişmişlik Göstergeleri (World Development Indicators) veri tabanından elde edilmiştir (World Bank, 2023). Modellere dahil edilen tüm serilerin doğal logaritması kullanılmıştır.

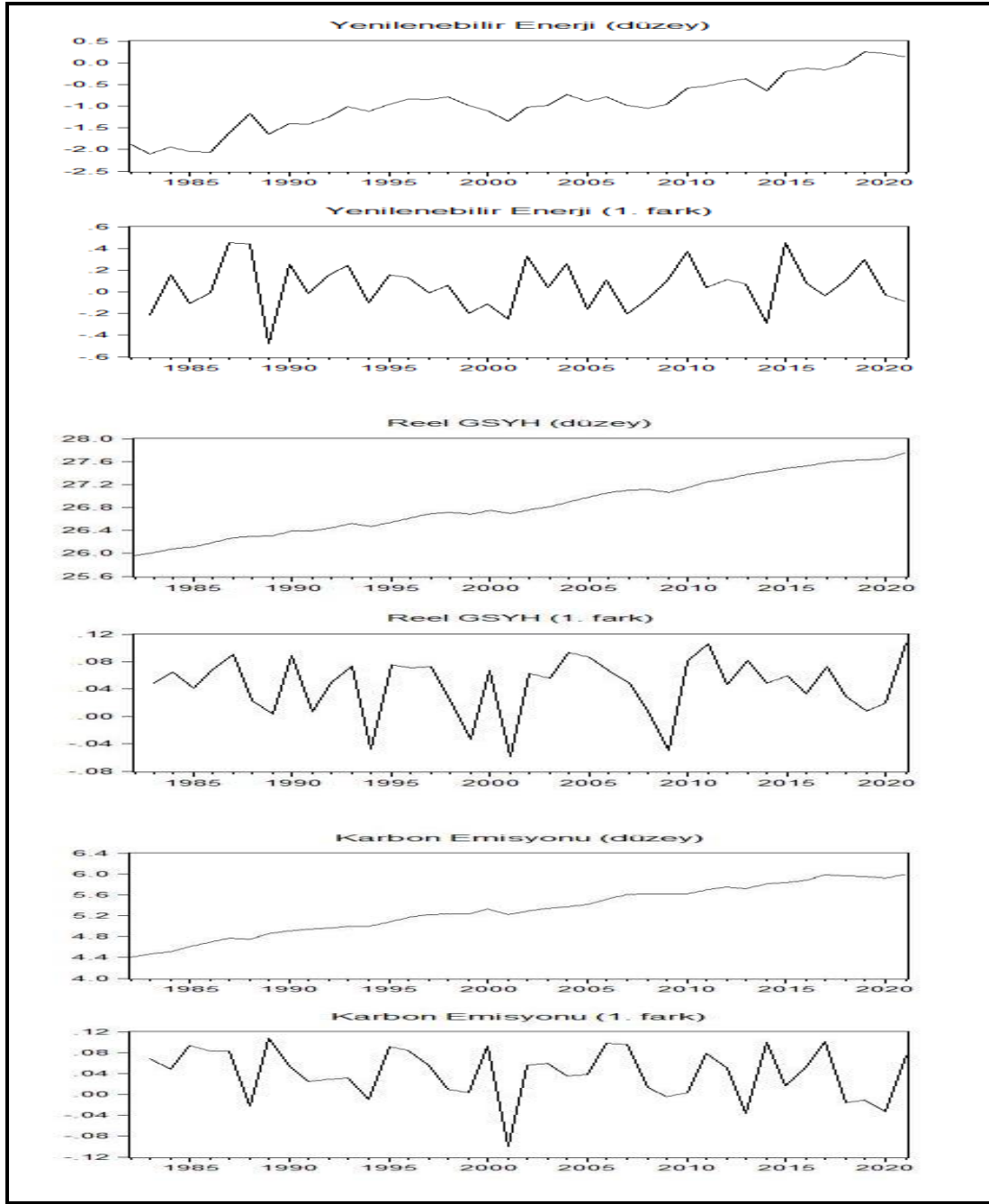
4. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak birim kök testlerine ait sonuçları verilmektedir. Bu doğrultuda seriler Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile analiz edilmektedir. Ardından ARDL Sınır testi yöntemi ile elde edilen esneklik hesaplamaları sunulmaktadır. Bu sayede yenilenebilir enerji, GSYH ve karbon emisyonu arasındaki ilişki incelenmektedir.

4.1. Birim Kök Testlerine Ait Sonuçlar

Birim kök testleri bir regresyona ait değişkenlerin durağan olup olmadıklarını incelemek için kullanılan ekonometrik bir yöntemdir. Bu çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin durağanlık durumlarını test etmek adına ADF ve PP birim kök testleri kullanılmaktadır. Söz konusu testler aracılığıyla değişkenlerin öncelikle seviye, ardından da birinci farkları analiz edilmektedir. Birim kök testlerine geçmeden önce fikir vermeleri bakımından değişkenlere ait düzey ve birinci fark grafiklerinin incelenmeleri yerinde olacaktır. Şekil 1'de görülebileceği üzere tüm değişkenlerin düzey durumunda doğrusal, birinci farklarında ise durağan yani sabit ortalama ve varyans özelliğine sahip oldukları düşünülmektedir. Dolayısıyla, ilk kanı olarak serilerin I(1) yani birinci dereceden bütünsel oldukları

söylenbilir. Ancak, söz konusu durumu ispatlamak ve serilerin durağanlığını incelemek için mutlaka birim kök testlerinin sonuçlarına bakılması gerekmektedir.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Grafikler (Düzey ve Birinci Farklar)

Serilerin durağanlığını test etmek zaman serisi analizlerinde son derece kritik ve zorunlu bir durumdur. Dolayısıyla, değişkenler çeşitli yöntemler kullanılarak modellenmeden önce birim kök testleri ile kontrol edilmelidir. Bu çalışmada iki farklı ekonometrik model kullanılmaktadır. Bunlardan ilki yenilenebilir enerji tüketiminin bağımlı değişken, GSYH ve karbon emisyonu serilerinin ise bağımsız değişkenler olduğu modeldir. İkinci modelde ise GSYH bağımlı değişken olarak alınmış, yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyonu bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Söz konusu ekonometrik modeller aşağıda gösterilmektedir.

$$Yen = f(GSYH, CO2) \quad Yen_t = \alpha_0 + \alpha_1 GSYH_t + \alpha_2 CO2_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$GSYH = f(Yen, CO2) \quad GSYH_t = \beta_0 + \beta_1 Yen_t + \beta_2 CO2_t + \mu_t \quad (8)$$

Ekonometrik modellerde bulunan Yen, GSYH ve CO2 sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve karbon emisyonu parametrelerini temsil etmektedir. Modellerde kullanılan tüm değişkenler ilgili birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Durağanlık ile ilgili sonuçlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo-2: Değişkenlere ait Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	Düzye Değerleri		1. Fark Değerleri	
		ADF	PP	ADF	PP
Test İstatistikleri (Sabit Terimli)	<i>Yen</i>	-0,93	-0,52	-7,88*	-9,09*
	<i>GSYH</i>	-0,02	0,15	-6,12*	-6,76*
	<i>CO2</i>	-1,66	-2,69	-7,00*	-7,17*
Kritik Değerler (Sabit Terimli)	5%	-2.94			
Test İstatistikleri (Sabit Terimli & Trendli)	<i>Yen</i>	-3,07	-3,04	-7,75*	-8,90*
	<i>GSYH</i>	-2,61	-2,61	-6,86*	-6,65*
	<i>CO2</i>	-3,24	-3,02	-7,25*	-8,23*
Kritik Değerler (Sabit Terimli & Trendli)	5%	-3.53			

Notlar: 1. (*) MacKinnon (1991) kritik değerlerine göre ADF ve PP birim kök testlerine ait istatistiklerin %5 düzeyinde anlamlı olduğu ifade edilmektedir.

2. ADF ve PP testlerindeki uygun gecikme uzunluğu ve bant genişliği sırasıyla Schwarz Bilgi Kriteri ve Newey-West Bant Genişliği yaklaşımlarına göre belirlenmiştir.

3. Yen, GSYH ve CO2 sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Karbon Emisyonu verilerinin doğal logaritmasıdır.

Birim kök testlerinde öncelikle maksimum ve optimum gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Literatür incelendiğinde bu çalışmada olduğu gibi yıllık serilerin kullanıldığı analizlerde maksimum gecikme uzunluğu 4, 8 ve 12 olarak belirlenebilmektedir (Kadılar, 2000). Çalışmada ADF birim kök testine ait maksimum gecikme uzunluğunu tespit etmek için Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmış ve söz konusu gecikme uzunluğu 9 olarak belirlenmiştir. PP birim kök testi için ise bahse konu olan gecikme uzunlukları Newey-West Seçim Kriteri baz alınarak tayin edilmiştir.

Tablo 2'de verilen istatistiklere göre %5 anlamlılık düzeyinde sabit terimli ve sabit terimli-trendli modeller için tüm değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Dolayısıyla, bahse konu olan modellerde değişkenlerin birinci dereceden bütünlük I[1] oldukları ifade edilmektedir.

4.2. ARDL Sınır Testi Sonuçları

ARDL Sınır Testi yönteminde seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisini tespit edebilmek için öncelikle maksimum ve optimum gecikme uzunluklarını belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada kullanılan veri seti uzunluğu baz alınarak maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak saptanmıştır. Bu aşamada, uygun gecikme uzunluğu problemini barındırmayan sorunu olmayan en küçük Akaike Bilgi Kriteri istatistiklerine göre seçilmektedir.

Tablo-3: Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Bağımlı Değişken Olması Durumunda Gecikme Uzunluklarının Saptanması

Model	AIC	Otokorelasyon (LM)
(1,0,0)	-0,38	0,30[0,58]
(1,1,1)*	-0,61	0,16[0,84]
(2,2,2)	-0,51	0,75[0,48]
(3,3,3)	-0,33	2,33[0,10]
(4,4,4)	-0,37	1,11[0,38]

Notlar: 1. Akaike Bilgi Kriterinin kısaltması AIC olarak verilmektedir.
2. (*) otokorelasyon sorunu bulunmayan en küçük AIC istatistiğini ifade etmektedir.
3. Kareli parantezler içerisinde otokorelasyon testlerine ait p istatistikleri gösterilmektedir.
4. Breusch-Godfrey testi maksimum 2. dereceden (AR(2)) serisel korelasyon için yapılmıştır.

Tablo 3'te yenilenebilir enerji tüketiminin bağımlı değişken olduğu durum için uygun gecikme uzunluğunun (1,1,1) olarak belirlendiği görülmektedir. Buradan hareketle, uygun gecikme uzunluğuna göre düzenlenen ekonometrik model aşağıda verilmektedir.

$$\Delta Yen_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^4 \beta_{1i} \Delta Yen_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{2i} \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{3i} \Delta CO2_{t-i} + \beta_4 Yen_{t-1} + \beta_5 GSYH_{t-1} + \beta_6 CO2_{t-1} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Modeldeki Δ ifadesi değişkenlerin birinci farkını göstermek için kullanılmaktadır. Söz konusu ekonometrik modelin tanısal testlerden geçtiği gösteren sonuçlar Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo-4: Yenilenebilir Enerjinin Bağımlı Değişken Olması Durumunda Tanısal Test İstatistikleri

ARDL (1,1,1)	
R ²	0.93
Düzletilmiş R ²	0.92
Otokorelasyon (LM) Testi	0.16 [0.84]
Değişen Varyans (White) Testi	1.80 [0.11]
Normallik (Jarque-Bera) Testi	0.63 [0.72]
F-istatistiği	5.53

Not: Testlere ait p değerleri köşeli parantezlerde verilmektedir.

ARDL modelinin uygulanması sürecinde bir başka kritik analiz ise sınır testidir. Burada model oluştururken bulunan F istatistiğinin Tablo 5'te verilen Pesaran ve diğ. (2001) ile Narayan (2005) tarafından oluşturulmuş sınır istatistikleri ile karşılaştırması yapılmaktadır. Bu çalışmada bulunan F istatistiği (5.53) %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde her iki kritik değerden de yüksek olduğundan dolayı, değişkenler arasında anlamlı bir eşbütünlük ilişkisinin olduğu ve bu değişkenlerin uzun vadede beraber hareket ettikleri söylenebilir.

Tablo-5: Yenilenebilir Enerjinin Bağımlı Değişken Olması Durumunda Sınır Testi İstatistikleri

N=39, k=2	Pesaran		Narayan	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Anlamlılık Seviyesi				
1%	5.15	6.36	4.77	5.85
5%	3.79	4.85	3.43	4.26
10%	3.17	4.14	2.83	3.58

Notlar: 1. Gözlem ve bağımsız değişken sayıları sırasıyla N ve k ile ifade edilmektedir.
2. Alt ve üst sınırlar sırasıyla I(0) ve I(1) ile gösterilmektedir.
3. Kritik değerler Pesaran ve diğ. (2001) ile Narayan (2005) çalışmalarından elde edilmiştir.
4. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine ait kritik değerler kısıtsız sabit terim ve kısıtlı trende göre düzenlenmiştir.

Değişkenlerin uzun vadede eşbütünlük olduğu belirlendikten sonra söz konusu ilişkinin büyüklüğü hesaplanmaktadır. Bu çalışmada kullanılan model için maksimum 1 gecikme uzunluğu

kriteri altında uygun model ARDL (1,1,1) olarak ifade edilmektedir. Tablo 6'da uzun dönem katsayılarına ilişkin sonuçlar ve tanısal istatistikler gösterilmektedir.

Tablo-6: Yenilenebilir Enerjinin Bağımlı Değişken Olması Durumunda ARDL Sınır Testi Modeline

Ait Uzun Vade Bulguları ve Katsayılar

Bağımlı değişken: Yen		
Bağımsız değişken	Katsayı	p değeri
<i>Yen (-1)</i>	0.58	0.00
<i>GSYH</i>	0.60	0.01
<i>GSYH (-1)</i>	0.38	0.01
<i>CO2</i>	-0.88	0.00
<i>CO2 (-1)</i>	0.48	0.00
<i>C</i>	-2.63	0.00
Uzun Dönem Katsayıları		
<i>GSYH</i>	0.78*	0.00
<i>CO2</i>	-0.18	0.01
<i>C</i>	3.96*	0.00
Tanısal İstatistikler		
R ² : 0.99	DW: 1.60	
Düzeltilmiş R ² : 0.99	F istatistiği: 1210.1 (0.00)	
Otokorelasyon (LM): 2.40 (0.11)	χ^2_{White} : 0.88 (0.62)	
χ^2_{Norm} : 0.22 (0.89)	χ^2_{Ramsey} : 0.27 (0.75)	

Notlar: 1. Yen, GSYH ve CO2 sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Karbon Emisyonu verilerinin düzey değerlerinin doğal logaritmasını ifade etmektedir.

2. (*) %1 anlamlılık düzeyini belirtmektedir.

3. χ^2_{Ramsey} , χ^2_{White} , χ^2_{Norm} ve Otokorelasyon (LM), , sırasıyla, Ramsey RESET Testi, White Değişen Varyans Testi, Jarque-Bera Normallik Testi ve Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon Testini ifade etmektedir.

4. Tanısal istatistiklere ait p (olasılık) değerleri parantez içinde gösterilmektedir.

Hesaplanan uzun dönem katsayıları anlamlı olarak bulunmuştur. Çalışmada incelenen dönem için GSYH'de %1'lik artış yenilenebilir enerji tüketimini %0.78 artırırken, karbon emisyonunda meydana gelen %1 seviyesindeki artış yenilenebilir enerji tüketimini %0.18 oranında azaltmaktadır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü ve derecesi belirlendikten sonra, bu ilişki kullanılarak kısa dönem modeli hesaplanmaktadır. Kısa döneme ait bilgiler Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo-7: Yenilenebilir Enerjinin Bağımlı Değişken Olması Durumunda ARDL Sınır Testi Modeline Ait Kısa Vade Bulguları ve Katsayılar

Bağımlı Değişken: ΔYen		
Bağımsız değişken	Katsayı	p değeri
C	0.02*	0.00
$\Delta GSYH$	3.19*	0.00
$\Delta CO2$	-2.46*	0.00
HDT(-1)	-0.33*	0.04
Tanısal İstatistikler		
Regresyonun standart sapması: 0.09	ARCH (1): F=0.52 [0.47]	
Otokorelasyon (LM): 1.37 (0.26)	χ^2_{White} : 1.52 (0.40)	
χ^2_{Norm} : 0.41 (0.81)	χ^2_{Ramsey} : 1.06 (0.29)	

- Notlar:** 1. ΔYen , $\Delta GSYH$ ve $\Delta CO2$ sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Karbon Emisyonu verilerine ait birinci farkların doğal logaritmasını ifade etmektedir.
2. HDT hata düzeltme teriminin kısaltmasıdır.
3. (*) %1 anlamlılık düzeyini belirtmektedir.
4. χ^2_{Ramsey} , χ^2_{White} , χ^2_{Norm} ve Otokorelasyon (LM), , sırasıyla, Ramsey RESET Testi, White Değişen Varyans Testi, Jarque-Bera Normallik Testi ve Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon Testini ifade etmektedir.
5. Tanısal istatistiklere ait p (olasılık) değerleri parantez içinde gösterilmektedir.

Kısa dönem sonuçlarına göre GSYH’de görülen %1’lik artış yenilenebilir enerji tüketimini %3.19 oranında artırırken, karbon emisyonunda gözlemlenen %1’lik artış yenilenebilir enerji tüketimini % 2.46 azaltmaktadır. Hata düzeltme terimi (HDT) ise ekonometrik teori paralelinde negatif ve anlamlı bulunmuştur. Buna göre uzun dönemde meydana gelebilecek bir sapmanın %33’ünün bir dönem sonra düzeltilebileceğini ve modelin yaklaşık 3 yıl içerisinde dengeye gelebileceği söylenebilir.

Çalışmada ele alınan ikinci modelde ise bağımlı değişken olarak GSYH değişkeni belirlenmiştir. Söz konusu modelin gecikme uzunluklarının belirlenmesine ait istatistikler Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo-8: GSYH’nin Bağımlı Değişken Olması Durumunda Gecikme Uzunluklarının Saptanması

Gecikme	AIC	Otokorelasyon (LM)
(1,0,0)	-3,53	1,29[0,28]
(1,1,1)*	-4,01	0,37[0,69]
(2,2,2)	-3,88	0,21[0,80]
(3,3,3)	-3,80	1,50[0,24]
(4,4,4)	-3,76	2,12[0,13]

- Notlar:** 1. Akaike Bilgi Kriterinin kısaltması AIC olarak verilmektedir.
2. (*) otokorelasyon sorunu bulunmayan en küçük AIC istatistiğini ifade etmektedir.
3. Kareli parantezler içerisinde otokorelasyon testlerine ait p istatistikleri gösterilmektedir.
4. Breusch-Godfrey testi maksimum 2. dereceden (AR(2)) serisel korelasyon için yapılmıştır.

Uygun gecikme uzunluğu çerçevesinde kurulan model aşağıda gösterilmektedir.

$$\Delta GSYH_{t-i} = \beta_0 + \sum_{i=1}^4 \beta_{1i} \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{2i} \Delta Yen_{t-i} + \sum_{i=0}^4 \beta_{3i} \Delta CO2_{t-i} + \beta_4 GSYH_{t-i} + \beta_5 Yen_{t-1} + \beta_6 CO2_{t-1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

Tablo 9’da yukarıdaki denkleme ait tanısal test istatistikleri verilmektedir. Uygun gecikme uzunluğu baz alınarak oluşturulan modelin tanısal testlerden geçtiği; otokorelasyon, değişen varyans ve normallik koşullarını sağladığı görülmektedir.

Tablo-9: GSYH'nin Bağımlı Değişken Olması Durumunda Tanısal Test İstatistikleri

ARDL (1,1,1)	
R ²	0.99
Düzletilmiş R ²	0.99
Otokorelasyon (LM) Testi	0.37 [0.69]
Değişen Varyans (White) Testi	1.12 [0.39]
Normallik (Jarque-Bera) Testi	0.64 [0.72]
F-istatistiği	6.88

Not: Testlere ait p değerleri köşeli parantezlerde verilmektedir.

Bulunan F istatistiğine (6.88) göre yapılan sınır testi sonuçları %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğunu göstermektedir. Tablo 10'da verilen alt ve üst sınır aralıklarına göre söz konusu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görüşü desteklemektedir.

Tablo-10: GSYH'nin Bağımlı Değişken Olması Durumunda Sınır Testi İstatistikleri

N=39, k=3 Anlamlılık Seviyesi	Pesaran		Narayan	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
1%	5.15	6.36	4.77	5.85
5%	3.79	4.85	3.43	4.26
10%	3.17	4.14	2.83	3.58

Notlar: 1 Gözlem ve bağımsız değişken sayıları sırasıyla N ve k ile ifade edilmektedir.

2. Alt ve üst sınırlar sırasıyla I(0) ve I(1) ile gösterilmektedir.

3. Kritik değerler Pesaran ve diğ. (2001) ile Narayan (2005) çalışmalarından elde edilmiştir.

4. %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine ait kritik değerler kısıtsız sabit terim ve kısıtlı trende göre düzenlenmiştir.

Eşbütünlük ilişkisinin belirlenmesinin ardından değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü ve şiddeti hesaplanabilir. GSYH parametresinin bağımlı değişken olarak atandığı modelde uygun gecikme uzunluğu ARDL (1,1,1) olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, uzun döneme ait katsayılar ve tanısal test istatistikleri Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo-11: GSYH'nin Bağımlı Değişken Olması Durumunda ARDL Sınır Testi Modeline Ait Uzun Vade Bulguları ve Katsayılar

Bağımlı Değişken: GSYH		
Bağımsız değişken	Katsayı	p değeri
GSYH (-1)	0.94	0.00
Yen	0.10	0.00
Yen (-1)	-0.07	0.08
CO2	0.60	0.00
CO2 (-1)	-0.57	0.01
C	1.23	0.07
Uzun Dönem Katsayıları		
Yen	0.52	0.04
CO2	0.70*	0.00
C	23.91*	0.00
Tanısal İstatistikler		
R ² : 0.99	DW: 2.00	
Düzeltilmiş R ² : 0.99	F istatistiği: 1876.9 (0.00)	
Otokorelasyon (LM): 0.37 (0.69)	χ^2_{White} : 1.12 (0.39)	
χ^2_{Norm} : 0.64 (0.72)	χ^2_{Ramsey} : 2.07 (0.16)	

- Notlar:** 1. Yen, GSYH ve CO2 sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Karbon Emisyonu verilerinin düzey değerlerinin doğal logaritmasını ifade etmektedir.
2. (*) %1 anlamlılık düzeyini belirtmektedir.
3. χ^2_{Ramsey} , χ^2_{White} , χ^2_{Norm} ve Otokorelasyon (LM), , sırasıyla, Ramsey RESET Testi, White Değişen Varyans Testi, Jarque-Bera Normallik Testi ve Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon Testini ifade etmektedir.
4. Tanısal istatistiklere ait p (olasılık) değerleri parantez içinde gösterilmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyonunda görülen %1 seviyesindeki artış GSYH'yi sırasıyla %0.52 ve %0.70 oranında artırmaktadır. Bu bulgulardan faydalanılarak oluşturulan kısa dönem modeline ait sonuçlar Tablo 12'de verilmektedir.

Tablo-12: GSYH'nin Bağımlı Değişken Olması Durumunda ARDL Sınır Testi Modeline Ait Kısa Vade Bulguları ve Katsayılar

Bağımlı Değişken: $\Delta GSYH$		
Bağımsız değişken	Katsayı	p değeri
C	2,20*	0.00
ΔYen	0.10*	0.00
$\Delta CO2$	0.56*	0.00
HDT (-1)	-0.25*	0.02
Tanısal İstatistikler		
Regresyonun standart sapması: 0.030	ARCH (1): F=0.91 [0.34]	
Otokorelasyon (LM): 1.67 (0.20)	χ^2_{White} : 0.78 (0.63)	
χ^2_{Norm} : 2.27 (0.32)	χ^2_{Ramsey} : 0.01 (0.90)	

- Notlar:** 1. ΔYen , $\Delta GSYH$ ve $\Delta CO2$ sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Karbon Emisyonu verilerine ait birinci farkların doğal logaritmasını ifade etmektedir.
2. HDT hata düzeltme teriminin kısaltmasıdır.
3. (*) %1 anlamlılık düzeyini belirtmektedir.
4. χ^2_{Ramsey} , χ^2_{White} , χ^2_{Norm} ve Otokorelasyon (LM), , sırasıyla, Ramsey RESET Testi, White Değişen Varyans Testi, Jarque-Bera Normallik Testi ve Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon Testini ifade etmektedir.
5. Tanısal istatistiklere ait p (olasılık) değerleri parantez içinde gösterilmektedir.

GSYH'nin bağımlı değişken olarak belirlendiği modelin kısa dönem sonuçları incelendiğinde yenilenebilir enerji tüketiminde oluşan %1'lik artışın GSYH'yi %0.10 oranında artırdığı görülmektedir. Aynı şekilde karbon emisyonlarının %1 seviyesinde artması sonucunda GSYH'nin %0.56 artması beklenmektedir. Ayrıca, modeldeki hata düzeltme terimi (HDT) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunurken söz konusu terimin katsayısı -0.25 olarak tahmin edilmiştir. Bu katsayı modelde oluşan herhangi bir dengesizliğin dörtte birinin yıllık olarak düzeltildiğini ve modelin 4 yılda dengeye ulaşabileceğini göstermektedir.

Son olarak, çalışmada kullanılan parametrelerin tutarlı olup olmadıklarını analiz etmek için CUSUM ve CUSUMQ yapısal kırılma testleri yapılmıştır. Çalışmada iki ayrı model kullanıldığından dolayı söz konusu testler her bir model için ayrı ayrı yapılmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketiminin bağımlı değişken olarak belirlendiği modelde kısa ve uzun dönem için ayrı ayrı yapılan testlere göre %5 anlamlılık düzeyinde modellerde yapısal kırılmanın olmadığı ve parametrelerin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (EK-1). GSYH parametresinin bağımlı değişken olduğu modelde ise yine %5 anlamlılık seviyesinde parametrelerin kararlı olduğu ve yapısal kırılmanın olmadığı tespit edilmiştir (EK-2).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz modern dünyasında yaşamın hemen hemen her alanında enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple enerji son derece önemli bir unsurdur. Artan nüfus ve gelişen teknoloji ile birlikte enerjiye olan talep her geçen gün artmaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, ülkeler enerji alanında kendi kendilerine yetebilecek bir durumda olmadıklarında söz konusu kaynakları dış tedarikçilerden temin etme yoluna başvurmaktalardır. Dolayısıyla, enerjide dışa bağımlılık durumu enerji kaynakları veya enerji üretimi yetersiz olan ülkeler için ciddi tehlike arz eden bir husus olarak öne çıkmaktadır.

Dünya genelinde fosil enerji kaynaklarının tükenme eğilimi ülkelerin alternatif enerji kaynağı arayışlarını ve ihtiyaçlarını giderek artırmaktadır. Fosil yakıtların tükenmesi ve alternatif kaynaklarla ikame edilememesi durumu küresel ölçekli ekonomik krizlere yol açabilir ve telafisi zor sonuçlar doğurabilir. Bu manada yenilenebilir enerji kaynakları ciddi bir alternatif olma özelliği taşımaktadır. Birçok ülke yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı için yatırımların yanı sıra teşvikler de sağlayarak yenilenebilir enerji kaynaklarında görülen değişim ve dönüşüm sürecine hızlıca adapte olmayı hedeflemektedir.

Türkiye ise özellikle son dönemde yenilenebilir enerji yatırımlarına önem vermekte ve bu alanda hızlı bir ilerleme göstermektedir. Türkiye bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle, yenilenebilir enerji kaynaklarına ulaşmada birçok ülkeye göre avantajlı durumdadır. Bu bağlamda, rüzgâr, güneş, biyokütle, jeotermal, hidro ve dalga enerjisi bakımından doğal bir zenginliğe sahiptir. Diğer taraftan, ülkenin enerji anlamında en önemli problemlerinin başında özellikle fosil yakıtlarda yüksek oranlı dışa bağımlılık gelmektedir. Enerjide %70 oranında dış tedarikçilere bağlı durumda olan Türkiye’de söz konusu durumun bütçe dengesi üzerindeki baskısı da oldukça yüksektir. Zira Türkiye’deki toplam ithalatın büyük bir kısmını enerji harcamaları oluşturmaktadır. Dolayısıyla, ülkenin bu durumdan kurtulabilmesi için yenilenebilir enerji alanındaki gelişmeler son derece önemlidir. Bu manada, yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırım, teşvik ve politikaları gözden geçirerek değişim ve dönüşümü hızlandırmalıdır.

Yukarıda bahsi geçen amaçlar doğrultusunda, bu çalışmada 1982-2021 dönemini kapsayan yıllık veri seti kullanılarak ARDL Sınır Testi yaklaşımıyla yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çift yönlü şekilde kısa ve uzun dönem için incelenmektedir. Bu çerçevede yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin bağımlı değişken oldukları durumlar ayrı ayrı değerlendirilmektedir.

Yenilenebilir enerji tüketiminin bağımlı değişken olduğu durumda GSYH’de meydana gelen %1 oranındaki artış yenilenebilir enerji tüketiminin kısa ve uzun vadede sırasıyla %3,19 ve %0,78 seviyesinde artırmaktadır sonucuna ulaşılmıştır. Bu modelde bağımsız değişken olarak kullanılan karbon emisyonu (CO₂) miktarında görülen %1 düzeyindeki artış ise yenilenebilir enerji tüketimini kısa dönemde %2,46 oranında azaltırken bu oran uzun dönemde %0,18 olarak gerçekleşmiştir.

Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu durumda ise kısa dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyonlarında gözlemlenen %1’lik artışların, GSYH’yi sırasıyla %0,10 ve %0,56

oranlarında artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Uzun dönem bulguları incelendiğinde, yenilenebilir enerji tüketimindeki %1 oranındaki artışın GSYH'yi %0,52 artırırken, CO2 seviyesindeki %1'lik artışın ise GSYH'yi %0,70 seviyesinde artırdığı dikkat çekmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, GSYH'de gözlemlenen artış oranlarının yenilenebilir enerji tüketimi üzerindeki etkisinin, yenilenebilir enerji kullanımındaki artışın GSYH üzerindeki etkisinden daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle, Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketiminin özellikle uzun vadede artırılması için ekonomik büyüme performansının giderek iyileştirilmesi gerektiği çıkarımı yapılmaktadır. Diğer taraftan, çalışmada kullanılan modeller kapsamında karbon emisyonlarında görülen artışın yenilenebilir enerji tüketimini azalttığı, ancak GSYH'yi artırdığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Türkiye açısından bir yandan ekonomik büyümeyi desteklemek, diğer yandan ise bunu yaparken karbon emisyonlarındaki artışı kontrol altında tutmak son derece önemlidir. Başka bir ifadeyle, kirliliğe ekonomik büyüme yerine sürdürülebilir ve çevreci politikalarla desteklenen temiz büyüme kavramı üzerine yoğunlaşılmasında fayda vardır.

KAYNAKÇA

- Alam, I., ve Quazi, R. (2003). Determinants of capital flight: An econometric case study of Bangladesh. *International Review of Applied Economics*, 17(1), 85-103.
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Anatürk, Ş., ve Özata, E. (2019). Türkiye'de yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynaklarından elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *The Journal of International Social Research*, 68(12), 1018-1030.
- Bakırtaş, İ., ve Çetin, M. (2016). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: G-20 ülkeleri. *Sosyoekonomi*, 24(28), 131-146.
- Birleşmiş Milletler, (2023). İklim eylemi (Climate Action), Erişim tarihi: 18 Mayıs 2023, Erişim adresi: <https://www.un.org/en/climatechange/raising-ambition/renewable-energy>.
- British Petroleum. (2022). BP statistical review of world energy 2022 71. Edition. Erişim adresi: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>, Erişim tarihi: 15.03.2023.
- Bulut, R. (2017). Türkiye ekonomisinde enerji sektörünün önemi. *Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 49, 62-65.
- Cheng, Y. (2009). The 1979 oil shock and the "Flying Geese Model" in East Asia. In Viewpoints (Ed.), The 1979 "Oil Shock:" Legacy, Lessons and Lasting Reverberations: Legacy, lessons and lasting reverberations (pp. 57-59). [8] The Middle East Institute.
- Çetin, M. ve Rahmani, A. (2020). Türkiye ekonomisinde yapısal kırılmalar, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme (1970-2016). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (3), 589-610.
- Çetintaş, Y., ve Aydın, C. (2022). Yenilenebilir enerji bağlamında çevre ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri örneği. *Journal Of Management And Economics Research*, 20(1), 292-312.
- Çınar, S., ve Yılmaz, M. (2015). Yenilenebilir enerji kaynaklarının belirleyicileri ve ekonomik büyüme ilişkisi: gelişmekte olan ülkeler örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 55-78.
- Demirgil, B., ve Birol, Y. E. (2020). Yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için bir Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 68-83.

- Dickey, D. A., ve Fuller W. A. (1979). Distributions of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Durğun, B., ve Durğun, F. (2018). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(1), 1-27.
- EPDK, (2022). Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu- Elektrik Piyasası 2021 Yılı Piyasa Gelişim Raporu, Erişim tarihi: 19 Mayıs 2023, Erişim adresi: <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-24/elektrikvillik-sektor-raporu>.
- Fotourehchi, Z. (2017). Clean energy consumption and economic growth: a case study for developing countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(2), 61-64.
- Goel, M. (2005). Energy Sources and Global Warming. New Delhi: Allied Publishers.
- Güllü, M., & Kartal, Z. (2021). Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının istihdam etkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10(1), 36-65.
- Harris, R., ve Sollis, R. (2003). *Applied time series modelling and forecasting*. Wiley.
- IEA-International Energy agency, (2023). CO2 Emissions in 2022, Erişim tarihi: 15 Mayıs 2023, Erişim adresi: <https://www.iea.org/reports/co2-emissions-in-2022>.
- IRENA, (2023). International Renewable Energy Agency-Renewable Capacity Statistics 2023. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2023, Erişim adresi: <https://www.irena.org/Publications/2023/Mar/Renewable-capacity-statistics-2023>.
- Kadılar, C. (2000). *Uygulamalı çok değişkenli zaman serileri analizi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Karagöl, E. T., ve Kavaz, İ. (2017). Dünyada ve Türkiye’de yenilenebilir enerji. 197. İstanbul: SETA Yayınları.
- Koç, E., Kaya, K. (2015). Enerji kaynakları–yenilenebilir enerji durumu. *Mühendis ve Makine*, 56 (668), 36-47.
- MacKinnon, J. J. (1991). Critical values for cointegration tests in long-run economic relationships, In. R. F. Engle and C. W. Granger (Eds), *Readings in Cointegration*, Oxford University Press, Oxford, 267-76.
- Malanima, P. (2015). Energy in history. the basic environmental history, 1-29.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990
- Narayan, P. K. ve R. Smyth (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji-U.S. migration 1972-2001, *Contemporary Economic Policy*, 24 (2), 332-342.
- Naimoğlu, M. (2022). The relationship between renewable energy consumption and economic growth in OECD countries. *International Journal Of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 12(1), 018-033.
- Özşahin, Ş., Mucuk, M., ve Gerçekler, M. (2016). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: BRICS-T ülkeleri üzerine panel ARDL analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 111-130.
- Pesaran, M.H. & Shin, Y. (1999). *An autoregressive distributed lag modelling approach to co-integration analysis*. S. Strom (Ed.) *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: the Ragnar Frisch Centennial Symposium*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326
- Phillips, P. C., ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Şahin, G., Taksim, M. A., ve Yitgin, B. (2021). Effects of the European green deal on Turkey’s electricity market. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 40-58.
- TEİAŞ, (2023). Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi, Türkiye’de Elektrik Üretim-İletim İstatistikleri, Erişim tarihi: 19 Mayıs 2023, Erişim adresi: <https://www.teias.gov.tr/>.
- UNFCCC, (2015). Paris Anlaşması [Paris Agreement], Erişim tarihi:18 Mayıs 2023,Erişim adresi: <https://www.un.org/en/climatechange/paris-agreement>.
- Usupbeyli, A., & Uçak, S. (2018). Türkiye’de yenilenebilir enerji-büyüme ilişkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 223-238.

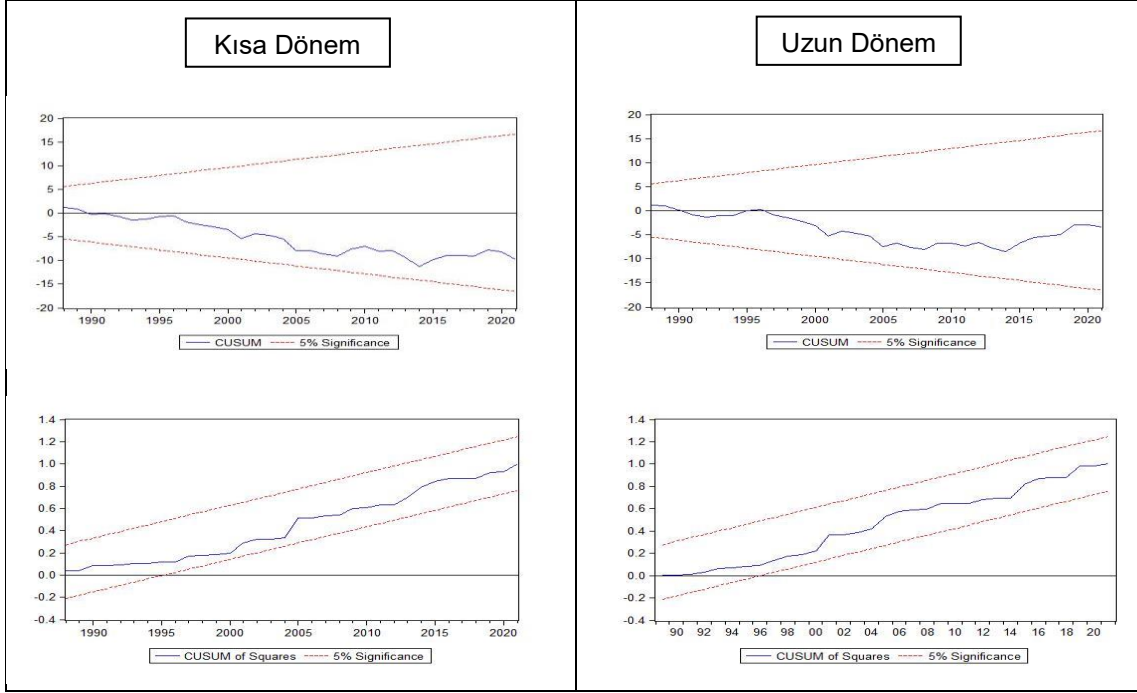
Ünüvar, İ., ve Keskinlik, S. (2020). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisi: G20 ülkeleri örneği (2000-2016).

Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 16(2), 251-266.

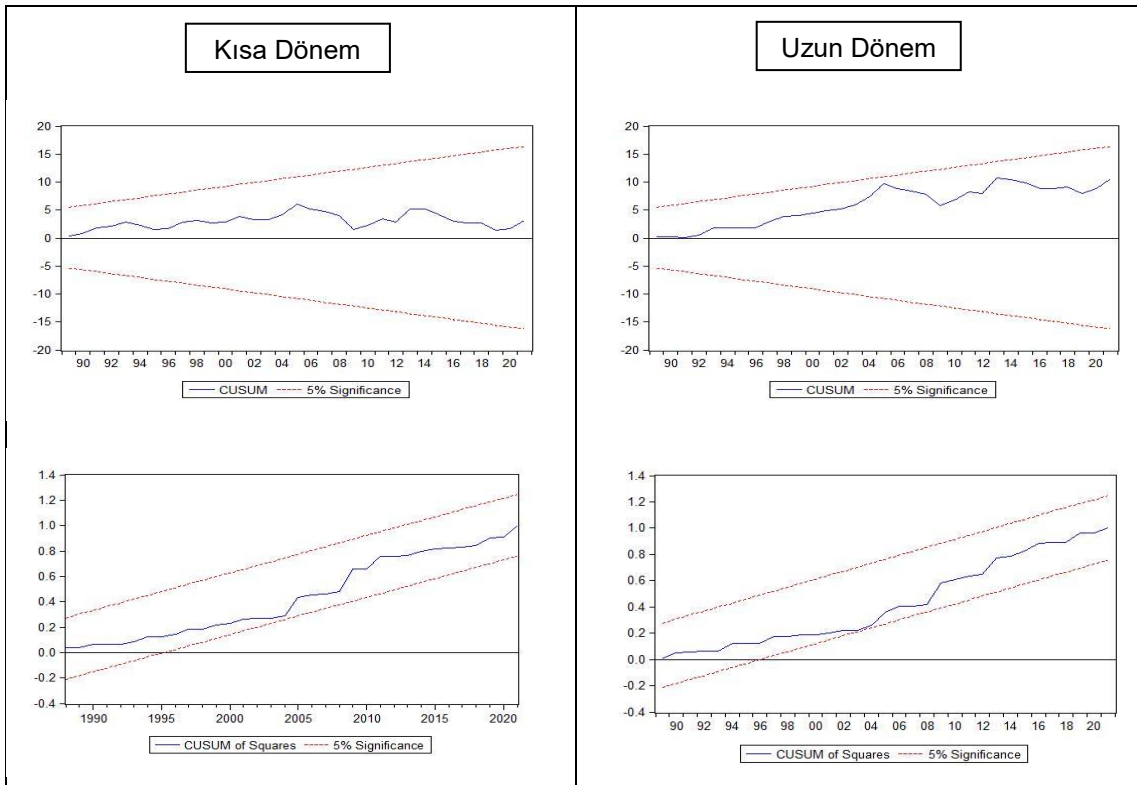
World Bank. (2023). World Development Indicators. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Erişim tarihi: 15 Mart 2023.

EKLER

EK-1: Yenilenebilir Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Modeller için CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

EK-2: GSYH'nin Bağımlı Değişken Olduğu Modeller için CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS*
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	1. İsmail KAVAZ 2. Burak KAYA
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	1. İsmail KAVAZ 2. Burak KAYA
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	1. İsmail KAVAZ 2. Burak KAYA
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	1. İsmail KAVAZ 2. Burak KAYA
Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	1. İsmail KAVAZ 2. Burak KAYA

*Katkı oranlarının tümü eşit olması durumunda oranlar belirtilmeyecektir/ If the contribution rates are all equal, the rates will not be specified

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

Gönderilme Tarihi: 10 Mayıs 2023; Revize Edilmiş Hali: 23 Temmuz 2023; Kabul Tarihi: 23 Temmuz 2023

KAMU POLİTİKALARININ İZLEME VE DEĞERLENDİRME AŞAMASI: TÜRKİYE'DE YATIRIM POLİTİKALARININ İZLEME VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Nazmi KÜÇÜKYAĞCI¹

ÖZ

Kamu politikası, hükümetlerin bir şeyi yapmak veya yapmamak durumunda oldukları politikalar bütünüdür. Sağlıkta eğitime, kültürden spora kadar toplumsal, ekonomik, idarî, siyasî pek çok alanda karar alıcılar, bir şeylerin yapılıp yapılmamasıyla ilgili toplumsal fayda sağlayacak politika geliştirmeye yönelmişlerdir. Kamu politikalarının oluşturulması bir sürece bağlıdır. Kamu politikası sorunun tespiti; politikaların belirlenmesi, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi olmak üzere birbirini takip eden aşamalardan oluşmaktadır. Kamu politikası sürecinin sonucunun alındığı aşama izleme ve değerlendirme aşamasıdır. Bu aşamada uygulanan politikanın belirlenen hedeflere ulaşip ulaşılmadığı belirlenir. Kamu politikalarının etkinliği, izleme ve değerlendirme sürecinin düzgün şekilde gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, bu çalışmada kamu politika süreci ve bu sürecin en önemli aşamalarından birisi olan izleme ve değerlendirme aşaması ele alınmakta ve örnek bir uygulama olarak Türkiye'de kamu yatırım politikalarının izleme ve değerlendirme süreci incelenmektedir. Nitekim Türkiye'de yatırım politikaları, ülke kalkınmasını doğrudan etkilemekte ve hangi konulara/ sektörlere ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu noktada yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesi aşaması, kamu yatırımlarına ilişkin politika sürecinde uygulamada ortaya çıkan sorunların tespit edilmesini ve bu sorunlara yönelik yeni çözüm önerilerinin getirilmesini sağlayarak yatırım politikalarının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Yatırım Politikası, Değerlendirme, İzleme.

MONITORING AND EVALUATION OF PUBLIC POLICIES: THE PROCESS OF MONITORING AND EVALUATION OF INVESTMENT POLICIES IN TURKEY

ABSTRACT

Public policy is the set of policies on which governments are in a position to take action or not. To decide whether to act or not in many social, administrative, and political areas, ranging from health and culture to education and sports, decision-makers have turned to the making of policies that would benefit society. The constitution of public policies is a process. This process comprises phases that follow one another, including detection of the problem, deciding on policies, and application, monitoring and evaluation of these policies. Monitoring and evaluation is the final stage of the public policy process. In this stage, whether or not the applied policy accomplished the specified objective is determined. Public policies' effectiveness depends on the proper execution of monitoring and evaluation phases. In this regard, the process of public policy making and one of the most important steps of the process, monitoring and evaluation phase, are discussed, and the process of the monitoring and evaluating public investment policies in Turkey is analyzed in this paper. As a matter of fact, investment policies in Turkey directly affect the development of the country and show which subjects/ sectors should be emphasized. At this point, the monitoring and evaluation phase of the investments contributes to the development of investment policies by

¹ Dr., Cumhurbaşkanlığı İletişim Uzmanı, vefanazmi@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9100-1150

identifying the problems that arise in practice in the policy process regarding public investments and by providing new solutions for these problems.

Keywords: Public Policies, Investment Policies, Evaluation, Monitoring.

GİRİŞ

Kamu politikası üzerinde çalışmak görüldüğünden daha zor bir çaba gerektirmektedir. Bunun nedeni kamu politikasının bir nevi disiplinler arası bir alan oluşudur. Kamu politikası; kamu yönetimi, siyaset bilimi, hukuk, ekonomi ve sosyoloji gibi birden fazla disiplinin ortak kesim noktasını oluşturmaktadır. Ancak her disiplin kendi bakış açısı çerçevesinde kamu politikasını ele almaktadır. Bu durum bir taraftan akademik olarak yeni sayılan bu alanda çalışma yapılmasını zorlaştırırken, diğer taraftan alanın gelişimini akademik olarak zenginleştirmektedir.

Günümüzde hemen hemen her konuyla ilgili politika analizi yapılmakta ve kamu politikası disiplinine katkılar artmaktadır. Ne var ki Türkiye özelinde kamu politikası doğduğu Amerika'ya göre daha yenidir. Bu alanda yapılan çalışmalar azdır. Ancak alana Türk sosyal bilimcilerin ilgisi gün geçtikçe daha da artmakta ve bu alana yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bunlar henüz arzu edilen akademik düzeye ulaşamamıştır. Dolayısıyla kamu politikasında Türk akademisyenler için keşfedilmeyi bekleyen, üzerine araştırma ve inceleme yapılması gereken pek çok konu vardır.

Kamu politikası, klasik yaklaşımda bir süreç modeli olarak ortaya konulmaktadır. Bu modele göre süreç temel olarak sorunun gündeme gelmesi, formüle edilmesi, analiz edilmesi, karar verilmesi, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır. Bu çalışma kamu politika sürecinin son aşaması olan izleme ve değerlendirme sürecine odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında Türkiye'deki yatırım politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi süreci yakından ele alınmaktadır. Böylece yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecine ilişkin kamu politikası literatüründeki bir eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kamu politika süreci ve unsurları ele alınacak, ikinci bölümde izleme ve değerlendirme süreci yakından incelenecektir. Son olarak Türkiye'de yatırım politikalarının nasıl izlenip değerlendirildiği analiz edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma; literatür taraması yapılmak suretiyle niteliksel bir yöntemle hazırlanmış olup, çalışmada betimleyici ve açıklayıcı anlatım biçimi kullanılmıştır. Çalışma çerçevesinde temel olarak konuyla ilgili yazılmış kitap, makale, tez ve diğer materyaller kütüphane ve internet taraması yapılmıştır. Özellikle yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinin teknik düzeyde bilgi gerektirmesi bu alanda incelemeyi her ne kadar sınırlandırsa da detaylı bir mevzuat taraması yapılması ve uygulamaya ilişkin sistemlerin yakından incelenmesi suretiyle bu zorluklar aşılmaya çalışılmıştır.

1.KAMU POLİTİKASI SÜRECİ

Kamu politikası oluşturulması klasik yaklaşımda belli safhalardan oluşan döngüsel bir süreçte tekabül etmektedir. Kamu politikası literatüründe kamu politikası sürecinin aşamaları noktasında tam bir uyum bulunmamakla birlikte genel olarak kamu politika sürecinin beş aşamadan oluştuğu

söylenbilir. Bunlar sorunun tanımlanması, gündeme alma, politikanın oluşturulması, politikanın uygulanması ile izleme ve değerlendirme aşamasıdır.

İlk aşama sorunun tanımlanmasıdır. Sorunun tanımlanması, insanların kamusal problemler olarak neleri ele almak istedikleri ve bu tür problemlerle ilgili farklı toplumsal katmanların ne düşündükleri ya da ne konuştuklarıyla ilgilidir (Rochefort, 1994: 7). Sorunun tanımlanması bir nevi insanların buldukları mevcut durumlarla ilgili olarak gerçekle ilgili inanç ve algılarının örtüşmesiyle alakalıdır. Sorunların tanımlanması noktasında toplumda bir uzlaşma sağlamak çoğu zaman zordur. Nitekim bazı sorunlar belirli bir toplum kesimi için bir sorun olarak görülürken tüm toplumu ilgilendiren bir sorun olarak görülmeyebilir. Bu durumda ortada bir sorun vardır; ancak o sorun tüm toplumca veya toplumun çok geniş bir kesimince bir sorun olarak kabul edilmeyebilir. Bu noktada hangi sorunun hükümetçe önceliklendirilip ele alınması konusu gündeme alma aşamasında belirlenir.

İkinci aşama olan gündeme alma, kamu politika sürecinin önemli aşamalarından biri olmasına rağmen diğer aşamalara göre daha az ilgi çekmektedir. Gündem oluşturma, kamusal nitelikte bir sorunun devletin ilgili kurumlarınca dikkate alınarak çözülmesini sağlama çabası olarak tanımlanabilir (Akdoğan, 2013: 211). Birkland gündeme almayı toplumsal sorunların ve bu sorunlara ilişkin alternatif çözümlerin yönetilenler ve yönetenler seviyesinde önem kazanması veya kaybetmesi süreci olarak tanımlamaktadır (Birkland, 2007: 63). Bir sorunun nasıl formüle edildiği ve hangi aktörler tarafından nasıl gündeme getirildiği kamu politikasının nasıl oluşacağını ve bu sürecin nasıl sonuçlanacağını büyük ölçüde belirlemektedir. Çünkü sorunlar ortadadır; ancak bunların formüle edilmesi ve topluma sunulmasında aktörlerin farklı dünya görüşleri ve algıları vardır. Bu nedenle her sorun toplumun gündemine getirilemez. Bunlar üzerinde uzlaşma sağlamak zordur. Dolayısıyla sorunların tanımlanması ve ölçülmesinde tarafsız veya nesnel olunamaz. Bu nedenle gündeme gelen sorunların nasıl ve hangi aktörlerce gündeme getirildiği kamu politikasının uygulama sürecini de belirler.

Ayrıca bir sorunun gündeme alınması o sorunun çözüleceği anlamına gelmez. Ancak bu durum, o konunun diğer problemlere nazaran toplum tarafından bir problem olarak ön planda tutulduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Baumgartner ve Jones, 1993: 28-29). Gündeme almada, belli bir yerde ve zamanda kamuoyunun bir soruna dikkatinin çekilmesi amaçlanmaktadır. Gündeme alma, hükümetin çeşitli sorunlar ve meseleler arasından bir seçim yapmasını gerektirmektedir (Jann ve Wegrich, 2007: 46). Toplumdaki farklı aktörler kendileriyle ilgili sorunların ve meselelerin hükümetin gündemine girmesi için çaba harcarlar.

Üçüncü aşama olan politika oluşturulması kamu politikasında hedeflerin belirlenmesi, bu hedeflere ulaşmak için mevcut sorunu ortadan kaldıracak seçeneklerin belirlenmesi, seçeneklerden birisinin tercih edilmesi ve uygulanmasını ifade etmektedir. Sidney'in ifade ettiği üzere bu aşamada "Politikanın oluşturulması aşamasında temel hedef ve öncelikler nelerdir?, Bu hedeflere ulaşmayı sağlayabilecek alternatif yollar nelerdir?, Belirlenen her bir alternatifin avantaj ve dezavantajları ile bunların topluma ve hükümete maliyetleri nelerdir?" türünden bazı sorulara yanıt aranarak en iyi seçeneğin hangisi olduğunu değerlendirmek gerekmektedir(Sidney, 2007: 79).

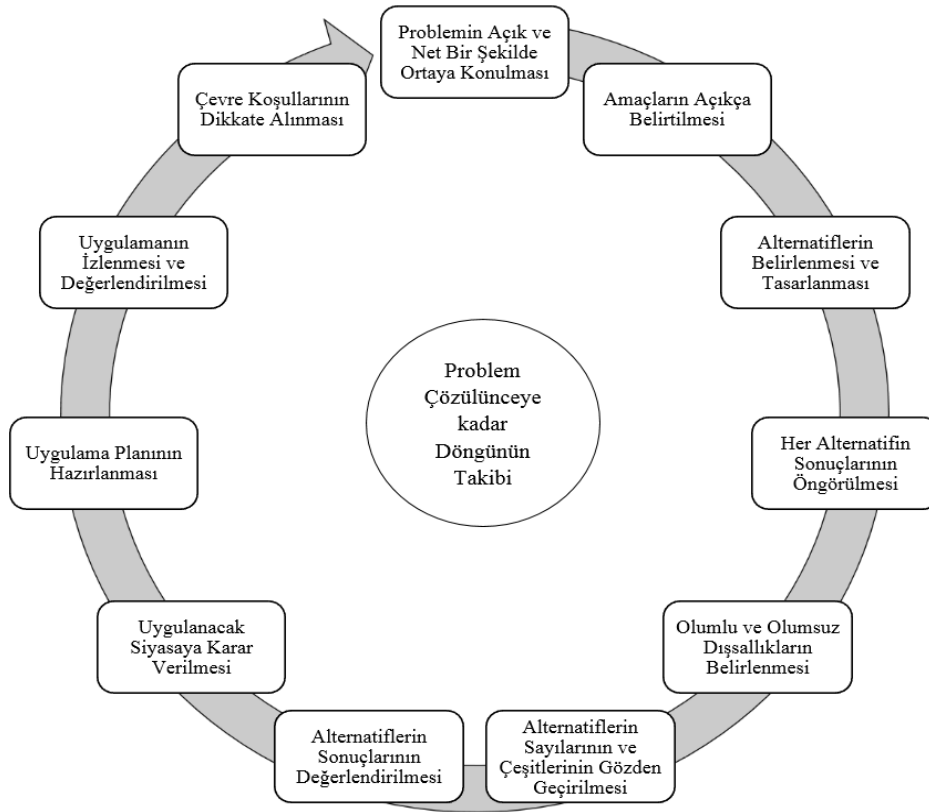
Bu aşamada önemli görülerek gündeme alınan sorunla ilgili en uygun çözüm yolu bulunur. Ardından bu çözüm yolu önce bir politika taslağına dönüştürülür ve daha sonra bu taslağı resmîyet kazandırılır. Resmîyet kazandırma sadece yasama organı tarafından yapılan işlemlerle gerçekleştirilmez. Resmîyet kazandırma aynı zamanda yürütmenin düzenleyici işlemleri (tüzük, yönetmelik, yönerge, kararname vb.) ve idarelerin aldığı kararlarla yapılabilmektedir (Akgül ve Kaptı, 2010).

Dördüncü aşama politikanın uygulanmasıdır. Bu aşama politika hedeflerinin eyleme dönüştürülmesi aşaması olarak da tanımlanmaktadır. Kamu politikasının en önemli ve can alıcı süreci olarak görülmektedir (Lipsky, 1980:13). Ancak çoğu zaman hedef ve uygulama arasında farklılıklar görülmektedir. Nitekim politikanın uygulayıcıları daha çok halkla iç içe olan sokaktaki bürokratlardır. Bu bürokratlar polis, öğretmen, gişedeki memurdur. Onların politikayı nasıl algıladıkları önemlidir. Sorunun çözümü için geliştirilen politika “sokak bürokratları” tarafından benimsenmediği takdirde politikaların başarıya ulaşması zordur. Uygulama aşamasının başarılı olması uygulama planının/programının nasıl ve hangi kurumlar vasıtasıyla uygulanacağını en ince ayrıntısına kadar tespitiyle birlikte mevcut program için bütçeden ne kadarlık ödeneğin tahsis edileceği ve bu programdan hangi kurumun ve hangi personelin sorumlu olduğunun belirlenmesi gereklidir (Jann ve Wegrich, 2007: 52).

Son aşama izleme ve değerlendirme aşamasıdır. Kamu politikası sürecinin sonucunun alındığı aşama bu aşamadır. Bu aşamada uygulanan politikanın belirlenen hedeflere ulaşp ulaşmadığı tespit edilir. Elde edilen olumlu veya olumsuz sonuçlar sistematik olarak analize tabi tutulur. Bu aşama, bir nevi kamu politika sürecinin etkisinin ölçüldüğü aşamadır. Günümüzde uygulanan politika ile belirlenen hedeflere ve arzu edilen sonuçlara ulaşmak zordur. Hedeflerden sapmalar meydana gelebilmektedir. Bu noktada sapmaların nedenleri tespit edilir. Mevcut politikanın iyileştirilmesi yoluna gidilebileceği gibi sapmaların fazla olması durumunda politikanın kısmen veya tamamen uygulamasından vazgeçilebilir.

Dolayısıyla kamu politika süreci temelde bu beş aşamadan meydana gelmekte ve bu süreç politika analizine tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda yapılan politika analizinin belli başlı evreleri Şekil-1’de yer almaktadır.

Toplam 12 evreden oluşan analiz süreci döngüsü şu şekilde özetlenebilir: 1-Problemlerin tanımlanması, 2-Bu problemlerle ilgili olarak “hiçbir şey yapmamak” alternatifi de olmak üzere çözüm önerilerinin belirlenmesi, 3-Her bir çözüm öneri seçeneğinin fayda-maliyet analizi ve olumlu-olumsuz etkilerinin ortaya konulması, 4-Belirlenen seçeneklerden birinin seçilmesi ve uygulamaya geçirilmesi, 5-Uygulama sonrasında uygulamanın başarı derecesinin ölçülmesi, 6-Çözüm tamamen veya kısmen başarısız olmuşsa kamu politika analiz sürecinin yeniden gözden geçirilerek tekrar analiz döngüsünün devam ettirilmesidir.

Şekil 1: Kamu Politikası Analiz Süreci Döngüsü

Kaynak: Bonser vd., 2000: 81

Tüm bu süreç haritaları, kamu politikasının bir kere yapıлып sona ermeyen döngüsel bir süreç olduğunu göstermektedir. Kamu politika süreci ve bu sürecin analizi önemli bir konudur. Günümüzde politikaların hazırlanması ve uygulanması kadar o politikaların sonuçlarının izlenip değerlendirilmesi hükümetler için kritik bir öneme sahiptir. Zira uygulanan politikaların başarısız olması sonraki dönemde seçimin kaybıyla sonuçlanabilir. Kamu politikaları toplumun tamamına veya geniş bir kesimine yöneliktir. Burada yapılan hataların ve uygulamadan kaynaklanan eksikliklerin aynı zamanda bir seçmen olan bireyler üzerinde etkisi de büyüktür. Bu nedenle uygulamaya geçirilen politikaların bir taraftan yakından izlenmesi diğer taraftan da değerlendirmeye tabi tutularak başarı düzeyinin belirlenmesi elzemdir. Bu durum kamu politika sürecinde izleme ve değerlendirme aşamasının diğer aşamalara göre daha ön planda olmasına yol açmıştır. Bu bağlamda izleme ve değerlendirme aşamasını ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir.

2.KAMU POLİTİKASI SÜRECİNDE İZLEME VE DEĞERLENDİRME

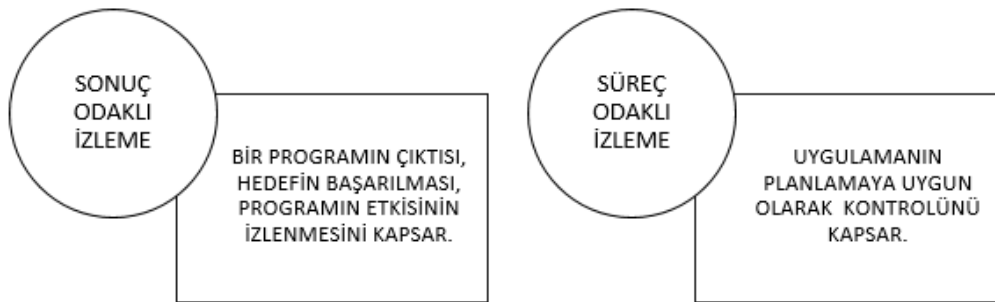
İzleme, kamu politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması sürecinin bir parçasıdır. Kamu politikasında “izleme” kavramıyla ilgili pek çok tanım yapılmakla birlikte bu kavram genel olarak sistematik ve sürekli bir toplama faaliyeti, yönetimi denetlemek amacıyla yapılan bir bilgi kullanma ve analiz etme çabası, düzenlemelerin ve politikaların uygulanması sürecinde tanımlama ve düzeltici faaliyetlerin yerine getirilmesi olarak tanımlanabilir. İzlemenin amacı, görevlerden sapmaları düzeltmek

ve böylece kamu politikasının uygulanmasını iyileştirmek ve sürecin istenilen doğrultuda devam etmesini kolaylaştırmaktır.

İzleme, yönetimin her seviyesinde gerçekleştirilir. Kamu politikalarının izlenmesi, sürekli bir bilgi akışı temelinde yönetsel karar alma sürecini desteklemektedir. Kamu politikalarının izlenmesinin temel nedeni, uygulamaların hayata geçirilmesinde hedeflerin gerçekleşmesini izlemek ve verimlilik artışını ölçmektir. İzleme, kamu politikalarının uygulanması için zamanında düzenlemeler yapılabilmesine imkân sağlar. Uzun vadeli kamu politikaları ve programlarında izleme süreci önemli bir yere sahiptir. Çünkü izleme çeşitli aşamalarda gerçekleşmektedir. Her ardışık safhanın gerçekleştirilmesi, önceki aşamaların faaliyetlerinin ve sonuçlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi ile yapılabilir.

Politika izleme, politikanın nasıl olduğunu tespit etme sürecini ifade eder. Bir politikayı izlemek için politikayla ilgili bazı veriler elde edilmelidir. İyi bir uygulama planı; örneğin elektronik yazılımlardan elde edilen verilerden resmî belgelere ve personelin günlük kayıtlarına varıncaya kadar pek çok veri, izleme sürecinin kapsamında bulunmaktadır.

Kamu politikası sürecinde izlemenin aşağıda yer alan Şekil-2’de görüldüğü üzere iki türü bulunmaktadır. Bunlardan ilki sonuç odaklı izlemedir. Sonuç odaklı izlemede önceden belirlenen bir hedef veya amacın başarılabildiğine bakılmaktadır. Daha çok nicelikselidir. İkinci izleme türü süreç odaklı izlemedir. Süreç odaklı izleme, uygulamanın öngörüldüğü şekilde planlamaya uygun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin izlenmesidir (Stockmann, Meyer, Taube, 2020: 8-9). İzleme denildiğinde ilk akla gelen süreç odaklı izleme olmaktadır. Sonuç odaklı izleme değerlendirme içinde ele alınmaktadır. Oysa sonuç odaklı izlemede elde edilen çıktılar izlenmekte; ancak elde edilen çıktılar herhangi bir analize tabi tutulmamaktadır.

Şekil 2: İzleme Türleri

Kaynak: Stockmann, Meyer, Taube, 2020: 8-9

Değerlendirme; bir politikanın içeriğini, uygulamasını veya etkisini incelemeyi, analiz etmeyi ve bunların ilke ve yöntemlerini belirlemeyi içermektedir. Bu yönüyle izlemeden ayrılmaktadır. İzlemede gerek sonuç odaklı olsun gerekse de süreç odaklı olsun bir inceleme ve analiz süreci bulunmamaktadır. Ancak değerlendirmede içerik, uygulama ve etkiler analiz edilmektedir. Değerlendirme, karşılanması amaçlanan etki ve ihtiyaçların sonuçlarına göre kamu politika ve programlarının değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde iktidarın her düzeyinde kamu

politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi iyi yönetim araçlarından birisi olarak kabul edilmektedir.

Kamu politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesinin temel işlevi, bir nevi toplum refahının artırılması ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi temelindeki seçenekleri değerlendirmektir. Kamu politikalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi, hükümetlerin politika önceliklerinin belirlmesine yardımcı olur. Bununla birlikte bazı kilit soruların cevaplandırmasını sağlar. Bu sorular şunlardır (Kresnaliyska, 2015: 46): Çeşitli hedef gruplara ve ilgili taraflara yönelik kamu politikasının uygulanması sonucunda ortaya çıkan önemli etkiler nelerdir?, kamu politikasının gerçekleşmesini tehdit eden veya hedeflenen sonuçların başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesini engelleyebilecek ciddi riskler var mıdır?, belirlenen kamu politikasının uygulanması nedeniyle öngörülemez olumsuz sonuçlanmış bir tecrübe söz konusu mudur?, kamu politikasını uygularken yeni düzenlemeler yapmak gerekli midir? Eğer gerekirse bu düzenlemeler nelerdir?

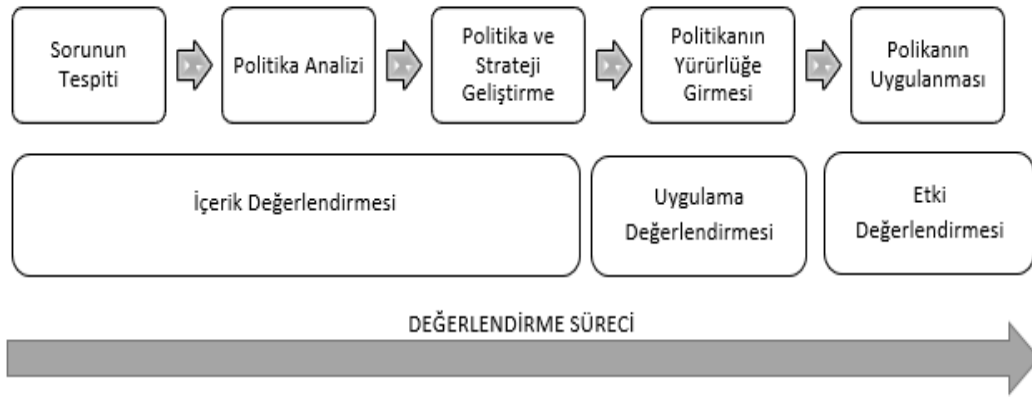
İzleme ve değerlendirmenin kamu politikası ve yönetiminde önemli faydaları vardır (Kresnaliyska, 2012: 456): İlk olarak izleme, kamu politikasının hedeflerine ne ölçüde ulaşıldığını, kamu kaynaklarının ne kadar uygun kullanıldığı vb. konulara ilişkin bilgi sağlar. Böylece hesap verebilirlik, şeffaflık ve yönetimde sorumluluk bilincinin gelişimine katkıda bulunur. İzleme sırasında yapılan düzenlemelerle kamu politikalarının uygulama kalitesi artar. Diğer yandan kamu politikalarını uygulayan kurumlar ile personelin kapasiteleri gelişir. Vatandaşlar, kamu politikalarının uygulanmasında değerlendirme ve değişikliklerle ilgili karar alma sürecine katılabilirler. İzleme ve değerlendirmenin sonuçları, uygun kamu politikasının oluşturulması için gerekli önlemlerin alınmasını ve politikanın iyileştirilmesi için uygun araçların geliştirilmesini desteklemektedir.

Politika değerlendirilmesi çoğu zaman program değerlendirilmesi ile karıştırılabilmektedir. Politika değerlendirilmesi ve program değerlendirilmesi birçok benzerliğe sahip olsa da bunlar arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan bazıları şunlardır (Americian Centers for Disease Control and Prevention [CDC], 2018: 2): 1-Kamu politikası değerlendirilmesinde gerekli analiz seviyesi sistem veya topluluk düzeyindeyken, program değerlendirmesinde genel analiz seviyesi program düzeyindedir. 2-Program değerlendirilmesinde sınırlar bellidir ve kontrol daha kolaydır. Oysa kamu politikası değerlendirilmesinde kontrol derecesi zordur ve sınırlar net değildir. 3-Veri toplamının ölçeği ve kapsamı politika değerlendirmesinde daha fazladır. Bu durum politikaların tüm kamuya yönelik olmasının bir sonucudur. 4-Politika değerlendirmesinde gözetim ve resmi verilerin kullanımına daha fazla ihtiyaç duyulur. Program değerlendirilmesinde bu ihtiyaç azdır. Program dâhilinde belirli verilerin elde edilmesi yeterlidir. 5-İlgili paydaşların türü ve sayısı farklılık göstermektedir. Politika değerlendirmesinde paydaşların sayısı daha çoktur ve daha heterojen bir paydaş çeşitliliği bulunmaktadır.

Tüm değerlendirmelerde olduğu gibi politika değerlendirmesi de politika sürecinde önemli amaçlara hizmet etmektedir. Nitekim politika değerlendirmesi; uygulayıcılara rehberlik sunacak sonuçları ortaya koymakta, politikaların gelişimini göstermekte, uygulanan politikanın etkilerini ve

değerini göstermekte, mevcut politikalarla destek ve uyumunu ortaya koymakta, politikanın geliştirilmesi için gerekli verileri ortaya koymakta, gelecek politikaların neler olabileceği konusuna ışık tutmakta ve politika için harcanan kaynağın hesap verebilirliğini sağlamaktadır.

Politika değerlendirmesinin büyük ölçüde politika sürecine nasıl uyumlu olduğunu anlamak önemlidir. Nitekim bu durum politika değerlendirmesinin politikanın uygulama alanını genişletmesi bağlamında önem taşır. Politika süreci ve politika değişikliğinin mekanizmaları ile ilgili birçok teori olmasına rağmen politika değişikliği süreci genellikle Şekil-3'de en üst sırada gösterildiği gibi birkaç temel aşamada kavramsallaştırılmaktadır. Değerlendirme, politika sürecindeki her adımın ayrılmaz bir parçasıdır. Her ne kadar bu basamaklar üst üste konulsa da, genel olarak bu adımlar daireseldir. Şekil-3'ün alt satırında gösterilen üç ana değerlendirme türünün her biri politika sürecinin farklı bir aşamasına odaklanmaktadır: Politika içeriği değerlendirmesi, politika uygulama değerlendirmesi ve politika etki değerlendirmesi. Şekil 3, politika sürecinin ana aşamaları ve üç değerlendirme türü arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Şekil 3: Değerlendirme Süreci ve Değerlendirme Türleri

Kaynak: CDC, 2018: 3-4

İçerik değerlendirmesi, bir politikanın uygulamaya geçilmeden önceki aşamada içeriğinin değerlendirilmesini kapsar. İçerik, politikanın amaçlanan değişimi üreteceğine yönelik politikanın amaçlarının, uygulanmasının ve altta yatan mantığın açıkça belirtip belirtilmediğine ilişkin sorunun yanıtının arandığı değerlendirmedir. Bir politikanın gelişimini değerlendirmek durumu, içeriği ve uygulamayı anlamaya yardımcı olur. Uygulama değerlendirmesi, politikanın amaçlandığı gibi uygulanıp uygulanmadığı sorusuna yanıtın arandığı değerlendirmedir. Bir politikanın uygulanması, etkinliğini anlamada kritik bir bileşendir. Politika uygulamasının değerlendirilmesi, uygulamanın önündeki engeller ve fırsatlar hakkında önemli bilgiler sunar (CDC, 2018: 3-4). Etki değerlendirmesindeyse politikanın istenen sonuçları ve etkiyi yaratıp yaratmadığı araştırılır. Zararların önlenmesini de içerecek şekilde amaçlanan etki ve çıktılar değerlendirilir. Bununla birlikte, politikanın uygulanması sırasında kısa vadeli ve ara çıktılarının değerlendirilmesi de önem taşımaktadır (CDC, 2018: 1-2).

Seçilen değerlendirme türü birçok faktöre bağlıdır ve politika değerlendirme sürecinde genellikle birden fazla değerlendirme türüne ihtiyaç duyulur. Her bir değerlendirme türü, istenmeyen sonuçların ortaya çıkarılmasında diğer değerlendirme türlerinin (içerik, uygulama ve etki) planlanması ve yorumlanması için değerli bilgiler sağlayabilir. Ancak, değerlendirmeye uygun tasarım ve metodolojinin belirlenmesi her bir değerlendirme türü için çok önemlidir. Nitekim bu tasarım ve metodoloji doğrultusunda değerlendirme modelinin iyi kurgulanması gerekir. Doğa bilimlerinde kullanılan aynı araştırma teknikleri her zaman sahada uygulanabilir nitelikte değildir, ancak aynı ilkeler politika değerlendirmesinin planlanmasını ve yürütülmesini yönlendirici olarak kullanılabilir. Ancak politika değerlendirmesinde, daha yoğun olarak sosyal bilimlerin araştırma yöntemleri kullanılır (Trochim, 2009: 14-15.).

Yapılan değerlendirmenin belirli standartlara sahip olması gerekmektedir. Bunun için değerlendirmenin yönetim çerçevesi çizilmeli ve bu çerçevede standartlar belirlenmelidir. Değerlendirmelerde çizilen genel yönetim çerçevesi ve bu çerçevede belirlenen standartlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Stockmann, Meyer, Taube, 2020: 14-15):

Tablo-1. Değerlendirme Yönetimi Çerçevesi ve Standartlar

Değerlendirme Yönetimi Çerçevesi	Değerlendirme Yönetimi için Standartlar
Değerlendirme önceden belirlenmiş amaç ve hedefler doğrultusunda kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir.	Fayda
Bir değerlendirme gerçekçi, özenli, resmi verilere dayalı ve uygun maliyetli bir şekilde planlanmalı ve yürütülmelidir.	Yapılabilir olma
Değerlendirme, değerlendirme sorusuyla ilgili geçerli ve yararlı bilgi ve bulgular üretmeli ve bunları açıklayabilmelidir.	Doğruluk
Değerlendirme sırasında tüm paydaşlara saygılı ve adaletli davranılmalıdır.	Uygunluk

Politika değerlendirmesi, politika sürecindeki son adımdır. Politikaların hedeflenen etkiyi elde edememesi genellikle iki tür eksiklikten kaynaklanır (California State University, 2018): Teori başarısızlığı veya uygulama başarısızlığı.

Politika amaçlandığı şekilde uygulanmasına rağmen istenen etkiye sahip olmadığı durumda bir teori başarısızlığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ülkedeki okullarda şiddet ve suç oranlarını düşürmek için aynı okul üniformalarının kabul edildiğini varsayalım. Uygulamaya rağmen şiddet, üniformalar kabul edilmeden önceki seviyede kalmışsa bir teori başarısızlığı ortaya çıkmıştır. Üniformaların kabul edilmesi politikası uygulanmış; ancak beklenen değişiklik gerçekleşmemiştir. Bu durum okullardaki şiddet ve suçların üniforma tarzı nedeniyle ortaya çıktığı teorisinin yanlışlığını göstermektedir. Bu nedenle okullardaki suç ve şiddet oranlarının düşürülmesi için üniformalar dışında sebeplerin aranması ve buna uygun farklı bir politikanın ele alınması gerekmektedir. Politikanın amaçlandığı gibi uygulanmadığı durumlarda uygulama hatası ortaya çıkmaktadır. Örneğin, okullarda tek tip üniforma politikası benimsenebilir ancak öğrencilerin çoğunluğu bunu görmezden gelebilir. Okuldaki şiddet

seviyesi değişmezse okul uniformalarının benimsenmesinin okullardaki şiddet ve suç düzeyini düşürüp düşürmeyeceği belirlenemez. Burada belirlenebilen tek şey uniformaların öğrenciler tarafından kabul edilmediği olacaktır (California State University, 2018).

Tüm değerlendirme türlerine göre değişkenlik göstermekle birlikte politikanın değerlendirilmesi konusunda zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluklar şu şekilde sıralanabilir (CDC, 2018b: 3-4): Değerlendirme sürecinde kaynak eksikliği ya da sorumlulukların net olarak belirlenmemesi, değerlendirmeden çekinme veya politika değerlendirme yöntemlerine yabancı olma, politika uygulaması üzerinde kontrol eksikliği, politikalarından hızlı bir şekilde sonuç alınması ve bunların değerlendirilmesi yönündeki siyasal baskı ve talepler, politikayı destekleyen güçlü verilerin olmayışı, ekonomik koşullar veya kamu duyarlılığı gibi dışsal faktörler, talep edilen verilere erişimin sağlanamaması, uygun ölçüm tekniklerinin kullanılmaması, uygun karşılaştırma kümelerini tanımlama zorluğu.

Dolayısıyla izleme ve değerlendirme kamu politikasının gelişimine yön veren bir niteliğe sahiptir. Türkiye’de kamu politikası yeni bir alan olmakla birlikte izleme ve değerlendirme sürecinin en fazla gerçekleştirildiği alanlardan birisi de kamu yatırımlarıdır. Üçüncü bölümde teorik olarak çerçevesi çizilen izleme ve değerlendirme sürecinin Türkiye’deki yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesi örneğinde nasıl işlediği ele alınacaktır.

3.TÜRKİYE’DE YATIRIM POLİTİKALARININ İZLENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yatırım, kamu politikasında önem taşıyan alanlardan birisidir. Nitekim yatırımların başarılı olması hükümetlerin bir sonraki dönemde seçilmesini sağlayan bir araç olarak görülmektedir. Türkiye’de yatırımların özellikle de kamu yatırımlarının takibi ve analizi kamu politikalarının yeniden dizayn edilmesi veya hangi alanlarda yeni kamu yatırımlarının yapılıp yapılmayacağına belirlenmesinde rol oynamaktadır.

Türkiye’de yatırım politikalarının oluşturulması, izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecini 2018 öncesi geçerli olan parlamenter sistem ile 2018’de tüm kurumlarıyla hayata geçen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte karşılaştırmalı bir şekilde ele almak gerekir. Zira bu durum yatırım politikalarının izlenmesi ve değerlendirilme sürecindeki değişimin takip edilmesi bakımından elzemdir. Türkiye’de kamu yatırımlarının oluşturulmasında en önemli politika enstrümanı bütçedir. Kamu yatırımlarının belirlenmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi bütçenin bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Parlamenter sistemin olduğu 2018 öncesi dönemde süreç şu şekilde işlemektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarınca Orta Vadeli Mali Plan (OVP)’da tespit edilen amaçlar, hedefler ile politikalar doğrultusunda ülkenin makroekonomik dengeleri, çevresel etkileri ve varsa sektör ana planlarını gözeterek yatırım öncelikleri belirlenmiştir. Bu öncelikler belirlenirken il düzeyindeki yatırımlar için ilgili valilik görüşleri, ülke düzeyinde yatırımlar içinse kurumların kendi stratejik plan ve performans programları ile kalkınma idarelerinin eylem planları ve bölge planları göz önünde bulundurulmuştur. Bu çerçevede yatırımlar proje düzeyinde üç yıllık yatırım programlarına

dönüştürülür, hazırlanan yatırımlar ise Kalkınma Bakanlığına aynı yılın Temmuz ayının sonuna kadar gönderilmiştir. Bu programların içeriğine bakıldığında; kamu kurum ve kuruluşlarının yıllık yatırım programı tekliflerini ilk yılda yer almaktadır.

Yine yıl içinde veya sonraki yıllarda yatırım programına alınmasını talep edilen yeni projelerin yatırım programına eklenmesi “Yatırım Programı Hazırlama Rehberi” çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu noktada ilgili kamu kurum ve kuruluşu yatırım programına yeni bir yatırım ekleyebilmesi için; bu yatırımın ilgili sektördeki maliyeti on milyon TL veya bunun üzerinde olması ve bu yatırıma ilişkin olarak hazırlanan 3 yıllık dönemi kapsayan “Fizibilite Raporu”nun Kalkınma Bakanlığına sunulması gerekmektedir.

Ayrıca AB ile yürütülen mali iş birliği çerçevesinde hükme bağlanmış projeler, sonraki yılın yatırım programı ile ilişkilendirilmek üzere proje sahibi kamu kurum ve kuruluşlarınca, Kalkınma Bakanlığına ulusal katkı payı karşılığı ödenek talepleri ile birlikte gönderilmektedir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023a). Kalkınma Bakanlığı ise Kalkınma Planı ve bu planda yer alan eylemler kapsamında projeleri değerlendirerek yatırım programı taslağını oluşturmaktaydı.

Tablo-2: Yatırımlarla İlgili Olarak Merkezi Düzeyde Kurulmuş Örgütler (Cumhurbaşkanlığı Sistemi Öncesi)

Kurumlar	Görev Alanları Noktasında Temel Farklılık
Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği	Önem ve öncelik taşıyan Kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi
Başbakanlık	100 milyon üzerindeki kamu yatırımları (kamu yatırım programındaki yatırımlar, yap-işlet devret, yap-işlet ve kamu-özel ortaklığı çerçevesinde yapılan yatırımları kapsamaktadır.)
Kalkınma Bakanlığı	Kamu yatırımlarının programlarının hazırlanması, izlenmesi, değerlendirilmesi ve bunlarla ilgili belirlenen çerçevede politikaların oluşturulması ile kamu yatırımlarına yönelik usul ve esasları belirlemektir.
Ekonomi Bakanlığı	Yatırım teşviklerinin ülke ekonomisi yararına etkin bir şekilde düzenlenmesini temin amacıyla ihtiyaç duyulan mevzuatı hazırlamak, uygulamak, uygulamayı takip etmek, değerlendirmek ve gerekli tedbirleri almaktır.
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	İlgili kuruluşlarla iş birliği yaparak savunma sanayii alanındaki yatırımları takip etmek ve gerekli envanter çalışmalarını yapmaktır.

Kaynak: (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023a)

Yıl içinde yatırım programına proje alınmasıyla ilgili taleplerden, maliyeti yüz milyon TL'nin üzerindeki Yüksek Planlama Kurulu tarafından, maliyeti yüz milyon TL ve altında olanlar veya maliyetine bakılmaksızın yüz milyon TL'den az harcama ile yılı içinde tamamlanacak olan yatırımlar ise Kalkınma Bakanının onayıyla karara bağlanmıştır. Yatırım Programından proje çıkarılması hususu ile yatırım eklenmesi aynı usulde gerçekleşmiştir.

Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan yatırım programı önce Yüksek Planlama Kuruluna, Kurulun onayından sonra yatırım programı Bakanlar Kuruluna sunulmaktaydı. Bakanlar Kurulunun kabulüyle kamu yatırımlarının planlanma ve hazırlama aşaması son bulmaktadır. Bundan sonraki aşama uygulama aşamasıdır. Her kamu kurumu sorumlu olduğu yatırımları yerine getirmekle yükümlüdür. Kamu kurumları kamu yatırım programı süreçleriyle ilgili tüm işlemleri Kamu Yatırımları Bilgi Sistemi (KAYA) üzerinden gerçekleştirir. İl ve bölge düzeyinde yapılan yatırımlar, İl Koordinasyon ve İzleme Sistemi (İKİS) üzerinden izlenmektedir. İKİS, merkezdeki ve yereldeki birimler tarafından girilen verilerin doğrulanmasında önem taşımaktadır. Bu sistemlere veri girişi daha çok üçer aylık periyotlarla yapılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Bu sistemlerden elde edilen veriler ışığında kamu kurumları, yatırım uygulama raporunu üçer aylık periyotlar halinde Kalkınma Bakanlığına gönderirler. Bu noktada dış kredi izleme raporu, proje tamamlama raporu ile kamu bilgi ve iletişim teknolojisi projeleri izleme ve değerlendirme raporları gibi pek çok raporda yine Bakanlığa iletilmektedir. Elde edilen raporlar bakanlık tarafından teknik ve idari değerlendirme sürecine tabi tutulmakta ve Yüksek Planlama Kuruluna sunulmaktadır. Ancak değerlendirme sürecinde önemli aksaklık ve eksiklikler bulunmaktadır. Zira Kalkınma Bakanlığı yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesinde tek yetkili kurum olarak görülse de uygulamada durum farklıdır. Cumhurbaşkanlığı önemli kamu yatırımlarını izlemekte ve ilgili kurumlardan sürekli bilgi almaktadır. Başbakanlık ise 2016/13 sayılı Başbakanlık Genelgesi sonrasında Reformların Koordinasyonu ve Yatırımların İzlenmesi Kurulunun sekretaryasını yapması vesilesiyle 100 milyon TL üzerindeki kamu yatırımlarını Kamu Yatırımlarını İzleme Sistemi (KAYİS) üzerinden takip etmekte ve bu Kurula aylık olarak bilgi ve değerlendirme raporu sunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı, yatırım teşviki sunma görevi nedeniyle yatırım teşviklerini takip etmektedir. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı da savunma sanayii alanındaki yatırımları takip etmektedir. Dolayısıyla Tablo-2’de de özetlendiği üzere merkezi düzeyde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesi tek bir yatırım izleme ve değerlendirme sürecinin olmadığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin tüm kurumsal yapısıyla uygulamaya girdiği 10.07.2018 sonrasında ise kamu yatırımlarının belirlenmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesinin bir unsuru olan bütçede yatırımların belirlenmesi süreci, eski sistemle büyük oranda benzerlik taşıdığı söylenebilir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde bütçe ve kamu yatırımlarının belirlenme sürecinde Cumhurbaşkanı merkezi bir rol üstlenirken parlamenter sistemin kurumları/yapıları olan Başbakanlık, Kalkınma Bakanlığı ve Yüksek Planlama Kurulu gibi yapıların artık kamu yatırım politikalarının belirlenmesi, izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde yer almadığı görülmektedir. Yeni sistemde Kalkınma Bakanlığının kaldırılması sonrasında kurulan Cumhurbaşkanlığına bağlı Strateji ve Bütçe Başkanlığının kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecini yürüttüğü görülmektedir. Bu noktada Strateji ve Bütçe Başkanlığı kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesinde merkezi bir konuma sahiptir. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, bütçenin işleyiş sürecinde Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ortak yetki ve sorumluluğa sahiptir. Yeni sistemde yatırımların planlanması, Cumhurbaşkanlığı

hükümet sistemi öncesinde olduğu gibi, bütçenin oluşturulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bütçe süreci sırasıyla orta vadeli mali program, orta vadeli mali plan, idare bütçe teklifleri, bütçe kanun teklifi, TBMM süreci ve son olarak Resmî Gazete’de yayım olmak üzere toplam altı aşamadan oluşmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a).

Yatırımlar, bütçe sürecinin ikinci aşaması olan orta vadeli mali plan aşamasında hazırlanmaktadır. Orta vadeli mali plan çerçevesinde yatırımlara ilişkin CHS öncesinde olduğu gibi genel bir yatırım genelgesi ile yatırım programı hazırlama rehberi çıkarılmakta ve kamu kurum ve kuruluşları bütçe teklifleriyle birlikte yatırımlarını Strateji ve Bütçe Başkanlığına bildirmektedir. Yatırım Programı Hazırlama Rehberi’nde kamu yatırımlarının öncelikleri genel, sektörel ve bölgesel, proje bazında, sektörler/alt sektörler bazında belirlenmiştir. Genel önceliklendirme şartları şunlardır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a: 14-16):

- 1-Büyümeye, özel kesim yatırımlarını desteklemeye, bölgelerin gelişme potansiyelini harekete geçirmeye, üretim, istihdam ve ülke refahını artırmaya azami katkı sağlayacak projeler
- 2-Özel sektör tarafından gerçekleştirilemeyecek ekonomik ve sosyal altyapı projeleri
- 3-Altyapı konusunda; özel kesimde üretim maliyetlerinin azaltılmasını, yeni üretim kapasitelerinin oluşturulmasını, böylece üretimin yenilikçi ve rekabetçi gelişmesini destekleyecek projeler
- 4-Üst politika metinlerindeki makroekonomik hedefleri destekleyecek ve büyümeyi sürdürülebilir kılacak nitelikli insan gücü ve güçlü toplum hedefi ile ilgili projeler

Kutu 1: Yatırım Programı Hazırlama Rehberi’nde Önceliklendirilen Projeler

Kutu 1’de yer alan bu projelere kamu yatırımlarında öncelik verilmektedir. Cumhurbaşkanının ilgili yıla ait yatırım programının kabulü ve uygulanmasına dair kararıyla yatırımlar, yatırım programı kapsamına alınır. Bütçenin TBMM’ce kabulü ve Resmî Gazete’de yayımlanmasıyla birlikte kamu yatırımlarının planlama ve hazırlama aşaması son bulmaktadır. Bundan sonraki aşama uygulama aşamasıdır. Her kamu kurumu sorumlu olduğu yatırımları yerine getirmekle yükümlüdür. Kamu kurumları kamu yatırım programı süreçleriyle ilgili tüm işlemleri Kamu Yatırımları Bilgi Sistemi (KAYA) üzerinden gerçekleştirir. KAYA sistemi, izleme için Hazine ve Maliye Bakanlığının erişimine de açıktır. Bir projenin yatırım projesi olması ona ilişkin harcama yapılacağı anlamına da gelmemektedir. Nitekim “Yatırım Hazırlama Rehberi”ne göre iki hususu sağlamayan yatırım projelerine ilişkin harcama yapılamamakta ve herhangi bir ihaleye çıkılamamaktadır. Bunlar şunlardır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021b: XIX-XX):

- Yatırım Programında yer almayan yatırım projeleri,
- Yatırım Programında yer alan ancak yatırım programındaki esaslara uygun olmayan projeler.

Yatırımların izlenmesi ve değerlendirilme sürecinde parlamenter sistemden bu yana varlığını sürdüren KAYA sisteminin yanı sıra yeni bir sistem olarak Yeni Cumhurbaşkanlığı Plan Program

İzleme ve Değerlendirme Sisteminin (CPPİDS) oluşturulduğu görülmektedir. CPPİDS'nin oluşturulmasının amacı; üst politika belgelerinin izlenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu üst politika belgeleri kalkınma planı, OVP, Cumhurbaşkanlığı yıllık programı, yatırım programıdır. CPPİDS'in sağlayacağı faydaları şu şekilde sıralamak mümkündür (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021c: 19):

- Üst politika belgeleri ile bütçe arasında tam adaptasyon ve bütünleşmenin sağlanması ve böylece yatırımların izlenmesinin kolaylaştırılması,
- Yatırımlara ilişkin yıllık programların 3 aylık periyotlar halinde izlenmesi, değerlendirilmesi ve raporlanması ve bunların geliştirilmesi.

Bu sistem esasında 2017 yılında kurulan Başbakanlık bünyesindeki İdareyi Geliştirme Başkanlığı tarafından takip edilen Kamu Yatırımlarını İzleme Sistemi (KAYİS)'nin yeni sisteme göre uyarlanmış hali olduğu söylenebilir. Ancak KAYİS 100 milyon TL üzerindeki kamu yatırımları ile stratejik öneme haiz bazı kamu yatırımlarının izlendiği bir sistem olmakla birlikte CPPİDS gibi diğer üst politika belgelerindeki hedeflerle bütünleşik bir sistem özelliğini arz etmemekteydi. CPPİDS ise bu eksikliği aşacak şekilde planlanmış ve yatırımları izleme sürecinde CPPİDS üzerinde geliştirme faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Her iki sistemden raporlar elde edilmekte ve elde edilen raporlar Hazine ve Maliye Bakanlığı ile birlikte Cumhurbaşkanlığına üçer aylık, altı aylık ve yıllık olarak sunulmaktadır.

Yatırımlarla ilgili diğer kuruluşlar ise Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığıdır. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, küresel iş dünyasına Türkiye'nin sunduğu yatırım fırsatlarını tanıtmaya ve Türkiye'ye yapacakları yatırımın her aşamasında yatırımcılara destek olma görevini üstlenmiştir. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını hızlandıracak yatırımları teşvik etmekle görevli olan Yatırım Ofisi doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı bir yapıdır. Yatırım Ofisi görevi doğrultusunda teknoloji yoğun, katma değeri yüksek ve istihdam yaratan yatırımları destekleyerek bu yatırımlara ilişkin tüm süreçleri yatırımcı adına takip ederek hızlandırmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2021). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü), yatırım teşviki sunma görevi nedeniyle yatırım teşviklerini takip etmektedir. Dolayısıyla Tablo-3'te de özetlendiği üzere merkezi düzeyde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde olduğu gibi tek bir yatırım izleme ve değerlendirme sürecinin olmadığı görülmektedir.

Tablo-3: Yatırımlarla İlgili Olarak Merkezi Düzeyde Kurulmuş Örgütler (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Sonrası)

Kurumlar	Görev Alanları Noktasında Temel Farklılık
Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı	Kamu yatırımlarının programlarının hazırlanması, izlenmesi, değerlendirilmesi ve bunlarla ilgili belirlenen çerçevede politikaların oluşturulması ile kamu yatırımlarına yönelik usul ve esasları belirlemek.
Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi	Türkiye’de yatırım yapılmasını özendirmeye yönelik çalışmalara ve yatırım ortamının iyileştirilmesine ilişkin reform sürecine katkı sağlamak ve yatırımlara ilişkin izin ve onay işlemlerinin tamamlanmasında destek sağlamak üzere ilgili kurum ve kuruluşlar nezdinde bu işlemlerin takip etmek.
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Ülkenin ekonomik kalkınmasında gereksinim duyulan uluslararası doğrudan yatırımların ve bu yatırımlardan beklenen faydaların artırılması amacıyla Bakanlığın görev alanına giren konularda politikaların belirlenmesine katkı sağlamak, teşvik uygulamaları, altyapı yatırımları gibi araçların geliştirilmesine yönelik tedbirler almak, Yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik yasal ve idari yapısal reform çalışmalarının yapılmasında koordinasyon sağlamak, Kalkınma ajanslarının ve bölge kalkınma idaresi başkanlıklarının koordinasyonunu sağlamak, bunlarla ilgili iş ve işlemleri yürütmek ve denetimlerini yapmak.

Kaynak: (Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, 2023)

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi öncesi ve sonrasında benzer durum yerel düzeyde de karşımıza çıkmaktadır. Merkezi düzeyde yatırımların planlanması, takibi ve incelenmesinde kurumsal olarak değişiklikler olmasına karşın yerel düzeyde bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Yerel düzeyde kalkınma ajansları, bölge kalkınma idareleri ve yatırımları izleme koordinasyon başkanlıkları (YİKOB) yatırımlara yönelik görevleri ifa etmektedir. YİKOB’lar illerde valiye bağlı olarak kurulmuş yapılardır. YİKOB’lar vali veya valinin görevlendirdiği vali yardımcısı tarafından sevk ve idare edilmektedirler (Karabiber, 2021: 19). Genel koordinasyon bağlamında CHS öncesinde kalkınma ajansları ve bölge kalkınma idarelerinin genel koordinasyon görevi Kalkınma Bakanlığında iken, yeni sisteme geçişle birlikte bunların genel koordinasyon görevi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına verilmiştir.

Ancak Tablo-4’te görüldüğü gibi yerelde yatırımlarla ilgili görev ifa eden bu yapıların kapsamı farklıdır (Karasu, 2015: 291-292; Yıldırım ve Yıldırım, 2017:22). Kalkınma ajansları kamu veya özel ayrımı olmaksızın orta ve küçük ölçekli yatırımlara ve sanayiye, bölge kalkınma idareleri kamu veya özel ayrımı olmaksızın büyük ölçekli ve bilhassa da sulama ve alt yapı yatırımlarına yöneliktir. YİKOB’lar il düzeyinde ve kamu yatırım programında yer alan tüm yatırımlara yöneliktir. YİKOB’lar kamu yatırımlarının etkili, verimli ve hızlı bir şekilde uygulamaya geçmesi için faaliyette bulunmakta ve belirlenen politikaların yerel ölçekte iyi yönetim uygulamalarıyla birlikte hayata geçirilmesine katkı sağlamaktadır (İçişleri Bakanlığı, 2021).

Tablo-4: Yatırımlarla İlgili Olarak Yerel Düzeyde Kurulmuş Örgütler

	Kalkınma Ajanları	Bölge Kalkınma İdaresi	Yatırımları İzleme Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB)
Ölçeği	Bölge ölçeğinde NUTS Düzey-2	Bölge ölçeğinde Özellikle büyük altyapı ve sulama projelerinin kapsamındaki iller	İl/kent ölçeğinde Büyükşehir belediyesinin olduğu iller
Sayısı	26	4	30
Görev Alanları Noktasında Temel Farklılık	Kamu veya özel ayrımı olmaksızın küçük ve orta ölçekli yatırımlara ve sanayiye yöneliktir.	Kamu veya özel ayrımı olmaksızın büyük ölçekli ve özellikle de alt yapı ve sulama yatırımlarına yöneliktir.	Kamu yatırım programında yer alan tüm yatırımlara yöneliktir.

Kaynak: (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022)

Son olarak, yatırımlarla ilgili olarak kurulmuş ve varlığını devam ettiren iki kuruldun da bahsetmek gerekir. Bu kurullar Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ve Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK)'tir. Bu yapılardan ilki, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)'dur. DEİK, 1985 yılında kurulmuş olup, Türk özel sektörünün uluslararası yatırımlar, müteahhitlik ve lojistik, dış ticaret ile hizmet sektörü olmak üzere dış ekonomik ilişkilerini yürütme Türkiye'nin ihracatını artırmaya katkı sağlama vb. iş geliştirme çalışmalarını koordine etmekle görevlendirilmiştir. DEİK, 11.09.2014 tarihinde çıkarılan 6552 sayılı Kanunla yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. Yeni düzenleme ile "*Türk özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme*" görevini üstlenmiştir. Böylece DEİK kurucu kuruluşları, üyeleri ve iş konseyleri ile birlikte, Türkiye'nin önde gelen girişimcilerinin ve iş dünyası temsilcilerinin oluşturduğu gönüllü bir "*iş diplomasisi*" örgütü haline gelmiştir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2021). DEİK'in ile iş konseylerinin yapısı ve işleyişi ise 26.11.2017 tarihli 30250 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "*Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve İş Konseyleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*" ile düzenlenmiştir. DEİK'in görevlerine bu Yönetmeliğin 5. maddesinde yer verilmiştir. Buna göre DEİK'in yatırımlara ilişkin görevi şu şekilde düzenlenmiştir:

Görevler
MADDE 5 – (1) DEİK'in görevleri şunlardır
.....
f) Türkiye'de yatırım ortamının iyileştirilmesi ile ilgili girişimlere katkıda bulunmak ve yatırım olanaklarının yurt dışında tanıtımına yönelik etkinlikler yapmak.
g) Ortak yatırımlara girebilecek veya birlikte üçüncü ülkelerde ortak yatırım yapabilecek yerli veya yabancı girişimcilere, Yönetim Kurulunca belirlenen ilkeler çerçevesinde yol göstermek.

Kutu 2: DEİK'in Yatırımlara İlişkin Görevleri

Dolayısıyla bu görevler incelendiğinde, DEİK yatırım alanında faaliyet gösteren bir yapı olmakla beraber kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde faaliyet gösteren bir yapı değildir. Yatırımlarla ilgili olan yapılardan ikincisi, Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu

(YOİKK)'dur. Bu yapı 11.12.2001 tarihli ve 2001/10 sayılı Bakanlar Kurulu Prensip Kararı ile 31.12.2002 tarihli ve 2002/10 sayılı Bakanlar Kurulu Prensip Kararı kabul edilen "Türkiye'de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı" çerçevesinde; ekonomi alanında yabancı ve yerli yatırımcı ayırt etmeksizin yatırımcılar için teşvikleri artırmak, yatırım yapmak isteyen girişimciler önündeki idari engelleri kaldırarak yatırımlara ilişkin düzenlemeleri rasyonel hale getirmek, yatırımlara yönelik mevzuatı AB mevzuatıyla uyumlaştırmak ve böylece yatırım ortamını iyileştirecek düzenlemeleri hazırlamak ve takip etmek amacıyla kurulmuştur. YOİKK doğrudan kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesinden öte, daha çok yabancı yatırımların izlendiği ve genel olarak yerli ve yabancı yatırımcılar önündeki engellerin kaldırılmaya çalışıldığı ve içerisinde on teknik komitenin eylemler bazında faaliyet gösterdiği bir platform olarak varlığını sürdürmektedir. Kurulun sekretaryasını 2011 yılına kadar Hazine Müsteşarlığı, 2011-2018 yılları arasında Ekonomi Bakanlığı yürütmüştür (Küçükyağcı, 2021: 436-437). 2018 yılında CHS ile birlikte kurulun sekretarya görevini Sanayi ve Ticaret Bakanlığı üstlenmiştir. Bu noktada kamu yatırımlarını da içerecek şekilde bir üst yapının oluşturulması ve kamu-özel, yurt içi- yurt dışı yatırımların topyekûn izlenmesi ve değerlendirilmesini sağlayacak bir mekanizmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, CHS öncesi hem merkezde hem de yerelde yatırımların takibi ve değerlendirilmesine yönelik parçalı yapı kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesine de yansımaktadır. Bu durum KAYA ve KAYİS sistemlerinin karşılaştırılmasıyla örneklendirilebilir. Kalkınma Bakanlığı tarafından kamu yatırım programı süreçleriyle ilgili tüm işlemlerin takip edildiği KAYA sisteminde yatırım projesinin miktarı, alt projeler, ek ödenek talebi, maliyet artışı ve ödenek değişikliğine ilişkin proje parametreleri ile harcama verileri yer almaktadır. Oysa Başbakanlığın 100 milyon TL üzerindeki kamu yatırımlarını izlediği KAYİS'te proje numarası, sektör/alt sektör, proje/ihale bedeli, gördürme usulü, finansman şekli, proje türü, yüklenici firma, yatırım yeri, projenin başlangıç/bitiş tarihi, fiziki gerçekleşme oranı, tahakkuk eden hakediş oranı, tahakkuk eden hak ediş tutarı, ödenen hakediş oranı, kümülatif harcama, cari yıl ödenek miktarı, tahmini kamulaştırma bedeli, ödenen kamulaştırma bedeli, iş artış oranı, teknik özellikler ile önemli gelişmeler ve hedefler olmak üzere ayrıntılı olarak izlenebilmektedir. Diğer bir nokta da kapsam açısından farklılıkların bulunmasıdır. KAYİS'te yap-işlet, yap-işlet-devret ve kamu-özel iş birliği gibi özel kesime yaptırılan ve yarı kamusal nitelikte olan yatırımlar da izleme ve değerlendirmeye tabi tutulurken, KAYA sisteminde bu söz konusu değildir. Ancak Kalkınma Bakanlığı bu eksikliği haziran ve aralık aylarında yılda iki defa olmak üzere ilgili kamu kurumlarından kamu-özel iş birliği projeleri ile ilgili raporlar alarak aşmaya çalışmaktadır. Takip süreci bakımından ele alındığında KAYA'daki veriler üçer aylık periyotlarla yatırımcı kurumlar tarafından güncellenirken KAYİS'teki veriler her ayın onunda güncellenmektedir. Bu durum esas olarak KAYA'nın daha çok teknik ve idari bir izleme ve değerlendirme sistemi olduğunu gösterirken, KAYİS'in daha çok politikacılara anlık ve hızlı bir değerlendirme sunan bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Nisan 2017’de yapılan Anayasa Referandumu ile parlamenter sistem terk edilmiş ve 24 Haziran 2018 seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanının 9 Temmuz’da gerçekleştirdiği yemin sonrası yeni sisteme tam olarak geçiş yapılmıştır. Yeni sistemde parlamenter sisteme benzer şekilde kamu yatırımlarının hazırlanması bütçenin ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023b). Yeni sistemle birlikte Cumhurbaşkanlığına bağlı Yatırım Ofisi kurulmuştur. Yatırımların planlanması, hazırlanması, izleme ve değerlendirmesinden öte bu ofis Türkiye’de yatırım yapılmasını teşvik etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu kapsamda yatırım ortamının iyileştirilmesine ilişkin reform sürecine katkı sağlayacak teklifler sunabilmekte ve tavsiyeler geliştirebilmekte ve yatırımlara ilişkin onay ve izin işlemlerinin tamamlanmasına yardımcı olmak amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlar nezdinde bu işlemleri takip edebilmektedir. Bu noktada Yatırım Ofisi’nin genel olarak kamu yatırımlarının takibi ve değerlendirilme sürecinde etkin bir rol oynamadığı görülmektedir. Yatırımlarla ilgili kurulmuş olan ikinci önemli kuruluş Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ise görev alanına giren konularda yatırım faaliyetlerinin desteklenmesinden yatırım ortamının geliştirilmesi doğrultusunda idari, hukuki ve yapısal reform çalışmalarında koordinasyonun sağlanması ile bölge kalkınma idaresi başkanlıkları ve Kalkınma ajanslarının koordinasyonunu sağlamaya kadar uzanan geniş yelpazede önemli görevlere sahiptir. Ancak bu bakanlığında tam anlamıyla kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirme sürecinde yer aldığı söylenemez. Bu noktada yeni sistemde kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesinde Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, CHS öncesinde kullanılan KAYA sistemi vasıtasıyla kamu yatırımlarını belirli periyotlarla raporlayarak Cumhurbaşkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığına göndermektedir. Ayrıca Başbakanlıktan kalan KAYİS sistemini geliştirerek üst politika belgelerindeki hedeflerle kamu yatırımları arasındaki bağın oluşturulduğu CPPİDS’i oluşturmuştur. Böylece kamu yatırımlarının belirlenen hedef ve amaçlara ne ölçüde ulaşıldığı değerlendirilmektedir.

Ancak yeni yapının, merkezi düzeyde yatırımları tek bir noktadan takip edilmesine ve değerlendirilmesine olanak sağlayacağı söylenebilirse de aynı durum yerel düzeyde kurulmuş olan kurumlar için söz konusu değildir. Nitekim yeni yapıda kalkınma ajansları, bölge kalkınma idareleri ve YİKOB’lar varlığını hala sürdürmektedir. Bu durum, yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesinde çoklu yapının ortadan kaldırılması veya uyumlaştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde ele alındığında kamu yatırımları perspektifinde politikaların izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinin iç içe geçtiği ancak kurumsal düzeyde yatırımların takibi ve değerlendirilmesiyle ilgili Strateji ve Bütçe Başkanlığının ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Lakin diğer taraftan yatırımlar konusunda çok sayıda kurumun yetkili olduğu görülmektedir. Bu durum yatırım politikalarının izleme ve değerlendirme sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemlerini engellemektedir. Özetle Türkiye’de kamu yatırımları alanında yapılan politikaların izlenmesi ve değerlendirilmesinde bu sürecin daha çok teknik ve idari bir süreç olarak ele alındığı görülmektedir. Politikaların başarılı olup olmadığı yönünde yapılan

analizler yatırımla ilgili kurumların çokluğu nedeniyle bir bütünlükten uzaktır. Ancak izleme sürecinin gerek sonuç odaklı gerekse süreç odaklı olsun detaylı bir şekilde gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Kamu yönetiminde en önemli konu kamu hizmetlerinin halka en iyi şekilde sunulmasıdır. Bunu gerçekleştirmenin yolu kamu politikalarından geçmektedir. Kamu yönetiminde kamu politikalarının ne ölçüde başarılı olup olmadığını izlenip değerlendirilmesi gerekir. Nitekim kamu hizmetlerinin sunulmasında kalitenin artırılması veya iyileştirilmesinde kamu politikalarının analiz edilerek değerlendirilmesi önem taşımaktadır. İzleme ve değerlendirme kamu politikası sürecinin son aşamasını oluşturmakta ve bu süreç her ne kadar birbirinden ayrı olsa da iç içe geçmiş durumdadır. Çoğu durumda izleme ve değerlendirme süreçleri birbirinden ayıramamaktadır. Kamu yatırımları temel kamu politika alanıdır. Türkiye’de yatırımların özellikle de kamu yatırımlarının takibi ve analizi kamu politikalarının yeniden dizayn edilmesi veya hangi alanlarda yeni kamu yatırımlarının yapılıp yapılmayacağına belirlenmesinde rol oynamaktadır. Türkiye’de kamu yatırımlarının oluşturulmasında en önemli politika enstrümanı bütçedir. Bütçe sürecinin bir parçası olarak yatırım programı oluşturulmaktadır. Bu program farklı kurumlar tarafından oluşturulan elektronik sistemlerle takip edilmekte ve değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Böylece hükümetçe yatırımların başarılı olup olmadığı analiz edilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesi ve sonrası yatırımların izlenmesi ve değerlendirme süreciyle ilgili yapılan inceleme neticesinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

- Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde yatırımların izlenmesi ve değerlendirilme sürecinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Başbakanlık, Kalkınma Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı ile Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının izleme ve değerlendirme sürecinde yer alan kurumlar olduğu görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçiş sonrasında ise beş kurumun yer aldığı bu parçalı yapı Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının yer aldığı üçlü yapıya indirildiği görülmektedir.
- Yerel düzeyde ise yatırımların izlenmesi ve değerlendirilme sürecinde kalkınma ajansları, bölge kalkınma idareleri ve YİKOB’ların olduğu üçlü yapı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında da aynı şekilde varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir.
- Yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde birden çok kurumun yer alması politika analiz sürecini sekteye uğratmaktadır. Nitekim bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde KAYA ve KAYİS sistemleri oluşturulmuş. Yatırımlar iki farklı sistemle izlenmeye ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.
- Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında Başbakanlıkça izleme ve değerlendirmenin yapıldığı KAYİS’in varlığı sona ererken KAYA sistemi ile yatırımların takibine Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığınca hala devam edilmektedir.
- Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte KAYİS’den yarattığı boşluğun giderilmesi için CPPİDS kurulmuştur. Ancak CPPİDS uzun bir süre tam olarak faaliyete geçmemiştir.

- Mevcut durumda yatırımların izlenmesi ve değerlendirilmesinde -her ne kadar birbirlerinden yararlanabilmekle birlikte- iki ayrı sistemin olması bu alanda politika izlenmesi ve değerlendirilmesinde yeknesaklığı engellemektedir. Nitekim her iki sistemden elde edilen veriler ışığında üst yöneticilere ve karar alıcılara raporlar üretilmektedir. Bu raporlar doğrultusunda kararlar alınarak yatırımların yönü ve seyrine ilişkin politikalar üretilmektedir.
- Bu süreçte ortaya çıkan önemli eksiklik ise yatırımların izlenmesi ve bunların değerlendirilmesine yönelik raporların halka dönük olmaktan öte sadece karar alıcılara ve üst yöneticilere dönük yapılmasıdır. Oysa yatırımların halk nezdinde destek görmesi bu raporların şeffaf bir şekilde kamuoyunda yayımlanması ile mümkündür. Bu bağlamda yapılan yatırımların demokratik bir ortamda tartışılması sağlanacak ve kamuoyunda yapılan bu tartışmalar sayesinde de fikir alışverişleri gerçekleşecektir. Böylece gelecek dönemde yapılacak yeni yatırımların yönü belirlenecek ve bu alanda politika oluşturma sürecindeki eksiklik de giderilmiş olacaktır.

Özetle kamu politika sürecinin en önemli aşamalarından birisi izleme ve değerlendirmedir. Kamu yatırımlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesi ve sonrasında farklılıklar olmakla birlikte bu süreçteki çoklu yapı hala devam etmekte ve bu çoklu yapının bir sonucu olarak iki bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluştuğu görülmektedir. Yerel düzeyde de benzer şekilde çoklu yapı değişmeden varlığını sürdürmektedir. Bu durum kamu yatırımlarına ilişkin politika oluşturma sürecini olumsuz etkilemektedir. Mevcut yapıda gerek merkezde gerekse yerelde yatırımlarla ilgi tek bir kurumun görevlendirilmesi ve yatırımlara ilişkin tek bir izleme değerlendirme sisteminin oluşturularak yeknesaklığın sağlanması gerekmektedir. Ayrıca hazırlanan raporlar halkın anlayabileceği şekilde kamuoyu ile paylaşılmalı ve böylelikle politika oluşum sürecinde halkın ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı ve desteği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. A. (2013). Gündem belirleme. M. Z. Mete Yıldız içinde, *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (s. 210-243). Ankara: Liberte Yayıncılık.
- Akgül, A., & Kaptı, A. (2010). Türkiye'nin uyuşturucuyla mücadele politikası: politika süreç analizi. O. Ö. Alper Sözer içinde, *Yerelden Küresel Sınırtaşın Suçlar* (s. 75-99). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- American Centers for Disease Control and Prevention(CDC). (2018). *Policy evaluation*. American Centers for Disease Control and Prevention(CDC): <https://www.cdc.gov/injury/pdfs/policy/Brief%201-a.pdf> , Erişim tarihi:19.07.2018
- Baumgartner, F. R., & Jones, B. D. (1993). *Agendas and instability in American politics*. Chicago: The University of The Chicago Press.
- Birkland, T. A. (2007). Agenda setting in public policy. E. V. Fischer, & G. J. Miller içinde, *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics and Methods* (s. 62-78). Boca Raton: CRC Press.
- Bonser, C. F., McGregor, E. B., & Oster, C. V. (2000). *American public policy problems: an introductory guide*. New Jersey: Prentice Hall.
- California State University. (2018). *Policy analysis implementation, monitoring, & evaluation*. California State University: <https://web.csulb.edu/~msaintg/ppa670/p&sch9.htm>, Erişim tarihi:17.11.2021
- CDC. (2018). *Evaluating policy impact*. Evaluating Policy Impact: <https://www.cdc.gov/injury/pdfs/policy/Brief%205-a.pdf>, Erişim tarihi:17.11.2021
- Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. (2018). *Cumhurbaşkanlığı teşkilatı hakkında cumhurbaşkanlığı kararnamesi (Kararname Numarası: 1)*. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf> Erişim tarihi:11.07.2023
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde türk kamu yönetiminin genel görünümü araştırma raporu*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-1. (2021a). *2022-2024 dönemi yatırım programı hazırlama rehberi*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-2. (2021b). *2021 yılı yatırım programı*. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/2021_Yili_Yatirim_Programi-28012021.pdf, Erişim tarihi:17.11.2021
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-3. (2021c). *2021 yılı performans programı*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023a) *Kamu yatırım programları* Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: <https://www.sbb.gov.tr/kamu-yatirim-programlari/>, Erişim tarihi:30.07.2023
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023b). *Bütçe genel müdürlüğü*. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü: <https://www.sbb.gov.tr/butce-cagrisi-ve-butce-hazirlama-rehberleri/#1550670582580-13ca54f7-3788>. Erişim tarihi:30.07.2023
- Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi. (2021, 10 14). *Yatırım ofisi biz kimiz?* Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi: <https://www.invest.gov.tr/tr/sayfalar/who-we-are.aspx>, Erişim tarihi:14.10.2021.
- David A. Rochefort, R. W. (1994). *The politics of problem definition*. Kansas: University of Press of Kansas.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK). (2021). *Dış ekonomik ilişkiler kurulu (deik) hakkımızda*. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK): <https://www.deik.org.tr/kurumsal-hakkimizda>, Erişim tarihi:17.11.2021
- İçişleri Bakanlığı. (2021, 10 15). *YİKOB projesi*. YİKOB nedir?: <https://www.yikobprojesi.org/yikob-nedir/> , Erişim tarihi:15.10.2021
- Jann, W., & Wegrich, K. (2007). Theories of policy cycle. G. J. Fank Fischer içinde, *Handbook of Public Policy* (s. 43-62). boca raton: CRC Press.
- Karabiber K. (2021). Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıklarına içeriden bir bakış; tespit ve öneriler. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 203/Eylül-Ekim. 16-31.

- Karasu, K. (2015). Kalkınma ajansları: "modelimi kaybettim. hükümsüzdür." [ölçek siyasetinin yerelliği]. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 70/2. 273 - 316.
- Kresnaliyska, G. (2012). Application of monitoring within the context of an effective strategic management in the public sphere. *Festschrift of the International Scientific Conference* (s. 451-456). Blagoevgrad: Public Law Sciences and Public Management Department Faculty of Law and History South-West University.
- Kresnaliyska, G. (2015, October 01). Monitoring of public policies - a modern tool of good governance. *American International Journal of Contemporary Research*. 5 (5). 43-47.
- Küçükyağcı, N. (2021). *Kurumsal yaklaşım perspektifinde türkiye'de reform yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lipsky, M. (1980). *Street-Level bureaucracy*. Belmont: Thomson Wadsworth Publication.
- Sidney, M. S. (2007). Policy formulation: design and tools. G. J. Ed:Frank Fisher içinde, *Handbook of Public Policy Analysis:Theory, Politics and Methods* (s. 79-87). Boca Raton: CRC Press.
- Stockmann, R., Meyer, W., Taube, L. (2020). *The institutionalisation of evaluation in Europe: A synthesis*. Switzerland: Palgrave Macmillian.
- Trochim, W. M. (2009). New directions for evaluation., M. M. W.M.K. Trochim içinde, *Evaluation Policy and Evaluation Practice*. 13-32.
- Yıldırım, A. & Yıldırım, K. E. (2017). Yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığı'nın yönetim açısından etkinliği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 9 (2). 17-29.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

Derleme REVIEW	İŞLETME EKONOMİ VE YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ THE JOURNAL OF BUSINESS, ECONOMICS AND MANAGEMENT	Yıl: 2023 Sayı: 2 Sayfa: 266 - 285
-------------------	--	--

Gönderilme Tarihi: 16 Mayıs 2023; Revize Edilmiş Hali: 22 Haziran 2023; Kabul Tarihi: 26 Haziran 2023

TÜRKİYE’NİN ANAYASAL DÖNEMLERİNDE SEÇME HAKKI

Murat Saltuk BİLGİLİ¹

Hasan Emir AKTAŞ²

ÖZ

Seçimlerin varlığı demokratik rejimler için yeterli değildir. Ancak seçimlerin olmadığı bir demokrasiden de söz edilemez. Bundan dolayı seçimlere dair uygulamalar siyasi gündemde daima önemli bir yer işgal etmiştir. Türkiye’de Kanun-i Esasi döneminden başlayarak günümüze kadar birçok farklı seçim uygulaması söz konusu olmuştur. Bu süreçte seçme hakkına ilişkin olarak da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk başlarda sadece vergi veren erkeklerin sahip olduğu seçme hakkı, giderek evrensel düzeyde geçerli olan ilkeler çerçevesinde gelişmiştir. Bu çalışmada işte bu kapsamda ortaya çıkan dönüşüm, arka planda buna zemin hazırlayan temel faktörler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de anayasalar döneminde seçme hakkına ilişkin olarak yaşanan gelişmeler, anayasalar ve seçim kanunları çerçevesinde incelenmiştir. Henüz bir seçim kanununun mevcut olmadığı ilk Osmanlı parlamentosu seçimleriyle başlayan süreç, günümüzde evrensel olarak kabul edilen temel seçim ilkelerine doğru bir evrim geçirmiştir. Netice olarak serbest, genel, eşit, gizli oy, açık sayım ve döküm ve yargısal denetim ilkelerinin uygulandığı günümüz yasal düzenlemelerine giden bir gelişim seyri olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Oy, Seçme Hakkı, Anayasa, Seçim Kanunu

VOTING RIGHT IN TÜRKİYE WITH REGARD TO CONSTITUTIONAL PERIODS

ABSTRACT

The existence of elections is not sufficient for democratic regimes. However, there is no democracy without elections. Therefore, voting methods always occupy an important place in the political agenda. From the first constitution in 1876 to today, Türkiye has witnessed a number of different voting methods. During this process, the country has also experienced important developments related to voting rights. Being at first a right reserved to men only, the voting right has developed to comply with the globally accepted rules. This paper examines evolution considering the factors that have paved the way for this change in the background. In other words, the changes that occurred in voting right during the constitutional periods of the country have been studied with regard to the constitutional norms and election acts. The process, which started with the first Ottoman parliamentary elections, for which no electoral law was yet, has evolved towards the basic electoral principles that are universally accepted today. We have concluded that Turkey has gradually changed towards today’s legal norms in which the globally accepted voting rules are applied.

Keywords: Election, Voting, Suffrage, Constitution, Election Act

¹Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi, mbilgili@bayburt.edu.tr, 0000-0002-7764-0896

²Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, hasanaktas@atauni.edu.tr, 0000-0001-5808-8576

GİRİŞ

Klasikleşen tanımıyla halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasi, günümüz dünyasının yaygın ve kabul görmüş yönetim biçimi olarak varlığı sürdürmektedir. Bu yönetim biçimi içerisindeki en kritik konulardan biri de yöneticilerin seçilmesi sürecidir. Antik Yunan döneminde halkın bizzat kendisinin karar ve yönetim mekanizmalarında yer alması anlamındaki doğrudan demokrasi pratiğinin günümüz dünyasının kalabalık toplumlarında düzenli biçimde uygulanması mümkün değildir. Bu sebeple temsil kavramı ön plana çıkmaktadır. Halkı temsil etmek üzere onun yönetme hakkını devrettiği temsilcilerin varlığı artık kaçınılmaz bir olgu olarak varlığını devam ettirmektedir. İşte tam bu noktada söz konusu temsilcileri kimlerin, hangi kurallar çerçevesinde ve ne şekilde seçecekleri meselesi büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır. Temsilcilerin seçilmesi süreci tarih boyunca çok farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle seçme hakkına ilişkin hususların oluşumu ve gelişimi, tarihi şartlara ve ülkelerin kendine özgü hususiyetlerine göre değişiklik biçimlerde ortaya çıkmıştır.

Seçimler yöneticileri belirleyen süreçler olması sebebiyle siyasi hayatın temel bir fonksiyonu konumundadır. Bundan dolayı yapılacak seçimlerde mümkün olan en sağlıklı ve isabetli sonuçlara ulaşılma amaçlanmaktadır. Zira seçim sonuçları esasen halk iradesinin sayılarla ifade edilme biçimidir. Seçimlerden beklenen verimliliğin ve isabetin sağlanması için de birtakım ilkeler geliştirilmiştir. Bu ilkeler aracılığıyla seçmenlerin oyları güvence altına alınmaktadır. Çünkü bir ülkede seçimlerin mevcudiyeti, bizzatihi orada insanların hür bir şekilde tercihte bulunabildikleri anlamına gelmez. İşte seçmenlerin bu tercih hürriyetinin sağlanabilmesi ve korunabilmesi için günümüzde evrensel birtakım seçim ilkeleri kabul edilmiştir. Bu bağlamda serbest seçim, genel oy, eşit oy, gizli oy, açık sayım ve döküm ve seçim uyuşmazlıklarının yargısal çözümü gibi ilkeler bütün demokratik ülkelerde uygulanan kriterler haline gelmiştir. Bu ilkeler birbirlerini destekleyerek hem seçimlerin serbest, adil ve güvenilir şekilde gerçekleşmesini temin etmekte hem de seçmen iradesini korumaktadırlar.

Seçim olgusu Türk siyasi hayatına Tanzimat döneminde girmiş olmakla beraber, Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ile birlikte seçimlere ilişkin hükümler anayasal düzeyde ele alınmaya başlamıştır. Sonraki anayasalarda da seçimlere ilişkin hükümler mevcuttur. Bununla birlikte seçimlerin oldukça detaylı prosedürler içermeleri sebebiyle sadece anayasal boyutta düzenlenmesi gerekli hususların belirtilmesi için elverişli olmayacaktır. Bu sebeple de seçim olgusuna ilişkin ayrıntılı düzenlemeler kanunlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi döneminden itibaren seçimlerde tatbik edilmek üzere birçok kanun kabul edilmiştir.

Çalışmadaki bilgiler, araştırmanın konusu ile ilgili veri içeren yazılı veya görsel materyallerin analizi olarak tanımlanabilecek nitel veri toplama aracı olan doküman inceleme yöntemi (Cansız Aktaş, 2014: 363) ile elde edilmiştir. Bu yöntemde çeşitli metin biçimleri toplanır, gözden geçirilir, sorgulanır ve analiz edilmektedir (Sak vd., 2021: 230). Bu kapsamda çalışmada konu ile ilgili yönetmelikler, beyannameler, kanunlar, anayasalar ve anayasa değişikliği metinleri seçme hakkının gelişim süreci bağlamında incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, seçme hakkının Türkiye Cumhuriyeti'ndeki gelişim seyrini, arka planda yaşanan gelişmelerin doğurduğu sonuçlar çerçevesinde inceleyerek, okuyucuya bütüncül bir bakış açısıyla bilgi sunmaktır. Bu bağlamda anayasaların yürürlükte kaldıkları süreler birer dönem olarak değerlendirilerek, söz konusu dönemler içerisinde yaşanan gelişmeler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada Kanun-i Esasi'nin 1876'daki ilanından başlayarak, 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları dönemlerinde Türkiye'de seçme hakkına ilişkin olarak yaşanan gelişmeler, yasal düzenlemeler çerçevesinde irdelenmiştir.

1. 1876 ANAYASASI DÖNEMİNDE SEÇME HAKKI

1876 Kanun-i Esasi'si, mayalanma süreci bakımından Tanzimat yıllarına dayanan I. Meşrutiyet'in ilanı ile yürürlüğe konulmuştur (Tanör, 2015: 121). Seçim olgusu Kanun-i Esasi ile birlikte Türk siyasal hayatına girmiştir [1]. Türkiye'de bu tarihe kadar herhangi bir genel seçim yapılmadığı gibi, halkın zihninde seçim olgusuna ilişkin yeterli bir bilgi mevcut değildir. Türkiye'de gerçekleştirilen ilk genel seçimler olan 1877 seçimlerinde vatandaş olarak nitelendirilebilecek halk kitlesi seçimden ve onun ihtiva ettiği değerden haberdar değildi. Vatandaşlar, önemini henüz tam olarak kavrayamadıkları söz konusu seçimlere karşı fazla bir ilgi göstermemiştir (Armağan, 1967: 93). Buna karşılık Osmanlıların tarihte ilk kez oy kullandıkları bu tarihlerde Batılı ülkeler oy ve seçim konularında temel reformlarını çoktan gerçekleştirmişlerdi. Söz konusu tarihler itibarıyla Fransa'da 1848 Devrimi gerçekleşmiş ve 21 yaşındaki tüm erkek vatandaşlara genel oy hakkı verilmişti. İngiltere'de 1872 yılında gizli oy usulü kabul edilmişti. Osmanlı Devleti bu süreçlere geç kalmış olmakla birlikte artık anayasallaşma sürecine girmişti. Anayasallaşma ve kurumsallaşma sürecinin gelişimi bakımından dikkat edilmesi gereken bir husus, Osmanlıda Batıdaki gibi anayasallaşma sürecine zemin hazırlayan reform çabalarına sahip çıkacak güçte ve bilinçte elit yapılarının ve sosyal tabakaların gelişmemiş olmasıdır. Batıdaki reform düşünceleri kendisini destekleyici bir sosyal sınıf ve politik ortam avantajına sahip olmuştur. Osmanlı reformları ise böyle bir sınıfın desteğinden ve itici gücünden yoksun kalmıştır. Bu sebeple Türkiye coğrafyasında iktidarın rasyonelleşmesi ve seçme hakkının demokratikleşmesi olayları, Batıdaki gibi köklü sosyal değişikliklere zemin hazırlayacak şekilde gerçekleşmemiştir (Karamustafaoğlu, 1970: 100-101).

Meşrutiyeti ilan edeceği vaadiyle tahta çıkan II. Abdülhamid bu doğrultuda bir komisyon kurdurarak Kanun-i Esasi'nin hazırlanması yönünde talimat vermiştir. Bu komisyon meclisin toplanabilmesi için geçici bir seçim kanununu ve Kanun-i Esasi'yi hazırlamak üzere görevlendirilmişti. Komisyonun yapmış olduğu çalışmalar neticesinde meclis ve seçimlere ilişkin 7 maddeden oluşan geçici bir yönetmelik olan "Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (Baysal, 1960: 609-612)" hazırlanarak II. Abdülhamid'in onayıyla 29 Ekim 1876'da yürürlüğe girmiştir (Sancaktar, 2021: 35-36).

İlk Osmanlı anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, kurduğu bu parlamenter rejim ile bir taraftan padişahın başında bulunduğu ve üyelerinin tamamının padişah tarafından atandığı ve azledildiği yürütme organı olan Heyet-i Vükelayı, diğer taraftan da Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan'dan oluşan

iki kanatlı yasama organını (Meclis-i Umumi) meydana getirmiştir. Temsili bir organ olmayan Heyet-i Ayan üyeleri, padişahın tek taraflı iradesi ile atanmakta ve padişah tarafından azledilmedikçe ömür boyu görevde kalmaktaydılar. Meclis-i Umumi'nin temsili kanadı ise Meclis-i Mebusan'dı. Bu meclisin üyeleri her 50.000 erkek nüfusa bir temsilci olmak üzere 4 yıl için seçilmekteydiler. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere padişah yürütme ve yasama organlarının oluşumunda önemli derecede yetki sahibiydi. Oluşumu padişah iradesine dayanmayan tek siyasi kurum ise Heyet-i Mebusan'dı (Tanör, 2015: 136-137). Kanun-i Esasi'de öngörülen hususlar çerçevesinde her 50.000 erkeği temsilen bir milletvekili seçilmesi (m. 65), seçimlerin gizli oyla yapılması (m. 66) [2], vekil seçilme koşulları (m. 67-68) ve diğer konuların özel bir kanunla düzenlenmesi öngörülmüştü (Tanör, 2015: 136-137). I. Meşrutiyetin başlarında meşruti yönetime bir an önce geçilmek istenmesinin de etkisiyle Heyet-i Mebusan'a seçilecek üyelerin seçim usullerini düzenleyen özel bir kanun hazırlanamadığından, seçimlerin nasıl yapılacağı o toplantı dönemine özgü olmak üzere yukarıda belirtilen geçici yönetmelikle düzenlenmişti (Karamustafaoğlu, 1970: 101-102).

Geçici yönetmeliğin 1. maddesi Meclis-i Umumi'nin yapısını ve oluşumunu düzenlemiştir. 2. maddeyle, Meclis-i Mebusan üyelerini seçme hakkı, vilayet, sancak ve kazalardaki idare meclisleri üyelerine tanınmıştır. 4. madde kazalarda, sancaklarda ve vilayetlerde mebus seçiminin nasıl yapılacağını düzenlemiştir. Kanun-i Esasi'den önce yürürlükte bulunan 1281 (1865) tarihli Vilayet Teşkilatı Kanunu ile halka mahalli yönetim alanında sınırlı bir seçme hakkı tanınmıştı. Bu kanuna göre 18 yaşını doldurmuş ve devlete yılda en az 50 kuruş vergi veren erkekler, mahalli idare meclisleri seçimlerinde seçmen olabilmekteydiler. Ancak bu kanuna göre yapılan mahalli idare seçimleri gerçekte halkın özgür iradesine dayanan seçimler değildi. Esasen mahalli düzeyde yapılan seçimlerden en çok Osmanlı bürokrasisi üzerinde nüfuza sahip kimseler yararlanmıştı. Çünkü uygulamada idare meclislerinin üyelerini halk doğrudan seçmiyordu. Söz konusu idare meclisi üyelerini vilayette vali ve defterdar; sancakta mutasarrıf ve diğer bürokrasi mensupları; kazada ise kaymakam, naib, mal müdürü ve ruhani liderler seçmekteydi. Bundan dolayı da bu usulde siyasal tercih halka değil, bürokratlara aittir. Geçici yönetmeliğin 4. maddesi bu usulle seçilen idare meclisi üyelerini ikinci seçmen sayarak Meclis-i Mebusan üyelerinin bunlar tarafından seçileceğini düzenlemiştir. 6. madde ise özel olarak İstanbul'da seçimlerin nasıl gerçekleştirileceği düzenlemiştir (Kılıç, 2011: 28-30, Karamustafaoğlu, 1970: 102-103).

İstanbul seçimleri için yayımlanan 1 Ocak 1877 tarihli "Heyet-i Mebusanın Birinci Sene-i İctimaiyyesi İçin Dersaadet ve Mülhakatından İntihab Olunacak Mebusların Suret-i İntihabına Dair Beyanname"ye göre İstanbul merkezine bağlı yerler 20 bölgeye ayrılarak bunların her birinde ileri gelenler tarafından bir komisyon oluşturulacaktı. Oluşturulan bu komisyonlardan her biri kendi bölgesindeki 25 yaşını doldurmuş mülk sahibi kişiler arasından en çok oy alan ikisini belirleyecek ve bu şekilde yirmi bölgeden seçilecek 40 seçici vekil bir araya gelerek İstanbul mebusları için oylama gerçekleştireceklerdi. Yapılan oylama sonuçları Şura-yı Devlet'e gönderilecek, Şura-yı Devlet de en çok oy alan kişileri belirleyerek seçilen mebusları ilan edecekti (Sancaktar, 2021: 45).

Kanun-i Esasi’de seçimlerin tek yahut iki dereceli olacağına dair bir hüküm bulunmazken, beyannamedeki uygulamadan anlaşılacağı üzere seçimlerin iki dereceli olması öngörülmüştür. İkinci seçmenleri seçecek ilk seçmenlerde birtakım vasıfların bulunması gerekiyordu. Buna göre seçim yapılan bölgenin ahalisinden olmak, emlak sahibi olmak, Osmanlı vatandaşı olmak ve 25 yaşından büyük olmak [3] gibi şartlar öngörülmüştü (Armağan, 1967: 53). Talimat-ı Muvakkate ve Beyannameye ek olarak bir de seçilecek mebuslardan hangi vilayete kaç kişi düşeceğini gösteren “Meclis-i Mebusan İçin Dersaadet ve Vilayetlerden İntihab Olunacak Azanın Adedini Gösteren Cedvel” oluşturulmuştur. Bu cetvele göre mebus sayısı 80 Müslüman ve 50 gayrimüslim olmak üzere toplam 130 kişi olarak belirlenmiş, ancak gerçekleştirilen ilk seçimlerde bu sayıya ulaşamamıştır (Baykal vd., 2018: 56, Tanör, 2015, 152-153).

Anayasa, geçici yönetmelik, beyanname ve cetvelden oluşan seçim mevzuatına bakıldığında, bu dönemde gerçekleştirilen seçimlerde genel oy değil, sınırlı oy usulünün uygulanmakta olduğu görülmektedir. Zira yapılan seçimlerde seçme hakkı, dönemin çoğu anayasasında olduğu gibi, kadınlar için değil, sadece erkekler için geçerli olmuştur. Ayrıca oy hakkının servet ve vergi kriterlerine göre de sınırlandırılması söz konusudur. Diğer taraftan Beyanname ile ortaya konulan iki dereceli seçimlerde, ikinci seçmenlerin ağırlıklı olarak Osmanlı bürokrasisinden ve eşrafından olmaları, siyasi tercihin halk tarafından değil bu kesimler tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır (Akartürk, 2017: 103). Bu haliyle oluşan sistem, nüfusun en büyük kesimini oluşturan köylüler, yoksullar ve kadınların katılımına kapalı bir görünüm arz etmektedir. Dolayısıyla da kurulacak parlamentonun oluşumunda sadece erkeklerden müteşekkil Osmanlı varlıklı sınıflarının temsil edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak kadınların siyasi hakları bu tarihlerde başkaca ülkelerde de tanınmış değildi.

Diğer taraftan taşradaki seçim uygulamalarında demokratik anlayışa ters düşen bir durum söz konusuydu. Daha önce idare meclisleri üyelerini seçen kişiler, sadece yerel yönetimlerde görev alacak kişileri belirleme niyetiyle oy kullanmışlardı. Yani seçtikleri bu kişilerin ileride mebusları seçecek ikinci seçmen olabileceklerini bilmiyorlardı. Ayrıca idare meclislerindeki üyeler birer idare görevlisi olarak, idari hiyerarşiye tabiydiler. Dolayısıyla bu kişilerden, bağımsız ve özgür bir seçmen davranışı sergilemelerini beklemek pek mümkün değildi (Tanör, 2015: 154).

İlk Osmanlı parlamentosu kısa süren yasama hayatı süresinde Kanun-i Esasi’nin emrettiği yeni bir seçim kanunu olan İntihab-ı Mebusan Kanunu’nu yapmayı başarmıştır. Hatta, Meclis-i Mebusan üyeleri bu seçim kanununda yer alan iki dereceli seçim usulünü uygun bulmayarak değiştirilmesini istemişler, ancak böyle bir değişikliğin tasarının yeniden yazılmasını gerektireceği görüşü ileri sürülerek, verilen değişiklik önerileri kabul edilmemiştir. İntihab-ı Mebusan Kanunu’nda, birinci seçmen olabilmek için “devlete az çok vergi vermek” ve “bir kimsenin hizmetkarlığında bulunmamak” gibi şartlar öngörülmüştür. Dolayısıyla bu kanun tüm yetişkin erkeklere seçme hakkı tanımamıştır. Hizmetkarlık yapmama ve vergi verme gibi sınırlayıcı oy usullerinin benimsenmiş olması sebebiyle, geniş halk kitlelerinin seçme hakkı sınırlandırılmıştır (Karamustafaoğlu, 1970: 104). İntihab-ı Mebusan Kanunu, Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilerek Meclis-i Ayan’ın onayına sunulmuştur. Meclis-i

Ayan'ın kabul etmeyerek geri gönderdiği bu kanunu Meclis-i Mebusan tekrar Meclis-i Ayan'a göndermiştir (Toprak, 2013: 181). Fakat 1878'de bu kanun yürürlüğe konulmadan padişah tarafından parlamento feshedilmiş ve söz konusu kanun ancak II. Meşrutiyet meclisinin kuruluşunda uygulanabilmiştir. Meclis-i Umumi'nin kapatılmasıyla Kanun-i Esasi, hukuken olmasa da fiilen hükümsüz hale gelmiştir. Tek taraflı bir iradeye dayanılarak ilan edilen anayasa, yine tek taraflı bir işlemle askıya alınmıştır (Tanör, 2015: 161).

Yaklaşık 30 yıl boyunca yaşanan gelişmeler neticesinde, padişah II. Abdülhamid'in 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymasıyla II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Tanör, 2015: 176). 1877-1878 Meclis-i Mebusan'ında kabul edilen ancak yürürlüğe giremeyen İntihab-ı Mebusan Kanunu bu dönemde yürürlüğe konulmuştur. II. Meşrutiyet döneminin ilk genel seçimleri olan 1908 seçimlerinde bu seçim kanunu uygulanmıştır (Armağan, 1967: 60). 83 maddeden oluşan ve seçim sürecini ayrıntılı bir şekilde düzenleyen bu kanun ile birtakım yenilikler getirilmiştir. Buna göre;

1. Her sancak bir seçim bölgesi, her nahiye bir seçim şubesi sayılmıştır. Kanun-i Esasi'nin 65. Maddesinde öngörülen her 50.000 erkek nüfus için bir mebus seçilmesi hükmüne açıklık getirilmiştir. Buna göre nüfusu 50.000'den az olan yerler için bir, 75.000'e kadar olan yerler için yine bir, 125.000'e kadar olan yerler için iki, 175.000'e kadar olan yerler için üç ve 320.000'e kadar olan yerler için dört mebus seçilmesi kararlaştırılmıştır. Daha fazla erkek nüfusa sahip olan yerlerde ise bu orana dikkat edilerek mebus sayısı belirlenecektir (Sancaktar, 2021: 67-68).

2. Kanun-i Esasinin 72. maddesinden seçimlerin tek dereceli olacağı hükmü çıkarılabilmekteydi. Ancak seçim kanunu seçimlerin iki dereceli olacağını hükme bağlamıştır. Buna göre "müntehib-i evvel" adı verilen birinci seçmenler, "müntehib-i sani" denilen ikinci seçmenleri seçecekti (Alkan, 2009: 44). Kural olarak her 500 birinci seçmenin 1 ikinci seçmeni belirlemesi kabul edilmişti (Olgun, 2012: 5). Bir nahiyede 250-750 seçmen varsa 1, 750-1250 seçmen için 2, 1250-1750 seçmen için 3, 1750-2250 seçmen için 4 ikinci seçmeni seçilecek ve sayı bu orana göre artırılabilecekti (Demir, 1994: 27).

3. Kanun seçmen olabilmek için birtakım şartlar öngörmekteydi. Bu bağlamda birinci seçmen olabilmek için; medeni haklardan yoksun olmamak, 25 yaşını doldurmuş olmak, yabancı bir devletin vatandaşlığında yahut vatandaşlık iddiasında bulunmamak, bir yabancıнын hizmetinde bulunmamak, kanunen iflas etmiş olsa da itibarını tekrar kazanmış olmak, kısıtlanmış olsa da bu kararı kaldırılmış olmak, doğrudan doğruya devlete az çok vergi veriyor olmak gibi şartların yerine getirilmesi gerekiyordu. İkinci seçmen olabilmek için de bu koşullara ek olarak Osmanlı vatandaşı olmak şartı getirilmişti (Armağan, 1967: 60).

4. Seçmen olabilme koşullarını taşıyanların listeleri oluşturularak kaza merkezlerine gönderilecektir. Belediye başkanı başkanlığında, belediye meclisi üyelerinden seçilen kişilerden oluşan "heyet-i teftişîye" kurulu oluşturulacaktır. Bu kurul kazada seçim işlerini yürütmek ve denetlemekle

görevlidir. İtirazlar yine bu kurula yapılacak, kurul kararlarına karşı istinaf mahkemelerine başvurularak itiraz edilebilecektir (Demir, 1994: 26-27).

5. Kanunun diğer düzenlemelerinde ise seçim uygulamalarının nasıl yapılacağına dair hükümler yer almıştır. Osmanlı idari yapılanması köy, nahiye, kaza, sancak ve vilayet şeklindeydi. İkinci seçmen seçimleri kaza ve nahiye merkezlerinde yapılacaktı. Seçim dairelerinin büyüklüklerine göre birkaç uzak köy yahut mahallenin birleştirilmesi usulü uygulanabilecekti. İlk aşamada en uzak köyden başlamak üzere seçmenler nahiyelerde kurulan sandık başına gelerek oylarını kullanacaklardı. Son aşamada ise ikinci seçmenler kazalarda oy kullanacaktı. Seçimler kaza ve sancak aşamasının ardından tamamlanacaktı. Daha sonra ikinci seçmenlerin verdiği oylar sancakta sayılarak mebuslar belirlenmiş olacaktı (Sancaktar, 2021: 70-71).

Seçim kanununun uygulanmasında birtakım problemler ortaya çıkmıştır. Bir kere seçim yasası seçimlerin kaza ve nahiyelerde yapılmasını öngörmekte iken, devletin birçok yerinde henüz nahiye örgütü bulunmuyordu. Bu durum birçok yolsuzluklara da sebebiyet vermiştir. Hükümet bu eksikliği gidermek adına seçim kanunun uygulanmasına dair talimat (İntihab-ı Mebusan Kanunnamesinin Suver-i İcraiyesine Dair Talimat) çıkarmıştır. Öte yandan vergi konusu da anlaşmazlıkların doğmasına yol açmıştır. Bu hususta Dâhiliye Nezareti açıklamalarda bulunmak durumunda kalmıştır (Olgun, 2012: 5-6). Seçim kanununun uygulanması sırasında karşılaşılan bir başka sorun da seçim işlerinin uzun bir vakit almasıydı. Esasen kanunun uygulanması 3 aylık bir süreye yayılmıştı. Hükümet seçimlerin daha kısa bir süre içerisinde sonuçlandırılması adına yasada öngörülen süreleri yarıya indirmiştir. Ancak bu tedbire rağmen Meclis-i Mebusan'ın açıldığı 17 Aralık 1908'de üyelerin tümü hazır bulunamamıştır (Demir, 1994: 31).

Son olarak, 1908 seçimi için oluşturulan kanunda I. Meşrutiyet döneminden farklı olarak oy kullanmak için dine veya ırka dayalı herhangi bir kriter yer almamaktaydı. Dolayısıyla seçimlerde Müslüman ve gayrimüslimler bir arada seçme ve seçilme haklarından faydalanmışlardır. Ancak bu birliktelik uygulanan sistemden dolayı tam olarak sağlanamamıştır. Zira seçimler iki dereceli olarak gerçekleştirildiğinden, mebuslar sancakları temsilen seçtiklerinden ve buralarda da nüfus bakımından gayrimüslimler azınlıkta olduğundan, bunların kendi temsilcilerini seçebilmeleri mümkün olmamıştır (Sancaktar, 2021: 71). Dolayısıyla temsilde adalet ilkesi açısından yürürlükteki kanun gayrimüslimler açısından dezavantajlı bir duruma sebebiyet vermiştir.

İntihab-ı Mebusan Kanunu, bazı değişiklikler geçirmekle birlikte, 1908'den 1942'ye kadar yapılan bütün seçimlerde uygulanmıştır (Karamustafaoğlu, 1970: 106). "Sopalı seçimler" olarak adlandırılan 1912 seçimleri, uygulanma koşulları bakımından seçimlerin adilliği ve serbestliği ilkelerinin gölgede kalmasına sebebiyet vermiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki seçim mücadelesi şiddet olaylarının yaşandığı bir atmosfere yol açmıştır. 1908 ve 1912 seçimlerini İttihat ve Terakki kadroları kazanmış olmakla birlikte, muhalefet seçimlerin baskı ve tehdit altında gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. Böylelikle toplum iktidar ve muhalefet çevreleri şeklinde ikiye ayrılmıştır. 1914 yılında yapılan seçimlerde seçme hakkı bakımından bir değişikliğe gidilmiştir.

Buna göre görevde bulunan askeri personelin oy vermesi yasaklanmıştır. Emekli askerlerin ise oy kullanabilecekleri kabul edilmiştir. 1919'da gerçekleştirilen seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyeti büyük bir çoğunlukla kazanmıştır (Armağan, 1967: 61-66). Ancak bu seçimlerle oluşan parlamento, işgal kuvvetlerinin İstanbul'u işgal ederek Mebusan Meclisi'ni dağıtmasından dolayı kısa ömürlü olmuştur. Bu seçimlerde uygulanan seçim kanunlarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

2. 1921 ANAYASASI DÖNEMİNDE SEÇME HAKKI

11 Nisan 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa hükümetince Meclis-i Mebusan feshedilmiştir (Tanör, 2015: 230). Bunun üzerine yeni meclisin oluşturulması için seçimlere gidilmiştir. 1920 senesinde yapılan seçimler normal bir genel seçimden ziyade olağanüstü yetkilere sahip bir parlamentonun kurulması için gerçekleştirilmiştir. Söz konusu seçimler İntihab-ı Mebusan Kanunu ile birlikte Mustafa Kemal imzalı "İntihab Hakkında Tebliğ" uyarınca gerçekleştirilmiştir (Armağan, 1967: 67). Tebliğe göre seçimler liva merkezlerinde yapılacak ve her livadan 5 üye seçilecektir. Seçimlerde 1919 seçimlerinde seçilen ikinci seçmenler ile vilayet ve livalardaki idare ve belediye meclislerinin yanı sıra Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idare heyetlerinin üyeleri oy kullanacaklardı. Seçimlere her bölgenin en büyük mülki idare amiri başkanlık edecek ve sorumlu olacaktı. Gizli oyla yapılan seçimler iki kişi tarafından açık bir şekilde sayılacaktı (Sancaktar, 2021: 192). Tebliğde ayrıca dağılmış olan Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelebilecek olanların Meclise alınacağı belirtilmişti (Armağan, 1967: 67). Bu düzenlemelere bakıldığında tebliğin yürürlükteki seçim mevzuatına uygun olmayan hükümler içermekte olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak nüfusuna bakılmaksızın her livadan 5 mebusun seçilmesi, belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idare heyetlerinin üyelerinin bir tür ikinci seçmen sayılması, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'dan gelecek olanların seçilmiş üyeler olarak kabul edilmesi gibi hususlar verilebilir. Livaların temsilci göndermeleri bakımından nüfuslarına bakılmaksızın eşit sayılmaları, az gelişmiş ve az nüfuslu bölgelerin temsil gücünü artıran bir düzenlemedir. Bu husus ABD gibi bazı federal sistemlerdeki tüm eyaletlerin üst kanat meclislerde eşit sayıda temsilci bulundurmalarına benzemektedir (Tanör, 2015: 231).

Yapılan seçimler neticesinde oluşan meclis 20 Ocak 1921'de 23 madde ve bir ek maddeden oluşan 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul etmiştir (Fendoğlu, 2022: 143). Yeni bir devletin kuruluş belgesi olan ve bir geçiş dönemi anayasası niteliğinde bulunan 1921 anayasası döneminde esasen 1876 Kanuni-i Esasi'si halen yürürlüktedir [4]. Zira henüz Kanun-i Esasi resmen ilga edilmemiştir. Dolayısıyla bu anayasadaki çelişmeyen hükümler yürürlüklerini sürdürmektedir. Seçme hakkına ilişkin hükümlerin de aynı şekilde geçerliliği devam etmektedir.

Kısa bir anayasa olan 1921 anayasasında seçme hakkı bakımından kısıtlı düzenlemeler yer almıştır. Bu hususta anayasada sadece meclisin vilayetlerdeki kişiler tarafından seçilmiş olan üyelerden oluşacağı (m. 4) ve seçimlerin iki yılda bir gerçekleştirileceği (m. 5) hükümleri yer almıştır.

1921 anayasası döneminde alınan karar neticesinde seçimlerin yenilenmesi yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda da değişiklik yapılması gerekliliği dile getirilmekteydi.

Bu sebeple 1923 seçimlerinde uygulanan 320 sayılı Kanun (İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatini Muaddel Mevadd-ı Kanuniye) kabul edildi [5]. Söz konusu kanunla her 20.000 erkeğe bir mebus düşmesi, 18 yaşını tamamlamış her erkeğe seçme hakkı verilmesi, birinci ve ikinci seçmenler ile mebusluk için vergi şartının kaldırılması gibi hususlar kabul edilmiştir (Sancaktar, 2021: 208). 1923 seçimleri açık oy ve gizli sayım usullerine göre, idarenin yönetiminde yapılmıştır. Her ilin bir seçim çevresi sayıldığı bu seçimleri daha sonra “Halk Fırkası”na dönüşecek olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları kazanmıştır. 1923 seçimleriyle oluşan meclisin icraatları arasında Lozan’ı onaylamak, cumhuriyeti ilan etmek, halifeliği kaldırmak ve 1924 anayasasını kabul etmek yer almıştır (Akartürk, 2017: 110).

3. 1924 ANAYASASI DÖNEMİNDE SEÇME HAKKI

Geçiş dönemi anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye’inde devlet organlarına ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin yeterli seviyede düzenleme bulunmamaktaydı. Bu eksikliği gidermek üzere 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılmıştır (Tanör, 2015: 294).

Seçme hakkı bakımından 1924 anayasası 10. maddesi ile “*on sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir*” hükmünü getirerek anayasal düzeyde seçme hakkını düzenlemiştir. Bu hükümden anlaşılacağı üzere seçme hakkı konusunda sınırlı oy ilkesi geçerliliğini devam ettirmektedir. Zira daha önce olduğu gibi seçme hakkından sadece erkekler faydalanabilmektedir. Fiili bir tek parti rejiminin söz konusu olduğu 1946’ya kadarki bu dönemde gerçekleştirilen parlamento seçimlerine (1927, 1931, 1935, 1939, 1943) Cumhuriyet Halk Partisi tek başına katıldığından, söz konusu seçimler yarışmacı bir ortamda gerçekleşmemiştir. İki dereceli seçim uygulamasına bu dönemdeki seçimlerde de devam edilmiş, fakat seçmen olabilmek için vergi şartı aranmamıştır. Bununla birlikte seçme hakkını sadece erkeklerin kullanabileceğine dair hüküm, 05.12.1934 tarih ve 2599 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 10. ve 11. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile değiştirilmiştir. Buna göre anayasanın ilk halinde 18 yaşını tamamlamış erkeklere verilen seçme hakkı 22 yaşını tamamlayan “kadın ve erkeklere” tanınmıştır. Ayrıca 320 sayılı Kanunla kabul edilmiş olan her 20.000 erkeğin bir mebus seçmesi yerine, her 40.000 kadın-erkek seçmenin bir mebus seçmesi kararlaştırılmıştır (Bayrak, 2014: 210, Akartürk, 2017:109-111).

Kadınlara genel seçimde oy hakkı verilmesi esasen 1924 anayasasının komisyon teklifinde de yer almaktaydı. Ancak anayasa görüşmelerinde bu husus kabul edilmemişti. Kadınlara yönelik oy hakkı bundan ancak 10 yıl sonra anayasa değişikliği teklifi ile kabul edilebilmiştir. Bu gecikmeyle birlikte diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de kadınlara oy hakkının 1934 gibi erken bir yılda verilmiş olması önemli bir gelişmedir. Bununla beraber seçmen olabilme yaşının 18’den 22’ye yükseltilmesi geriye doğru ve sorunlu bir adım olarak değerlendirilebilir (Sezer, 2021:1001). Tanör, kadınların siyasal rüşte erkeklerden daha geç ulaştıkları düşüncesinin dönemin idarecilerini seçme yaşını yükseltmeye sevk etmiş olabileceğini ifade etmektedir (Tanör, 2015: 323).

Kadınların oy kullanma hakkına sahip olarak katıldığı ilk seçimler olması bakımından önem taşıyan 1935 seçimlerinde seçimlerin genelliği ilkesi uygulanmaya başlamıştır. 1876 yılından bu yana

gerçekleştirilen seçimlere sadece erkekler katılırken 1935 seçimleri bu anlamda bir milat olmuştur (Armağan, 1967: 75).

1943 seçimlerinden önce 1942 tarih ve 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun 54. maddesiyle önceki kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu sayede seçim işleri Osmanlı döneminden kalma ve birçok defa değişikliğe uğrayarak ilaveler yapılan seçim kanunları yerine, derli-toplu tek bir kanuna bağlanmıştır. Yeni seçim kanunu esasen sistem bakımından bir yenilik getirmemektedir. 40.000 kadın ve erkek nüfusun bir mebus seçmesi, seçmenlik yaşının 22 olması ve seçimlerin iki dereceli olarak yapılmasına dair hükümler yürürlüklerini devam ettirmiştir (Armağan, 1967: 76). Bunlarla birlikte yeni seçim kanunu 8. maddesindeki “*silahaltında bulunan erat, jandarmalar, subaylar, polisler, askeri memur, askeri hakimler ve askeri mektep talebeleri birinci ve ikinci seçmen olamazlar*” hükmüyle birtakım kimselerin seçmen olmalarını yasaklayan yeni bir kural getirmiştir.

Türkiye’de 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasıyla ve aynı yıl içerisinde yapılan seçimlerle çok partili hayata geçildiği kabul edilmektedir. Bu seçimlerden hemen önce seçim hukukuna ilişkin olarak önemli bir değişikliğe gidildi ve 1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu ile iki dereceli seçim usulü terk edilerek tek dereceli usul benimsendi. Bununla beraber bu dönemde gizli oy, açık sayım ve döküm, seçimlerin adilliği ve dürüstlüğü ilkelerine ilişkin değişiklikler gerçekleştirilmemiştir. Yapılan seçimlerin ardından seçimlerin dürüst yapılmadığına ve seçim güvenliğinin sağlanamadığına dair tartışmalar yaşanmış, hatta yine bu gerekçeyle Demokrat Parti 1948 ara seçimlerini boykot [6] ederek bu seçimlere katılmamıştır. Seçimlerin yargıç gözetim ve denetimi altında yapılmasını sağlayarak yargısal güvence getiren, bu sayede seçimlerin adil ve dürüst yapılmasını sağlayan değişiklik 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile gerçekleşmiştir (Küçük, 2016: 32, Akartürk, 2017: 113). Eşit, demokratik ve özgür koşullar altında gerçekleştirilen 1950 seçimlerinde halk, tarihinde ilk defa serbest iradesiyle ve oy kullanmak suretiyle iktidarı değiştirmiştir. Böylece “kansız ihtilal” ya da “genel oy devrimi” olarak adlandırılan bu büyük dönüşüm ile tek partili rejimden çok partili hayata geçiş süreci tamamlanmıştır (Tanör, 2015: 343).

5545 sayılı kanun demokratik şartlar altında serbest seçimlerin yapılmasına imkân tanıyan ilk seçim kanunudur. Bu kanun seçimlerin liste usulü çoğunluk sistemine göre ve tek dereceli olarak yapılmasına dair düzenlemeleri içermektedir. 1960 yılından sonra ise nispi temsil sistemine geçilmiştir. Kanun ilk maddesiyle milletvekili seçiminin tek dereceli, genel, eşit ve gizli oyla yapılacağını; oyların serbest ve şahsi olduğunu ve oyların sayımının açık olarak gerçekleştirileceğini hükme bağlamıştır. İkinci maddeyle her il bir seçim çevresi olarak kabul edilmiş; her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilmesi kararlaştırılmış ve 22 yaşını tamamlayan kadın-erkek tüm vatandaşların seçme hakkına sahip olduğu hüküm altına alınmıştır. Seçmen olamayacak ve oy veremeyecek olan vatandaşlarla ilgili önceki düzenleme devam ettirilmiştir. Bu düzenlemelere bakıldığında seçim kanununun temel ilkeler bakımından oldukça demokratik olduğu söylenebilir (Olgun, 2011: 23-24).

Yeni seçim kanunu birçok yenilik getirmiştir. Bu bağlamda tek dereceli seçimler, gizli oy ve açık sayım ilkeleri ve çoğunluk sistemi uygulanmaya konulmuştur. Bunlardan başka oyların kapalı bir yerde verilmesi, seçimlerin hukuki güvence altında gerçekleştirilmesi ve 11 kişiden oluşacak olan Yüksek Seçim Kurulu'nun kurulması gibi yenilikler bulunmaktaydı (Olgun, 2011: 24).

1954 ve 1957 yıllarında gerçekleştirilen seçimlerde de 5545 sayılı kanun uygulanmıştır. Bu seçimler için kanunda seçme hakkı bakımından pek bir yenilik getirilmemiştir. Bununla birlikte 1957 seçimlerinden önceki dönemde partilerin birleşerek seçime katılmalarına engel olacak bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeyle muhalefetin birleşerek seçimleri kazanmasını önleyici bir tedbirin alınmış olmasının antidemokratik bir uygulama olduğu söylenebilir (Armağan, 1967: 81).

4. 1961 ANAYASASI DÖNEMİNDE SEÇME HAKKI

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri müdahalenin sonucu olarak 1961 anayasası ilan edilmiştir. Seçme hakkına ilişkin olarak anayasanın muhtelif maddelerinde düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre anayasanın 55. maddesi ile *“Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır.”* hükmü getirilmiştir. Bu hükümden anlaşılacağı üzere seçme hakkının şartlarının kanunla belirlenmesi öngörülmüştür. Söz konusu hususlar 26.04.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 24.05.1961 tarih ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu, 25.05.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 13.07.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanunlarda yer alan düzenlemeler ile seçimlerin serbest, tek dereceli ve genel oy esaslarına göre gerçekleştirileceği, seçmenin oyunu şahsen kullanacağı, gizli oy ve açık sayım ilkesinin geçerli olacağı belirtilmiştir. Ayrıca oy kullanmak için yükümlü olduğu askerlik hizmetini yerine getirme ve 21 yaşını ikmal [7] etme kuralı getirilmiş, her il bir seçim çevresi sayılmış ve nispi temsil seçim sistemi uygulamaya konulmuştur (Tanör, 2015: 385-386).

Anayasanın 71. maddesinde Millet Meclisi seçimlerinde seçmen olan her Türk'ün, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde de aynı şartlarda oy kullanacağı belirtilmiştir. Son olarak, daha önce 1950 seçimleri döneminde oluşturulan Yüksek Seçim Kurulu ile ilgili olarak Anayasanın 75. maddesi seçimlerin yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılacağı ve seçim işlerinin Yüksek Seçim Kurulu tarafından yürütüleceği hükmünü getirmiştir.

1961 Anayasası döneminde 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 yıllarında seçimler yapılmıştır. Askeri müdahale sonrasındaki ilk Millet Meclis genel seçimleri, 1961 yılında ve ilk defa nispi temsil seçim sistemini getiren 306 sayılı Kanuna göre yapılmıştır (Türk, 1969: 81). Seçimlerde nispi temsil sisteminin uygulanması ve anayasanın öngördüğü iktidar-muhalefet dengesi çok partili sistemi beslemiş, bu da parlamenter rejim çerçevesinde koalisyon ve azınlık hükümetleri şeklinde tezahür etmiştir. Bu dönemde 1965 yılındaki seçimlerde milli bakiye sistemine geçilmiştir.

Ancak 1969 seçimlerinden önce 20 Mart 1968 tarih ve 1036 sayılı Kanunla milli bakiye sistemi yürürlükten kaldırılarak çevre barajlı d'Hondt sistemi uygulanmaya başlamıştır. Fakat bu husus Anayasa

Mahkemesi tarafından “...dördüncü fıkrada öngörülen “seçim engeli” düzeninin, olağan seçim sonuçlarını, sunî bir müdahale ile değiştirdiği ve Anayasa'nın 55. maddesindeki seçme ve seçilme hakkını zedeler nitelikte bir hukukî sakınca taşıdığı, bu yüzden de Anayasa'ya aykırı olduğu ortadadır. ...” şeklindeki bir gerekçeyle iptal edilmiştir [8]. Bu konuda yeni bir düzenleme yapılamadığından dolayı 1980'e kadar gerçekleştirilen seçimlerde barajsız d'Hondt sistemi uygulanmıştır (Akartürk, 2017: 118-120).

5. 1982 ANAYASASI DÖNEMİNDE SEÇME HAKKI

1982 anayasası seçme hakkını 67. maddesiyle düzenlemiştir. Buna göre; “*Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoymasına katılma hakkına sahiptir. (m. 67/I)*” Temsili demokrasi anlayışını benimseyen 1982 anayasasının oy hakkını 4 temel işlevle donatmış olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, temsili demokrasinin bir gereği ve aracı olarak oy hakkı yoluyla yönetici ve temsilcilerin belirlenmesi işlevidir. İkinci işlev seçmenlerin seçme, seçilme ve bağımsız ya da bir parti içinde siyasal faaliyette bulunma hakkının anayasal düzeyde güvence altına alınması olarak siyasal katılımı ilgilidir. Üçüncü işlev halkoymasına katılma hakkı bağlamında halkın doğrudan siyasal karar alma süreçlerine katılımının sağlanmasıdır. Son işlev ise alınan kararların ve seçilen temsilcilerin demokratik meşruiyetleri ile ilgilidir.

Anayasa “...kanunda gösterilen şartlara uygun olarak...” ifadesiyle seçme hakkının kullanımına ilişkin düzenlemelerin kanunlar vasıtasıyla yapılacağını belirtmektedir. Bu bağlamda 1982 anayasası döneminde seçme hakkına ilişkin olarak bir takım kanuni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bunlar 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 1984 tarih ve 2972 sayılı Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'dur. Anayasanın 67. maddesinden çıkan bir başka sonuç ise seçme hakkının bir zorunluluk olarak değil bir “hak” olarak düzenlenmiş olmasıdır. 1987 yılına kadar da anayasada oy kullanmanın zorunlu olduğuna dair bir hüküm yer almamıştır. Bununla birlikte 2839 sayılı kanunda 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı kanunla yapılan değişiklikle oy kullanma yeterliliğine sahip olup seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan kimselere, milletvekilliği genel ve ara seçimlerinde geçerli sebepleri olmaksızın katılmamaları halinde para cezası uygulanacağı (m. 63) öngörülmüştür [9]. Bundan bir yıl sonra 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı kanunla gerçekleştirilen anayasaya değişikliğiyle anayasaya “*Halkoymasına, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahalli genel seçimlere iştiraki temin için, kanunla para cezası dahil gerekli her türlü tedbir alınır.*” hükmü eklenerek seçimlere katılımın artırılması amaçlanmıştır (Akartürk, 2017: 127).

1982 anayasasında demokratik seçim ilkeleri, 1961 anayasasında olduğu gibi kabul edilmiştir. Bu hususta anayasa ülkede gerçekleştirilecek tüm seçimlerde uygulanmak üzere “*Seçimler ve halkoyması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler.* (m. 67/II)” hükmüyle evrensel

anlamdaki seçim ilkelerini anayasal düzeyde koruma altına almıştır. Bu temel ilkeler evrensel standartlara uygun olacak şekilde ayrıca 298 sayılı kanunun 2. maddesiyle de hüküm altına alınmıştır.

1961 Anayasası döneminde kanun seviyesinde düzenlenen seçmen yaşı, 1982 anayasası ile anayasal düzeyde hükme bağlanmıştır. 1982 anayasasının ilk halinde seçmen yaşı “21 yaşını dolduran” biçiminde belirlenmişti. Anayasada 1987 yılında yapılan değişiklikle bu yaş “20 yaşına giren” şeklinde değiştirilmiştir. Anayasada 1995 yılında yapılan bir başka değişiklikle de seçmen yaşı olarak 18 yaşını doldurmuş olmak biçiminde kabul edilmiştir (Aliefendioğlu, 2005: 77). Bu konuda 1982 anayasası “*On sekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma haklarına sahiptir. Bu hakların kullanılması kanunla düzenlenir. (m. 67/III)*” hükmüyle medeni rüşt ile siyasi rüştü eşitleyerek dünya anayasalarındaki genel eğilime uymuştur (Kuzu, 1992: 223).

1982 Anayasası 67. maddenin dördüncü fıkrası ile “*Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler... oy kullanamazlar.*” demek suretiyle askeri kişilerin oy kullanmalarını yasaklamaktadır. Askerlerin oy kullanmamaları gerektiği şeklinde düşünceyi ileri sürenler, askerlerin bir emir komuta hiyerarşisine tabi olduğu, dolayısıyla burada serbestliğin mümkün olamayacağı; silahlı kuvvetlerin ülkede çıkabilecek siyasi anlaşmazlık ve çekişmelerde tarafsızlığını koruması gerektiği ancak oy kullanmaları durumunda bu hususta çelişkiye düşebilecekleri; ve asker kişilere seçme hakkının verilmesinin orduya siyasetin girmesine yol açacağı şeklindeki fikirleri savunmaktadırlar (Karamustafaoğlu, 1970: 198). Ancak anayasada yer alan bu düzenlemenin genel oy ilkesiyle bağdaştığını söylemek pek mümkün değildir. Zira bu kişilerin amirlerinden baskı göyerek serbest şekilde oylarını kullanamayacakları şeklindeki düşünceyle temel bir vatandaşlık hakkından mahrum bırakmak ölçülü bir sınırlama değildir. Serbest seçimler için gerekli ortamın oluşturulması devletin görevidir. Böyle bir ortamın sağlanamayacağı endişesi ile askeri kişilerin oy haklarını engellemek yerine kışla dışında serbest seçim ortamının yaratılmasına yönelik tedbirlerin alınması daha yerinde bir anlayıştır (Akartürk, 2017: 166).

Aynı fıkranın devamında ise hükümlü ve tutukluların oy kullanmalarına ilişkin düzenleme yer almaktadır. 1982 anayasasının ilk halinde ceza ve tevkif evlerinde bulunan hükümlü ve tutukluların oy kullanamayacağı kuralı benimsenmişti. 1995 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle bu ifade ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlerin oy kullanamayacağı şeklinde değiştirilmiş ve böylece tutukluların oy kullanabilmeleri mümkün kılınmıştır. Aynı maddede 2001 yılında yapılan bir başka değişiklikle de “*taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç*” ibaresi eklenmiş ve madde şu şekle getirilmiştir: “*Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar. Ceza infaz kurumları ve tutuk evlerinde oy kullanılması ve oyların sayım ve dökümünde seçim emniyeti açısından alınması gerekli tedbirler Yüksek Seçim Kurulu tarafından tespit edilir ve görevli hâkimin yerinde yönetim ve denetimi altında yapılır. (m. 67/IV)*”

Bu değişiklik ile taksirli bir suçtan dolayı aldığı mahkûmiyet kararı nedeniyle ceza infaz kurumunda bulunan hükümlülerin oy kullanmaları mümkün hale getirilmiştir. Anayasal düzenleme bu

şekilde olmakla birlikte 298 sayılı kanunda oy kullanamayacak olanlar arasında ceza infaz kurumlarında hükümlü olarak bulunanlar bir istisna belirtilmeksizin sayılmaktadır. Dolayısıyla 2001 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliğine uygun olarak 298 sayılı kanunda bir uyarılma henüz yapılmamıştır (Doğan, 2022: 18-19). Buna ilave olarak 298 sayılı kanun 8. maddesiyle oy kullanamayacak olanlar ile seçmen olamayacak olanlar arasında bir ayrıma giderek, kısıtlıların ve kamu hizmetinden yasaklı olanların seçmen olamayacağını belirtmektedir.

Anayasanın seçme hakkı bakımından getirdiği düzenlemelerden biri de seçim kanunlarında yapılacak değişikliklerin yürürlüğe ile ilgilidir. Bu konuda 1982 Anayasasında 2001 yılında yapılan bir değişiklikle “*Seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz. (m. 67/VI)*” hükmü getirilmiştir. Bu düzenlemeyle genellikle iktidar partilerinin kontrolünde olan meclis çoğunluğunun seçimlere az bir zaman kala kendi lehlerine olacak şekilde seçim kanunlarında değişiklik yaparak seçime gitmeleri önlenmek istenmiştir. Bu fıkra ile siyasi partiler, bir yıl içerisinde değişmesi muhtemel olan oy desteklerini ve seçim taktiklerini dikkate almaksızın, seçim kanunlarına mümkün olduğunca adil kurallar konulmasını sağlamaya çalışacaklardır (Atar, 2006: 230). Dolayısıyla da seçim kanunlarında gerçekleştirilecek olan değişikliklerin yürürlüğe girmesi bakımından öngörülen bir yıllık süre, kanun değişikliği yoluyla sağlanması muhtemel siyasi avantajların ve istismarların önlenmesini sağlamak amacını taşımaktadır (İba, 2002: 87). Bu sayede seçimler, meclis çoğunluğuna sahip bulunan siyasi partilerin ani manevralar ile sonucu kendi lehlerine çevirebildikleri bir oyun olmaktan çıkarak, gerçek manada halk iradesini parlamentoya yansıtmaya imkân sağlayan bir süreç haline alabilecektir (Hakyemez, 2007: 23).

SONUÇ

Kanun-i Esasi döneminde gerçekleştirilen Osmanlı tarihindeki ilk parlamento seçimleri, henüz bir seçim kanunu mevcut değilken yapılmıştır. Esasen bu seçimlerin anayasanın öngördüğü özel bir kanuna göre yapılacağı belirtilmişti. Ancak böyle bir kanunu hazırlayacak olan meclis henüz ortada yoktu. Meşrutî rejime bir an önce geçilmesindeki arzu nedeniyle söz konusu seçimler Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (yönetmelik) ve Heyet-i Mebusanın Birinci Sene-i İctimaiyyesi İçin Dersaadet ve Mülhakatından İntihab Olunacak Mebusların Suret-i İntihabına Dair Beyanname (beyanname) ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan seçimlerde 25 yaşını dolduran, emlake mutasarrıf, vergi ödeyen ve bir kimsenin hizmetkârlığında bulunmayan erkeklere seçme hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla kadınların ve maddi varlığı olmayan erkek vatandaşların seçme hakkı bulunmamaktaydı. Bu bakımdan Osmanlı tecrübesindeki ilk siyasi seçimlerde genel oyun değil, sınırlı oyun geçerli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte günümüzde seçimlerin evrensel ilkelerinden biri olarak kabul edilen gizli oy usulü Kanun-i Esasi'de hüküm altına alınmıştır.

Kanun-i Esasi döneminde genel anlamda seçimlerin iki dereceli olarak yapıldığı söylenebilir. Zira idare meclisleri üyeleri Talimat-ı Muvakkate tarafından ikinci seçmen sayılmış ve mebusları bunlar seçmişlerdir. İstanbul ve civarında ise halk ikinci seçmenleri seçmiş ve ikinci seçmenler de mebusları seçmişlerdir. Ancak Kanun-i Esasi'nin 72. maddesi ile “Müntehibler intihab edecekleri meb'usları

mensup oldukları dairei vilâyet ahalisinden intihab etmeğe mecburdurlar” hükmü getirilmiştir. Bu hükümden de görüleceği üzere ikinci seçmen anlamına gelen “müntehibi sani” yerine anayasada “müntehibler”, yani seçmenler ifadesi kullanılmıştır. Bu sebeple Kanun-i Esasi’nin tek dereceli seçimleri ön gördüğü söylenebilir. Fakat uygulamada ilk Osmanlı seçimleri iki dereceli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu farkın sebebi ise seçimlere ilişkin olarak hazırlanması öngörülen özel seçim kanununun henüz Osmanlı parlamentosu tarafından hazırlanmamış olması ve bu sebeple de seçimlerde geçici bir yönetmeliğin ve İstanbul ve çevresi için geçerli olan beyannamenin uygulanmasıdır.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yapılan seçimler, İntihab-ı Mebusan Kanunu çerçevesinde iki dereceli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen seçimlerde yine sınırlı oy ilkesi uygulanmıştır. Çünkü seçme hakkı sadece erkek nüfusa tanınmıştır. Ayrıca vergi verme şartı da devam etmiştir. Buna ek olarak seçmen olabilmek için birtakım şartlar maddeler halinde söz konusu kanunla düzenlenmiştir. Bu şartlar günümüz demokratik sistemlerindeki seçmen olabilme şartlarıyla kıyaslandığında oldukça paralellik göstermektedir.

Çerçeve anayasa niteliğindeki 1921 Anayasası, seçme hakkı bakımından sınırlı düzenlemeleri içermektedir. Bu dönemde 18 yaşındaki erkeklere seçme hakkı verilmiş, vergi şartı kaldırılmış, seçimler için açık oy ve gizli sayım usulü uygulanmıştır.

1924 anayasasının ilk halinde seçme hakkı anayasal düzeyde ele alınmış olmakla birlikte bu haktan sadece erkeklerin yararlanması uygulamasına devam edilmiştir. Fakat 1934 yılında bu hak kadınlara da tanınmıştır. Bu sayede seçme hakkı bakımından cinsiyet ayrımcılığı ortadan kaldırılarak genel oy ilkesi uygulanmıştır. Bununla birlikte bu dönemde daha önce 18 olarak belirlenen seçmen yaşı 22’ye yükseltilmiştir. 1924 anayasası döneminde çok partili hayata geçişle birlikte iki dereceli seçim usulünden vazgeçilerek tek dereceli seçim usulü benimsenmiştir. Ayrıca bu süreçte seçimlerin serbestliği, eşit oy, gizli oy ve açık sayım ilkeleri uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemdeki bir diğer önemli gelişme de Yüksek Seçim Kurulu’nun kurulmasıdır.

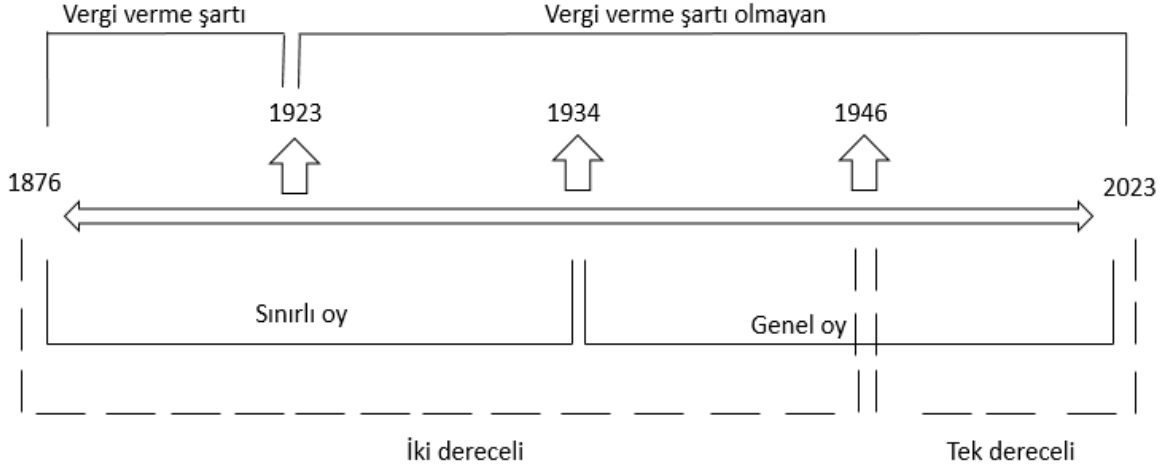
1945-1946 yıllarına kadar devam eden tek partili dönemde seçme hakkı üzerindeki bazı sınırlamalar adım adım kaldırılmış, oy kullanmada cinsiyet ve vergi kriterlerinin kaldırılmasıyla, sınırlı oy uygulamalarından genel oy ilkesine geçiş sağlanmıştır. Ancak bu dönemde muhalefetin örgütlenmesine izin verilmediğinden bir bakıma seçim kavramı anlamını kaybetmiş ve dolayısıyla seçme hakkı gerçek amacına ulaşamamıştır.

1961 anayasası seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılacağını öngörerek oy hakkını evrensel ilkeler ışığında düzenlemiştir. 1961 anayasası döneminde seçmen yaşı 21 olarak belirlenmiş ve Yüksek Seçim Kurulu daha önce olduğu gibi seçim işlerini yönetmekle görevlendirilmiştir. 1982 Anayasası döneminde de seçme hakkına ilişkin temel ilkeler anayasal düzeyde ele alınmıştır. Bu dönemde seçmen yaşı önce 20’ye indirilmiş daha sonra ise 18 olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde ayrıca askerlerin oy kullanamayacağı kural altına alınmış, hükümlüler ile tutuklular arasında ayırım yapılarak hükümlülerin oy kullanabileceği tutukluların ise oy

kullanamayacağı kabul edilmiştir. Bilahare hükümlüler arasından da taksirli hükümlüler istisna tutularak bunlara oy kullanma hakkı tanınmıştır.

Anayasal dönemler bazındaki bu düzenleme ve uygulamalar dikkate alındığında Türkiye'deki seçme hakkının gelişimi ile ilgili şu genel tespitler yapılabilir: Türkiye'deki seçme hakkı ile ilgili unsurlar ana hatlarıyla Batılı ülkelerdeki gelişmelerle paralel şekilde seyretmiştir. Seçme yaşı konusunda dönemler bazında on sekiz-yirmi iki yaş aralığında olmak üzere doğrusal değil, dalgalı bir seyir görülmektedir. Seçimlerin iki dereceli olduğu bir aşamadan tek dereceli olduğu bir aşamaya geçiş, Türkiye'nin 1946'dan sonraki demokratikleşme süreciyle paralel şekilde gelişmiştir. Mal varlığı, vergi ödeme gibi sosyo-ekonomik kriterlerin seçme hakkında belirleyici olmaktan çıkarılması büyük ölçüde Avrupa'da bu yöndeki gelişmeye paralel seyretmiştir. Kadınlara seçme hakkı tanınarak bu noktada genel oy ilkesinin uygulanmaya başlanması, demokratikleşmeden daha çok modernleşme çerçevesinde anlaşılmalıdır. Çünkü bu düzenlemenin hayata geçirildiği 1934-1935 döneminde siyasi sistem demokratik olmaktan uzaktır, buna karşılık kadınların sosyal hayatının modernleşmesine yönelik bir çok reform gerçekleştirilmeye devam etmektedir. 1982 Anayasası döneminde tutuklu ve hükümlülerin seçme hakkındaki pozitif gelişme bu dönem boyunca anayasal sistemdeki demokratik olmayan yönlerin düzeltilmesine yönelik genel eğilim çerçevesinde anlaşılabilir. Seçimlerin yargısal denetimi seçimlerle ilgili evrensel ilkelerin yerleşmesi ve kurumsallaşması açısından kritik bir önem taşımaktadır. Türkiye'de seçimlerin yargısal denetimi mekanizması 1946'dan sonraki demokratikleşme sürecinin sonucunda teessüs etmiş ve artık demokratik sistemi benimsediğini kabul eden hiçbir siyasi grup bu kuruma dokunmaya teşebbüs etmemiştir. Gizli oy ve açık sayım ilkesi de aynı şekilde bu demokratikleşme döneminde yerleşmiş ve kalıcı hale gelmiştir.

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde Türkiye'de seçme hakkına ilişkin bazı kriterlerin uygulanma dönemleri (Tablo 1), Osmanlıdan günümüze Türkiye'de seçmen yaşında yaşanan değişim (Tablo 2) ve Türkiye'de oy hakkının ilkeleri bakımından seçme hakkının gelişimi (Tablo 3) aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Tablo 1: Türkiye’de seçme hakkına ilişkin bazı kriterlerin uygulanma dönemleri**Tablo 2: Osmanlıdan günümüze Türkiye’de seçmen yaşında yaşanan değişim**

Seçmen yaşı	Uygulanan dönem
25 yaş	1876-1923
18 yaş	1923-1934
22 yaş	1934-1961
21 yaş	1961-1987
20 yaş	1987-1995
18 yaş	1995-günümüz

Tablo 3: Türkiye’de Oy Hakkının İlkeleri Bakımından Seçme Hakkının Gelişimi

Yıl	Oy hakkının ilkeleri bakımından yaşanan gelişme
1876	Eşit oy ilkesi kabul edildi
1934	Genel oy ilkesinin tam anlamıyla uygulanmaya başlandı
1950	Serbest oy ilkesi kabul edildi
1950	Gizli oy ilkesi kabul edildi
1950	Açık sayım ve döküm ilkesi kabul edildi
1950	Yargısal denetim ilkesi uygulanmaya başlandı

KAYNAKÇA

- Akartürk, E. A. (2017). *Oy hakkının anayasal ilkeleri*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Aliefendioğlu, Y. (2005). Temsili demokrasinin “seçim” ayağı. *TBB Dergisi*, 60, 71-96.
- Alkan, M. Ö. (2009). 1908’den 2009’a çok partili seçimlerin 101. yılı-1908 (1324) intihabı, *Toplumsal Tarih*, 42-48.
- Armağan, S. (1967). Türkiye’de parlamento seçimleri. *İÜHFİM*, 33 (3-4), 45-100.
- Atar, Y. (2006). Seçim hukukunun güncel sorunları. *Anayasa Yargısı*, 23. 211-235.
- Baykal, T., Baykal H. ve Özbey M. (2018). İlk Osmanlı genel seçim uygulamalarına hukuksal açıdan eleştirel bir yaklaşım. *Social Sciences Research Journal*, 7 (2). 54-67.
- Bayrak, M. B. (2014). Meclis tutanakları üzerinden 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tartışmaları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9 (21). 189-218.
- Baysal, B. S. (1960). I. Meşrutiyet’e dair belgeler. *Belleten*, 25 (96). 601-636.
- Cansız Aktaş, M. (2014). Nitel veri toplama araçları. Mustafa Metin (Ed.) içinde, *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (ss.337-371). Ankara: Pegem Akademi.
- Çavdar, N. (2021). Tanzimat dönemi muhassıllık meclislerinin Osmanlı demokrasi tecrübesindeki yeri ve Tokat muhassıllığı örneği. İ. Türkmen, Y. E. Tekinsoy, M. Haniççe, N. Boy, F. Erarslan (Eds.) içinde, *Türk demokrasi tarihi yazıları* (ss. 145-179). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Demir, F. (1994). İkinci meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri (1908-1914) (Yayımlanmış doktora tezi). İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*.
- Doğan, D. Ç. (2022). Türk hukukunda seçme hakkının mahkûmiyete bağlı olarak sınırlandırılmasına ilişkin sorunlar. *Suç ve Ceza*, 15 (1). 1-28.
- Fendoğlu, H. T. (2022). 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve makaleler. Haz: M. A. Parlak, *Karşılaştırmalı 1921 Anayasası*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. 143-186.
- Hakyemez, Y. Ş. (2007). Temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri açısından seçim barajı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1-2). 17-37.
- İba, Ş. (2002). Türk parlamento hukuku açısından son anayasa değişiklikleri. *AÜHFİM*, 51 (1). 79-95.
- Karamustafaoğlu, T. (1970). *Seçme hakkının demokratik ilkeleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kılıç, S. (2011). 1876 Meclis-i Mebusanı ve seçim hazırlıkları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 30 (30). 27-40 .
- Kuzu, B. (1992). Yeni bir anayasaya doğru. *AÜSBFD*, 47 (3). 215-235.
- Küçük, A. (2016). 1924 Anayasasında temel hak ve hürriyetler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 82 (5). 5-54.
- Nutuk (1969). Türk devrim tarihi enstitüsü (9. baskı). İstanbul: *Milli Eğitim Basımevi*.
- Olgun, K. (2012). Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda ara seçimler (1908-1912 dönemi), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28. 1-24.
- Olgun, K. (2011). Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından 1950’ye genel seçim uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 27 (79). 1-36.
- Sak, R., Şahin Sak İ., Öneren Şendil Ç., Nas E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi (Online)*. 4 (1). 227 - 250.
- Sancaktar, F. M. (2021). *Osmanlı’dan cumhuriyete anayasa, seçim ve meclis tecrübesi (1876-1923)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sezer, A. (2021). Seçme hakkının yaş bakımından sınırlanması ve Osmanlı-Türkiye anayasacılığındaki evrimi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 27 (2). 983-1012.
- Tanör, B. (2015). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri* (25. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toprak, S. V. (2013). İlk Osmanlı seçimleri ve parlamentosu. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi. 26 (1). 171-192.
- Türk, H. S. (1969). Türk seçim sisteminde oy hakkı. *AÜHFİM*. 26 (3). 79-114.
- www.anayasa.gov.tr
- www.tbmm.gov.tr

NOTLAR

[1] Burada kastedilen genel seçimlerdir. Osmanlı'da daha önceleri yerel seçimler bağlamında kısa bir süreliğine ve pek de yaygın olmayan bir biçimde yerel halktan temsilci seçmek adına muhassıllık meclislerinin bazı üyelikleri için seçimler yapılmıştır (Çavdar, 2021: 145).

[2] Emr-i intihâb rey-i hafî kaidesi üzerine müessesistir. Sûret-i icrâsı Kanûn-ı mahsûs ile tâyin olunacaktır (Seçim işleri, gizli oy ilkesi üzerine kurulmuştur. Seçimin uygulama yöntemi, özel yasa ile belirlenecektir) (Sezer, 2021: 994).

[3] "... Binaenaleyh her dairede o dairenin mütehayyizan ahalisinden mürekkep birer komisyon teşkiliyle o daire ahalisinden ve tebea-i Devlet-i Âliye'den emlâke mutasarrıf olan ve yirmi beş yaşını mütecaviz bulunan zükur ahali mahalleleri itibariyle ayrı ayrı dâvet olunarak Meclis-i Meb'usan için âzâ intihap etmek üzere taraflarından ikişer nefer vekil intihap edeceklerinden..." (Sezer, 2021: 994).

[4] Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa'ya yolladığı, 30 Ocak 1921 tarihli yazısında, "Kanun-i Esasi'nin işbu mevad ile tearuz etmeyen (çatışmayan) ahkamı kemakan meriyülicradır (hükümleri eskisi gibi yürürlükte ve uygulamadadır)" demektedir (Nutuk, 1969: 563).

[5]https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100320.pdf (Erişim Tarihi: 06.03.2023)

[6] Adnan Menderes bu kararı şu şekilde ifade etmiştir: "Eldeki seçim kanunu Türk milletinin haklarını koruyan bir kanun olarak çıkacak yerde iktidar partisi hodgamlığının bir vesikası halinde bırakıldığı içindir ki, partimiz böyle bir kanunla ara seçimlere girmemek hususunda bütün azmiyle ısrar etmiş bulunuyor" (Karamustafaoğlu, 1970: 110).

[7] Seçmen yaşı konusu 1961 anayasası döneminde birkaç defa Anayasa Mahkemesi'ne taşınmış olmakla birlikte, mahkeme oy birliği ile söz konusu itirazları reddetmiştir (Sezer, 2021:1002-1003).

[8]AYM, E. 1968/15, K. 1968/13, Karar Tarihi: 3, 4, 6 Mayıs 1968, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1968-13-nrm.pdf> (Erişim Tarihi: 12.04.2023).

[9] Zorunlu oy uygulamasını getiren bu hüküm iptal istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne taşınmış, fakat dava karara bağlanmadan anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple de mahkemede davada anayasaya aykırılık olmadığına hükmetmiştir. AYM, E. 1986/17, K. 1987/11, Karar Tarihi: 22.05.1987, <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1987-13-nrm.pdf> (Erişim Tarihi: 24.04.2023).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -

Gönderilme Tarihi: 12 Haziran 2023; Revize Edilmiş Hali: 19 Temmuz 2023; Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2023

ELEKTRONİK TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİ: ÜLKELER ARASI DURUM VE SORUNLAR¹

Tayfun VARNALI²

ÖZ

Günümüzde teknoloji ve bilgiye ulaşmak çok kolay hale gelmiştir. Teknolojinin küresel çapta gelişmesiyle birlikte internet ve elektronik ticaret kavramları hayatımıza girmiştir. Dünyada internet kullanılmayan ülke sayısı çok azdır. İnternet günümüzde iletişimde, belge göndermede, video konferans yapmada, alışveriş yapma gibi çok işlemde kullanılmaktadır. Bu sebeple, internet olmadan bir yaşamı düşünmek mümkün değildir. İnternetin gelişmesiyle yüz yüze yaptığımız alışverişler yerini artık elektronik alışverişlere bırakmaktadır. Elektronik ortamda yapılan alışveriş oranları yıllar itibari ile ülkelerde hızla artmaktadır. Elektronik ticaretin büyümesi ülkeler de internetin gelişmesiyle paralellik göstermektedir. Ek olarak elektronik ticaret hacmin artması ülkelerin önemli önemli gelir kaynaklarından biri olmaktadır. Fakat elektronik ticaret ile ülkeler bu yeni ticaret sistemine vergi kanunlarında hazırlıklı olmadıklarından elektronik ticaretin vergilendirilmesinde sorunlar yaşamaktadır. Bu sebepten dolayı ülkelerindeki vergi sistemini yeni olan ticaret sistemine uygulamak kanun ve yönetmelikler çıkarmaktadır. Çünkü ülkeler elektronik ticaretten yapılan alışverişlerde büyük vergi kayıpları yaşamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, hayatımızın içinde olan internet ve elektronik ticaret kavramı ile web ortamında yapılan alışverişlerin ülkeler bazında durumu, Türkiye’de yaşanan mevzuat bakımından sorunlar ve internetin günümüzdeki durumu incelenerek, yorumlanması ve çözüm önerilerini sunmaktır. Bu araştırma, günümüzde Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Asya ülkelerinde elektronik ticaretin durumunu incelemekte ve aynı zamanda internetin güncel verileri ve oranları ile ülkemizdeki vergilendirme sorunlarını ele almaktadır. Veriler, çalışmalar, tezler, web siteleri ve elektronik dergilerden derlenmiş ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektronik Ticaret, Vergi Hukuku, Vergilendirme

Jel Kodları: F18, H26, H2

TAXATION OF E-COMMERCE: CROSS-COUNTRY SITUATION AND ISSUES

ABSTRACT

In today's world, accessing technology and information has become very easy. With the global advancement of technology, the concepts of the internet and electronic commerce have entered our lives. There are very few countries where the internet is not used. The Internet is used in various transactions such as communication, document sending, video conferencing, and shopping. Therefore, it is not possible to imagine a life without the Internet. With the development of the internet, face-to-face shopping is being replaced by electronic shopping. The rates of e-commerce conducted on electronic platforms have been rapidly increasing in countries over the years. The growth of e-commerce is parallel to the development of the internet in countries. Additionally, the increase in the volume of e-commerce has become an important source of

¹ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, 2018 yılında Yrd. Doç. Dr. Nüket Kırıcı'nın yürütücülüğünde hazırlanmış olan "Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi ve Vergi Kaçakçılığı Üzerindeki Etkilerin İncelenmesi" başlıklı dönem projesinden türetilmiştir.

²Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırklareli, Türkiye, tayfun_kkk@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3895-8620

revenue for countries. However, due to the unpreparedness of countries' tax laws for this new trading system, they face difficulties in taxing e-commerce. As a result, countries are enacting laws and regulations to apply their tax systems to the new trading system. This is because countries experience significant tax losses in e-commerce transactions. The primary purpose of this study is to examine and interpret the status of the internet and e-commerce, as well as online shopping in countries, focusing on the legislative problems encountered in Turkey and the current state of the Internet. This research examines the status of e-commerce in Turkey, the United States, and Asian countries and also addresses the taxation issues in our country by using current data, statistics, studies, theses, websites, and electronic journals.

Keywords: Electronic Commerce, Tax Law, Taxation

JEL Codes: F18, H26, H2

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca ticaretin merkezlerine hâkim olmayı hedeflemiştir. Ülkeler, ticaret merkezlerini elde etmek için savaşmış, hatta ticaret için yenilikler ve inovasyonlar yapmışlardır. Bu yenilikler sayesinde uluslar ve toplumlar, yaşadıkları krizleri aşabilmişlerdir. Yıllar içinde, ulusların icat ettiği teknolojiler ve ekonomik büyüme birbiriyle bağlantılı hale gelmiştir. Uluslararası ticari faaliyetler, halkların değişim süreçlerinden ve evrimlerinden etkilenmiştir. Günümüzde ise dijitalleşme hızla büyümekte ve evrim geçirmektedir. Bunlardan biri, internetin hayatımıza girmesidir. İnternetin kullanımıyla birlikte dünya çapında hızla yayılmıştır. Artık, internete erişemeyen ülkelerin sayısı her geçen gün azalmaktadır.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte dünyada birçok sektör gelişme göstermiştir. Sosyal medya, reklamcılık ve elektronik ticaret (e-ticaret) gibi sektörler, en çok gelişme gösterenler arasındadır. E-ticaretin gündemimize girmesiyle web ortamında satış ve alış işlemlerinin yapılması hayatımızı kolaylaştırmıştır. E-ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte, satılan ürünlerin ülke içinde ve dışında vergilendirilmesi konusunda uluslararası düzeyde bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır.

E-ticaretin büyümesinde birçok etken bulunmaktadır. Lojistikteki büyüme ve gelişmişlik, ülkedeki insanların internet kullanım oranları ve ödeme sistemlerindeki gelişmişlik en önemli faktörler arasındadır. Türkiye ise pek çok faktör açısından avantajlı konumdadır. 2022 verilerine göre Türkiye'de internet abone sayısı 88,8 milyon ve mobil internet abone sayısı 87,4 milyon olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, internet kullanımı 62,07 milyon kişiye ulaşmış olup, ülke çapında yeniliklere ve teknolojilere daha kolay adapte olabilmektedir.

Web ortamında yapılan satışlar ve tekrar web ortamında siparişi verilen ürünlerin ticaretinin yapılması e- ticareti kapsamaktadır. Bu nedenle e- ticaret ile ilgili sistemlerin oluşturulması mecbur olmuştur. E- ticarete bu sebepten dolayı hukuki ve vergi ile ilgili alt yapıların oluşmasının önemi artmıştır. E- ticaret ile ilgili alt yapılar kurulurken ülkelerde vergi mevzuatında boşluklar oluşmuştur. Bu boşluklar sebebiyle ülkeler yeni vergilendirme yöntemlerine gitmiştir. Dünyada birçok ülkede e- ticaretin vergilendirilmesinde farklılıklar vardır (Organ ve Karadağ, 2011: 82-87). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde eyalet bazında ve hatta şehirlerde ayrı vergilendirme oranları uygularken, Avrupa ülkelerinde ise farklı bir sistem uygulanmakta ve Avrupa Birliğine üye olan ülkelerde farklı

oranlarda vergilendirme yapılmaktadır. Asya ülkelerin ve diğer ülkelerde hem verginin matrahı, cinsi oranı değişmektedir (<https://www.eticaret.gov.tr/>).

Yapılan bu çalışmada Türkiye’de, Amerika Birleşik Devletleri’nde ve Asya ülkelerinde günümüzde e- ticaretin durumu incelenmiştir. Ek olarak internetin güncel veriler ile oranları ve e- ticaretin Türkiye’de yaşanan vergilendirme sorunları incelenerek yorumlanmıştır. Yapılan bu çalışmada yapılan çalışmalar, tezler, web siteleri ve elektronik dergilerden veriler alınarak yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, hayatımızın içinde olan internet ve e- ticaret kavramı ile web ortamında yapılan alışverişlerin ülkeler bazında durumu, Türkiye’de yaşanan mevzuat bakımından sorunlar ve internetin günümüzdeki durumu incelenerek, yorumlanması ve çözüm önerilerinin sunulmasıdır.

1. İNTRENET VE TARİHÇESİ

İnternet, birden fazla bilgisayarın TCP/IP protokolünü kullanarak birbirleriyle iletişim kurduğu, küresel boyutta sürekli olarak büyüyen bir ağıdır. Günümüzde internetin pratik, hızlı ve maliyeti düşük olması, bilgiye en kısa yoldan ulaşmanın bir aracı olarak tanımlanır. İnan'a göre, internet ise küresel olarak birbirine bağlı olan ve sürekli olarak gelişen iletişim ağıdır (İnan, 2002: 125-128).

Tarihte ilk kez internet, Amerikan Savunma Bakanlığı tarafından istihbarat ve bilimsel araştırmalar için kullanılmak üzere geliştirilmiş ve ülkeye yönelik nükleer saldırıları önlemek amacıyla kullanılmıştır (Kenndy, 2000: 17). İnternetin Amerika'daki üniversiteler ve araştırma kurumları tarafından ilk kez kullanılması ise 1970-1980 yılları arasında gerçekleşmiştir. Yıllar geçtikçe internet, kamu kurumları, kuruluşları ve bireylerin kullanımına açılarak dünya genelinde hızla yayılmıştır. Günümüzde ise internet ve teknoloji, hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

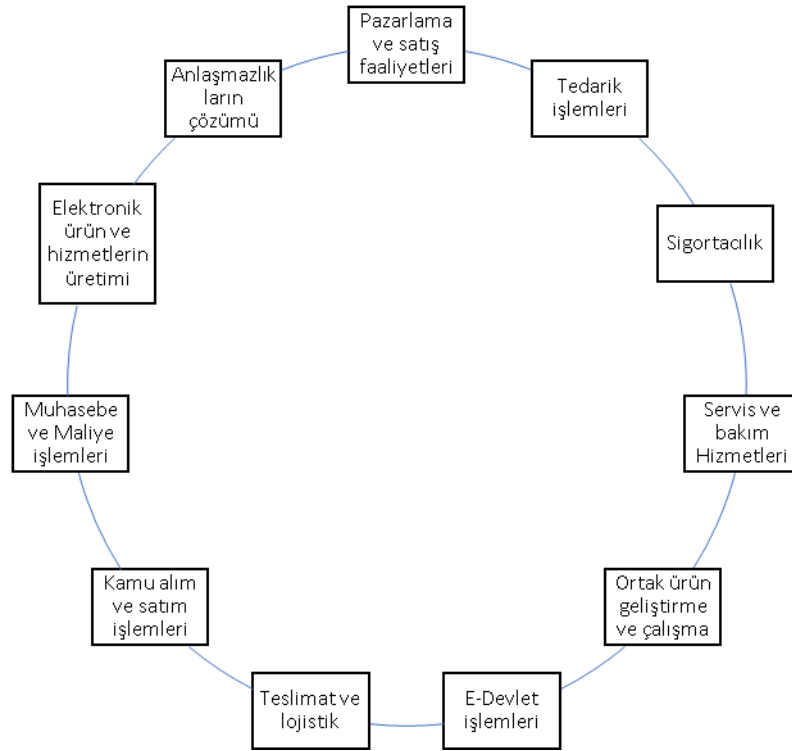
Türkiye’de, internetin ilk öncüsü olarak Ege Üniversitesi'nin teşvik ve destekleriyle 1986 yılında Türkiye Üniversiteler ve Araştırma Ağı ile gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Demirci,2001). Ancak, bu internet ağı, European Academic And Research Network / Because It's Time Network ağlarına bağlantı yapılarak ortaya çıkmıştır. Zamanla hızla ilerleyen ve internete olan talebin artmasıyla bu kullanılan internet ağı yetersiz kalmıştır. Teknolojik olarak eskiyen bu ağa çözüm bulmak amacıyla 1991 yılında ODTÜ ve TÜBİTAK, ortak çalışma yürüterek yeni bir internet ağı kurma çalışmalarına başlamışlardır. Bu iki kurumun ortak çalışmaları sonucunda ülkemizde 12 Nisan 1993 tarihinde kullanılmaya başlanmıştır (Saka, 2014 :98-104).

Türkiye’de internetin hızla yayılmasıyla birlikte e-ticaret (elektronik ticaret) hayatımıza girmiştir. Günümüzde e-ticaretin gelişmesiyle birlikte birçok üründe alışverişler, uçak bileti alımı-satımı, mobilya alım-satımı, elektronik ürünlerin alımı-satımı gibi işlemler internet ortamında gerçekleştirilmektedir.

2. E- TİCARET

E-ticaret tanımı, farklı kurumlar veya kişiler tarafından farklı şekillerde yapılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) göre, e-ticaret, üretilen ürünlerin veya verilen hizmetlerin müşterilere internet üzerinden satılması, pazarlanması, tanıtılması ve hatta üretiminin ve dağıtımının yapılması sürecidir (www.interguide.net/yeniinterguide/Hizmetler/e_ticaret.htm). OECD, e-ticaret konusunda daha geniş bir tanım sunmaktadır. Onlara göre e-ticaret, ticari faaliyetlerin dijital ortamda gerçekleştirilmesi için elektronik araçların kullanıldığı bir süreçtir. Bu, firmaların, toplumların ve insanların dijital verilerin (ürünler, hizmetler, bilgi vb.) işlenerek tüm ağlar üzerinden aktarılmasını ve ticaretin gerçekleşmesini içerir. Bu tanım, e-ticaretin daha geniş bir perspektifini yansıtmaktadır (<https://www.oecd.org/sti/consumer/consumersinthedigitaleconomy.htm>).

Genel olarak e- ticaret; web ortamında firmaların ürettiği mamul ve satış sonrası hizmet üretimlerini, pazarlama işlemleri gibi yaptıkları işlemleri kapsamaktadır. Fakat e- ticaret aynı zamanda firmaların yaptıkları destek vermek gayesiyle on-line platformlarda sunulan hizmetler ve eğitim ile devlet- vatandaş ile ilgili bağlantıları sağlayan birden fazla işlemler e- ticaretin kapsamındadır (www.ekonomi.gov.tr). E- Ticaretin kapsamına giren alanlar aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmiştir (Altınok, 2008: 31-34).

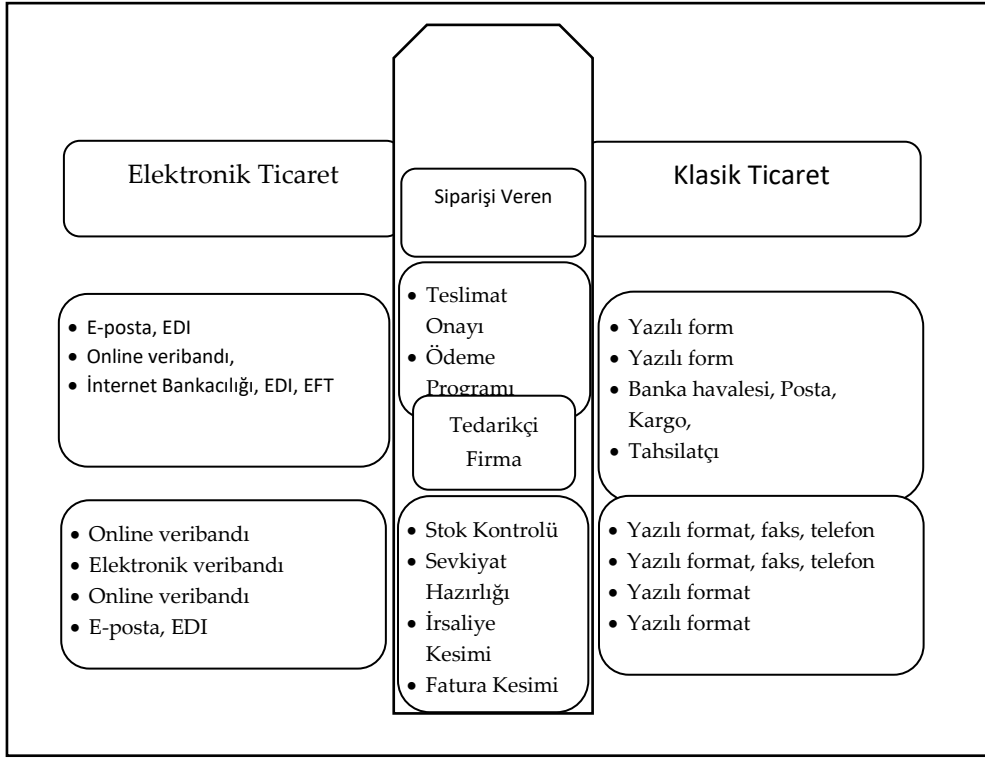
Şekil 1: İnternet Ortamında Yapılan İşlemler

Kaynak: Altınok, 2008: 34

3. GÜNÜMÜZDE E- TİCARET İLE KLASİK TİCARET ARASINDAKİ FARKLAR

Günümüzde e-ticaret kullanıldığında, ürün satın alan alıcılar, alacakları ürünler hakkında bilgi edinmek için web ortamında ürün özelliklerini ve hizmet açıklamalarını incelemektedir. Klasik yöntemde ise bir müşteri, alacağı ürünle ilgili bilgileri broşür, dergi gibi fiziksel araçlardan elde etmektedir (Elibol ve Kesici, 2003:303). Bir ürünü satın almayı düşünen alıcılar, elektronik ortamda

ürünü satan firma ile çevrimiçi olarak bağlantı kurarken, klasik yöntemde ise firma şubesine giderek yüz yüze iletişim kurmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Klasik ve Günümüzdeki E-Ticaret Karşılaştırması

Kaynak: Elibol ve Kesici, 2003: 303

4. E- TİCARETTİN SINIFLANDIRILMASI

4.1 Business to Business Şirketler Arasındaki Elektronik Ticaret (B2B)

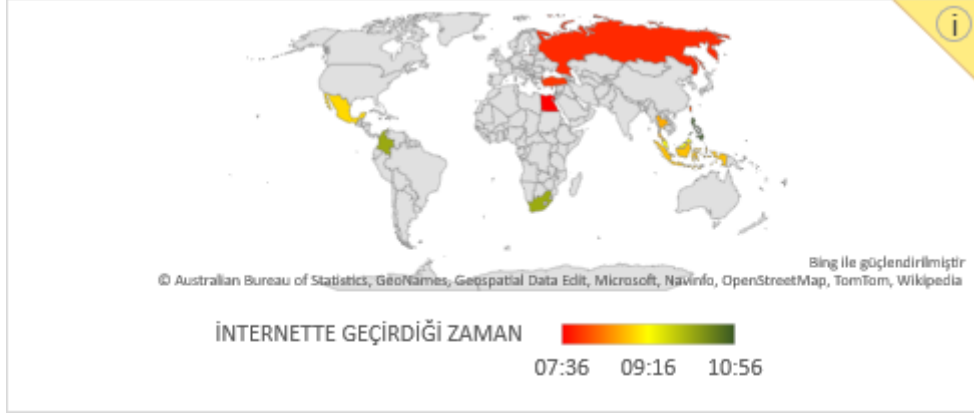
Business to Business (B2B) olarak bilinen bir e-ticaret şekli, firmaların birden çok satıcı ve birden fazla alıcı şirketin web ortamında bir araya gelerek ürün alımı ve satımı gerçekleştirdiği bir ticaret şeklidir. Bu e-ticaret şeklinde genellikle elektronik veri değişimi (EVD) kullanılmaktadır (Şekil 3). EVD, işletmeler arasındaki çalışmaların belirli bir kalıp formatında veri alışverişi yapılmasını sağlayan bir elektronik sistemdir (Günsoy, 2013: 166).

4.2. Şirket ve Kamu İdaresi Arasında Elektronik Ticaret (B2C)

Kamu kuruluşları ve şirketler arasındaki ticari işlemler genellikle yüz yüze gerçekleşmektedir (Sucuoğlu, 2008:16). Ancak günümüzde, kamu kuruluşları ile işletmeler arasındaki ticari işlemler internet ortamında gerçekleşmektedir. Bu ticari işlemler arasında gümrük işlemleri, vergi ödemeleri, sosyal güvenlik ödemeleri, istatistiksel veri takibi, izinlerin düzenlenmesi gibi faaliyetler yer almaktadır. Ayrıca kamu ihalelerinin de internet üzerinden duyurulması ve firmaların bu ihalelere elektronik olarak başvurması gibi işlemler de e-ticaret örnekleri arasında yer almaktadır (Altınışık, 2003: 32).

5. DÜNYADA VE TÜRKİYEDE E- TİCARET

E-Ticareti detaylıca incelemeden önce dünyada ve Türkiye’de internetin durumu incelenmelidir. Şekil 4’te dünyada en çok internette ve sosyal medyada da en fazla vakit geçiren 15 ülke gösterilmiştir.

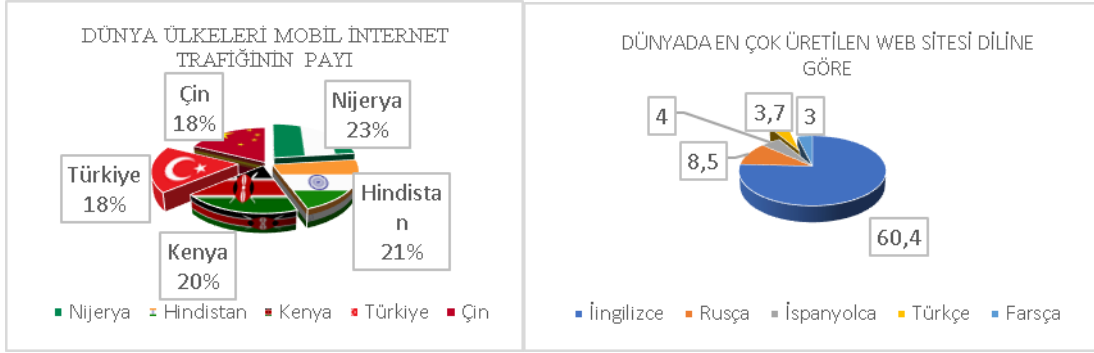
Şekil 4: Dünyada ve Türkiye’de İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı İstatistikleri

Kaynak: <https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/>

Şekle göre Filipinler, 10 saat 56 dakika ile en uzun süre internet kullanımına sahip ülke olarak ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada Brezilya 10 saat 08 dakika, üçüncü sırada Kolombiya 10 saat 07 dakika, dördüncü sırada Güney Afrika 10 saat 06 dakika ve beşinci sırada Arjantin 09 saat 39 dakika ile yer almaktadır. Türkiye'deki vatandaşlar ise ortalama olarak 07 saat 57 dakika internette vakit harcamaktadır ve bu sonuçlarla Türkiye, listede on ikinci sırayı almaktadır. Bu veriler, farklı ülkelerde yaşayan bireylerin interneti çeşitli etkinlikler için kullandığını, alışveriş yapma, haberleri takip etme ve sosyal medya kullanımı gibi zaman harcadıklarını göstermektedir.

Şekil 5'e göre, 2021 yılında mobil cihazlardan gerçekleşen internet trafiğinin toplam internet trafiği içindeki payı incelediğinde, Türkiye'nin Çin ile birlikte %18 oranında aynı paya sahip olduğu görülmektedir. Bu oranın, 4.5G teknolojisinin hayata geçmesiyle birlikte arttığı gözlenmektedir (BTK, 2021: 22). Bilgi Teknolojileri Kurumu (BTK) verilerine göre, Türkiye’de 85 milyon nüfusa sahip olup 58,7 milyon vatandaşın aktif olarak 4.5G uyumlu cihazlar kullandığı belirtilmektedir. BTK'ya göre, Türkiye’de toplamda 64 milyon adet 4.5G uyumlu cihaz bulunmaktadır (www.btk.com). Bu veriler, mobil internet kullanımının Türkiye’de önemli bir yer tuttuğunu ve 4.5G uyumlu cihazların yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 6'da, Alexa.com tarafından 2021 verilerine göre dünyadaki 10 milyon web sitesinin tek tek incelenerek, web sitelerinde en popüler olan dillerin listesi yer almaktadır. Bu listede Türkçe dilinin, incelenen 10 milyon web sitesinin %3,7'sinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu veri, Türkçe dilinin internet ortamında küresel bir güç olma potansiyeline sahip olduğunun bir göstergesidir (Recordigital, 2021).

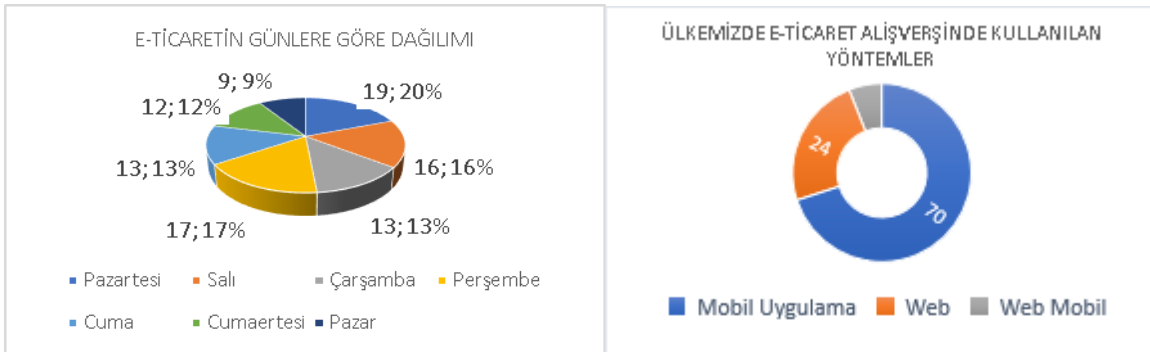
Şekil 5: Dünya Ülkelerinin Mobil İnternet Trafikindeki Oranları

Şekil 6: Dillere Göre Dünyada En Çok Üretilen Web Sitesi Oranları

Kaynak: www.btk.com

Kaynak: www.alexa.com

Dünyanın birçok ülkesinde internet kullanımının gözlemlendiği yukarıdaki verilere göre, Türkiye’de hangi günlerde daha fazla e-ticaret yapıldığı incelendiğinde, Şekil 7’ye göre Pazartesi %19, Perşembe %17 ve Salı %16 oranlarıyla en yoğun e-ticaretin gerçekleştiği günler olduğu tespit edilmiştir (<https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>). Grafik ayrıntılı olarak incelendiğinde, e-ticaret hacminde günler arasında dalgalanmalar olduğu gözlenmektedir. Ticaret Bakanlığının yaptığı araştırmaya göre, internet üzerinden alışveriş yapanların %70’i mobil uygulamaları tercih etmektedir. Bu sonuca göre, Türkiye’de mobil uygulamaların en çok kullanıldığı görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 7: Türkiye’de E-Ticaretin Günlere Göre Oranları

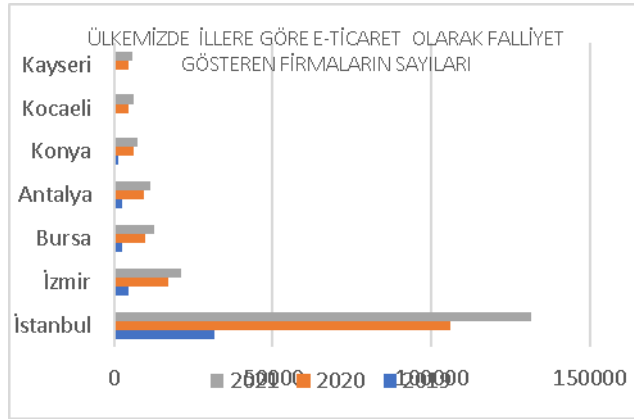
Şekil 8: Türkiye’de E-Ticaret Alışverişini Yaparken Kullanılan Yöntemler

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

Şekil 9’a göre, Türkiye’de e-ticaret faaliyetlerinin en yoğun olduğu il İstanbul olarak görülmektedir. Grafikte aynı zamanda İstanbul ilinde bulunan elektronik işletme sayıları da yer almaktadır. 2019 yılında İstanbul’da 31.647 elektronik işletme bulunurken, bu sayı 2020 yılında büyük bir artış göstererek 106.054’e yükselmiştir. Son olarak, 2021 yılında ise 2020 yılına göre %24’lük bir artışla 131.326 elektronik işletme tespit edilmiştir. Bu verilere göre, 2019’dan 2021’e kadar e-ticaret yapan işletmelerin sayısında hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Şekil daha detaylı analiz edildiğinde,

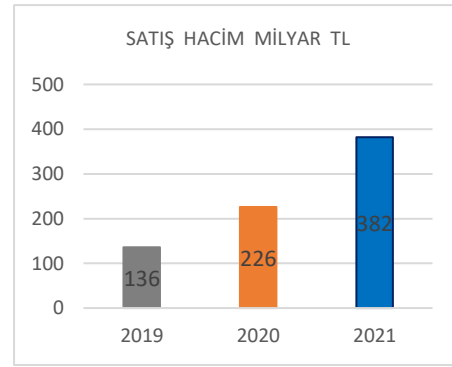
İzmir, Bursa, Antalya, Konya, Kocaeli ve Kayseri gibi illerde de e-ticaret işletmelerinde artışlar olduğu görülmektedir, ancak bu artışlar İstanbul'daki gibi büyük bir artış oranına sahip değildir. Ayrıca, Şekil 11'e göre e-ticaret faaliyetlerinin en yoğun olduğu ilk 5 il sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Antalya'dır (<https://www.eticaret.gov.tr>).

Şekil 10'da Türkiye'nin e-ticaret satış hacmini incelendiğinde, 2019 yılında 136 milyar TL, 2020 yılında ise bu rakamın 226 milyar TL olduğu görülmektedir. Son olarak, 2021 yılında satış hacminin 382 milyar TL'ye ulaştığı tespit edilmiştir. Bu verilere göre, Türkiye'nin e-ticaretten elde ettiği kazanç her geçen gün artmaktadır. Bu kazanç, ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır (<https://www.bloomberght.com/turkiyede-e-ticaret-satislari-400-milyar-tlye-yaklasti-2304781>).

Şekil 9: Türkiye'de illere göre E-Ticaret Olarak Faaliyet Gösteren Firmaların Sayısı

Kaynak: www.bis.com

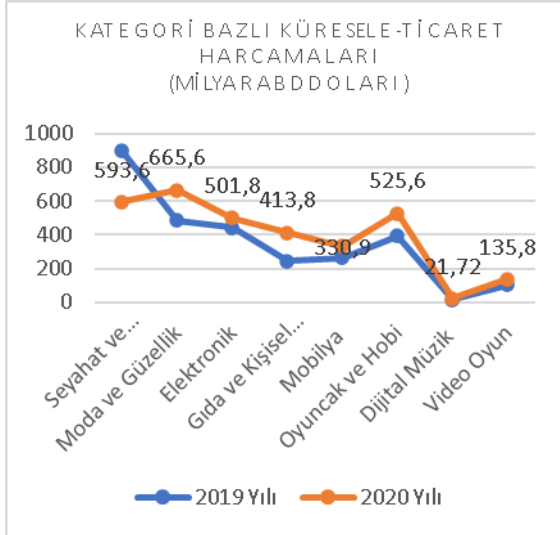
Şekil 10: Türkiye'de E-Ticaretin Hacmi

Kaynak:

<https://www.bloomberght.com/turkiyede-e-ticaret-satislari-400-milyar-tlye-yaklasti-2304781>

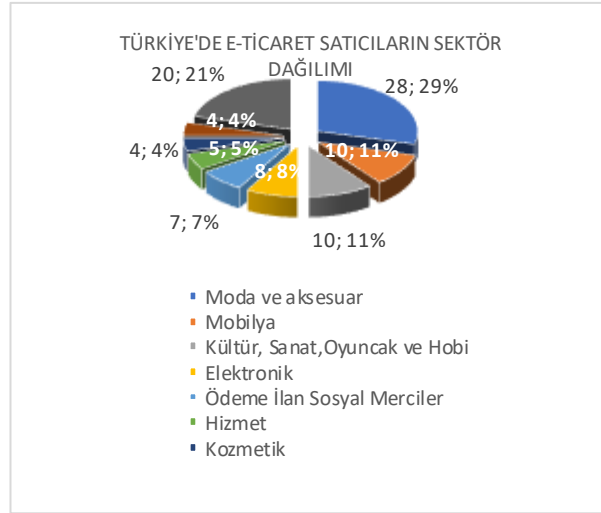
Şekil 11'e göre, küresel e-ticaret harcamalarını incelendiğinde, 2021 yılında seyahat ve konaklama harcamaları hariç diğer harcamalarda bir artış olduğu görülmektedir. COVID-19 salgınının seyahat ve konaklama harcamalarında düşüşe neden olduğu bilinmektedir.

Şekil 12'ye baktığımızda ise Türkiye'deki e-ticaret satıcılarının sektör dağılımı görülmektedir. 2021 yılında moda ve aksesuar, mobilya, yiyecek, kültür-sanat ve teknoloji alanlarında satıcıların yoğun olduğu gözlenmektedir. Yapılan araştırmalar, e-ticarette en çok satış yapan sektörlerin giyim-aksesuar (%43,7), elektronik (%11,2), mobilya (%8,2) ve taşıtlar (%5,9) olduğunu tespit etmiştir. Bu veriler, Türkiye'de e-ticaret sektöründe faaliyet gösteren firmaların hangi alanlarda yoğunlaştıklarını ve hangi sektörlerde en fazla satış yapıldığını göstermektedir.

Şekil 11: Küresel Bazlı Küresel E- Ticaret Harcama Oranları

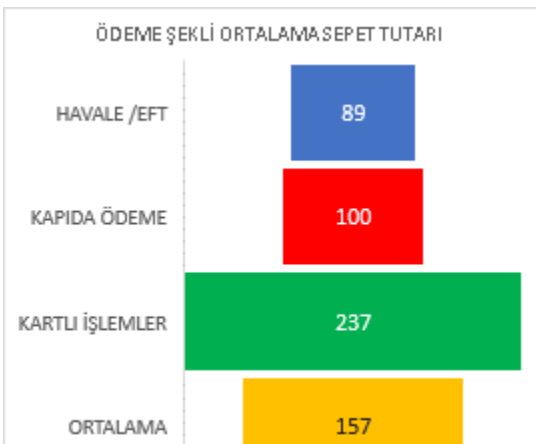
Kaynak: - <https://datareportal.com>

Şekil 12: Türkiye'de E-Ticarette Satıcıların Sektör Olarak Dağılımı

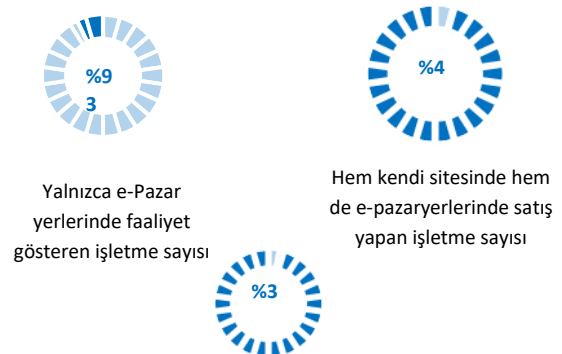
Kaynak: <https://www.bloomberght.com/turkiyede-e-ticaret-satirlari-400-milyar-tlye-yaklasti-2304781>

E-ticaret yapılan alışverişlerin ardından müşterilerin ödeme yöntemlerine ilişkin incelenen verilere göre, Şekil 13'e göre bireylerin en çok kredi kartı veya bankamatik kartıyla ödeme yaptığı gözlemlenmiştir. İkinci sırada kapıda ödeme tercih edilirken, müşterilerin son olarak havale/eft ödeme yöntemini tercih ettikleri belirlenmiştir. Şekil 14'teki Hepsiburada ve Deloitte firmalarının gerçekleştirdiği araştırmaya göre, 2021 yılında Türkiye'de e-ticaret satışlarının arttığı ve bununla paralel olarak mağaza satışlarının da yükseldiği saptanmıştır. Grafik detaylı bir şekilde incelendiğinde, e-ticaret firmalarının %3'ünün kendi web siteleri üzerinden satış yaptığı, %93'ünün ise kurulu elektronik pazaryeri sitelerinden satış gerçekleştirdiği görülmüştür. Geri kalan kısım ise her iki platformdan da faydalandığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, firmaların satış yapmak için hem kendi web sitelerini hem de elektronik pazaryeri sitelerini tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Şekil 13: Türkiye'de E- Ticaret Ortamında Yapılan Alışverişlerde En Çok Kullanılan Ödeme Şekilleri

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>

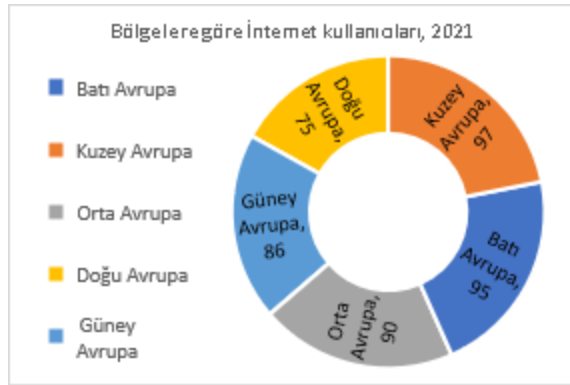
Şekil 14: Türkiye'de E- Ticaret Faaliyetinde Bulunan Firmaların Oranları

Kaynak: <https://www.statista.com/search/?q=turkey+e-ticaret&qKat=search&newSearch=true&p=1>

2021 yılına göre bazı e-ticaret yapan firmaların kazançlarını incelendiğinde, Hepsiburada şirketinin 25-30 milyar TL ile en yüksek kazancı elde ettiği gözlenmiştir. N11 ve Gittigidiyor şirketleri ise 12-15 milyar TL arasında kazanç elde ederek ikinci sırada yer almıştır. Ayrıca, Getir, Bilyoner, Yemek Sepeti ve Google gibi şirketlerin 10-12 milyar TL arasında kazanç sağladıkları ve üçüncü sırayı paylaştıkları görülüyor. Bu tabloya göre, e-ticaret yapan şirketlerin genellikle elektronik pazar yerlerini tercih ettikleri ve bu tercihin e-pazar sitelerinin milyarlarca TL kazanç elde etmesini sağladığı gözlenmektedir (<https://fastcompany.com.tr/dergi/en-buyuk-100-internet-sirketi-2/>).

6. AVRUPA VE AMERİKA KITALARINDA İNTERNET VE E- TİCARET

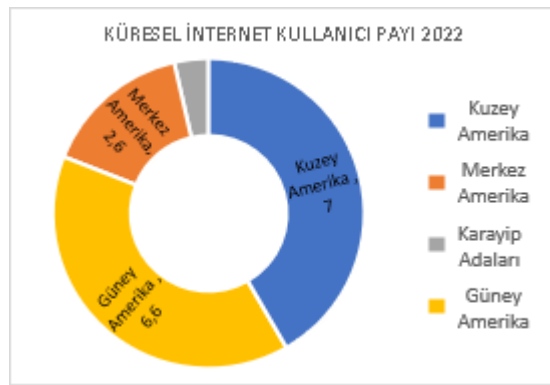
Günümüzde teknoloji ve sanal ortamın gelişmesiyle birlikte dünyada bulunan yedi kıtadaki bireylerin teknolojiye ulaşmaları kolaylaştı. İnternete kolayca erişebilen bireyler ve şirketler artık elektronik ortamda ticaret yapmaktadır. Yapılan ticaret birçok ürün dalının satışında kullanılmaktadır. Elektronik ortamda satın alınan ve satışı yapılan ürünler ülke ekonomilerine büyük oranda katkı sağlamaktadır.

Şekil 15: Avrupa’da Bölgelere Göre İnternet Kullanıcıların Oranları

Kaynak:

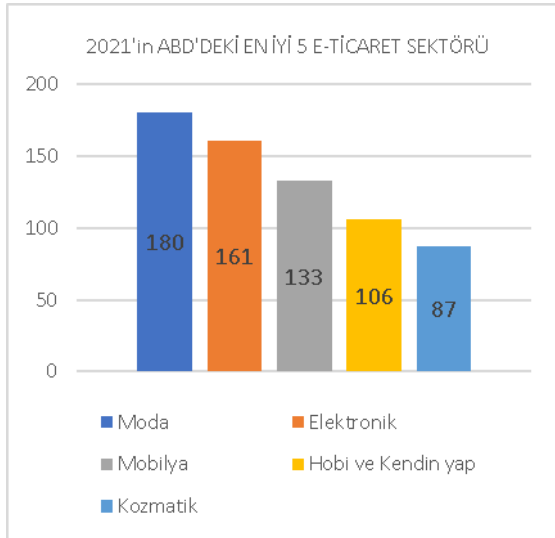
<https://www.statista.com/topics/8610/digital-shopping-behavior-in-europe/#dossier-chapter1>

Şekil 16: Amerika Kıtasının Küresel İnternet Kullanıcıların Bölgesel Olarak Oranları

Kaynak: <https://unctad.org/statistics>

Bölgelere göre Avrupa Birliğinde web ortamında alışveriş yapanların veriler incelendiğinde en yüksek oranda alışveriş yapanlar Kuzey Avrupa ülkeleridir. Batı ve Güney Avrupa ülkeleri ise büyük gelişme göstermektedirler. Doğu Avrupa ülkeleri de elektronik ortamda diğer Avrupa ülkelerine göre en düşük paya sahiptir. Yukarıdaki Şekil 20 Amerika Birleşik Devletleri’nde en çok online olarak alışveriş yapılan sitelerin grafiğini incelendiğinde ise ilk sırayı WooCommerce Checkout sitesi %24,3 iken, Shopify sitesi %15,8 ve Wix Stores %15 oranında gerçekleşmiştir.

Şekil 19: ABD En İyi 5 E-Ticaret Sektörü

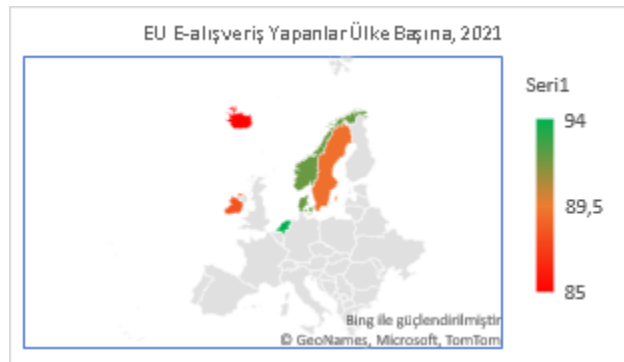
Kaynak: https://ecommerce-europe.eu/wp-content/uploads/2022/06/CMI2022_FullVersion_LIGHT_v2.pdf

Ek olarak Amerikan vatandaşları, 2021 yılında en çok alışverişini moda ürünlerinde 180 milyar dolarlık harcama yaparak gerçekleştirmiştir. Onu elektronik ürünlerde 161 milyar dolar, mobilya ürünlerinde 133 milyar dolar, hobi ve kendin yap ürünlerinde 106 milyar dolar ve kozmetik ürünlerinde ise 87 milyar dolarlık harcama izlemiştir. Avrupa Birliğine üye olan 27 ülke vatandaşları kategorisel olarak herhangi fiziksel mal %98, giysi ve aksesuarlar %68, multimedya ürünlerinden %38, fiziksel ürün %32, mobilya %29 ve kozmetik %27 oranlarında alışveriş yapmışlardır.

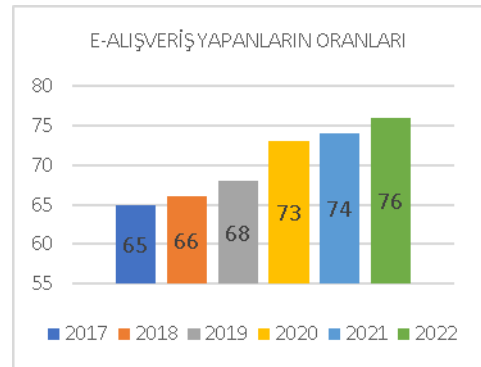
Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği elektronik ortamdaki satın almayı oranları ve kıtalar arasındaki ürünler farklılık göstermektedir. Sonuç olarak elektronik ortamda satış yapacak olan bireylerin bu ürünlerin satışlarına yönelmelidirler.

Şekil 20. AB – 27 Ürün Kategorisi Satın Alma Oranları

Şekil 21. AB'nde Ülke Başına Alışveriş Yapanların Oranları

Şekil 22. AB Genelinde E- Alışveriş Yapanların Yıl Bazında Oranları

Kaynak: https://ecommerce-europe.eu/wp-content/uploads/2022/06/CMI2022_FullVersion_LIGHT_v2.pdf

Avrupa Birliği'nde 2021 yılında elektronik ortamda en çok alışveriş yapanların oranları incelendiğinde Şekil 21'e göre Hollanda %94, Danimarka ve Norveç %92, İsveç %89, İrlanda %88, İzlanda %85 oranlarında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Elde edilen verileri detaylıca incelendiğinde ise bu ülkeler sosyal refahın en üst seviyelerde olduğu görülmüştür. Ek olarak bu ülkeler internete daha kolay daha hızlı erişebilmektedir. Elektronik ortamda alışveriş yapanların oranlarını incelediğimizde ise yıllar göre yükseliş göstermektedir. Sonuç e- ticaretin ülkelerin GSMH içindeki oranları artmaktadır.

7. TÜRKİYE'DE E- TİCARETTEN ALINAN VERGİLER VE VERGİ ORANLARI

Vergi; bir ulusun kamuda oluşan giderlerini ödeyebilmesi için tüzel ve gerçek bireylerden kazançlarına göre bir karşılığı olmadan ve cebri olarak kamuya transfer ettiği ekonomik birim veya değerlerdir. Türkiye'de vatandaştan alınan 7 çeşit vergi türü vardır. Bunlar sırasıyla Emlak vergisi, özel tüketim vergisi (ÖTV), damga vergisi, katma değer vergisi (KDV), motorlu taşıtlar vergisi (MTV) ve gelir vergisidir. Elektronik ortamlarda yapılan alış-veriş sonucunda oluşan kazançların vergi sorumluluğuna dahil olabilmesi için elde edilen kazancın cinsi, vergi mükellefiyeti olma gibi göz önüne alınarak vergilendirilirler (Akbulut, 2021: 153-156).

Bir e-ticaretin oluşması için somut bazı koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu koşullardan ilki yapılan alış-veriş sonucunda internet aracılığıyla evrakların ve verilerin takasıdır. İkinci olarak fatura ödemeleri, yapılan alışveriş sonucu kesilecek olan e-fatura işlemleri, ürünün sevkiyatı ile ilgili bilgilendirme işlemleri gibi ticari organizasyonların web ortamında yapılabilmesi olmasıdır. Üçüncü olarak bir kalemle atılan imza yerine sayısal değerlerden oluşan elektronik imza oluşturulması, web ortamında oluşturulan vergi faaliyetlerinin ve geçerliliği olan kanuni yönetmeliklerin olmasıdır. Son olarak web ortamında oluşturulan veri ve bilgilerin güvenli olarak paylaşımının yapılabilmesidir (Akbulut, 2007: 8). Bu koşullarda görüldüğü gibi kişilerin veya işletmelerin web ortamında alış-veriş yapabilmesi için bazı argümana sahip olmaları gerekmektedir. Son olarak büyüyen e-ticaret faaliyetlerin dokümanların yazılı yerine e-doküman olarak web ortamında gönderilerek bu aşamaların gerçekleşebilmesi gerekmektedir.

Elektronik ortamda yapılan satışlar sonucu şirketlerin veya tüzel kişilerin yazılı olarak tutması gereken defter ve belge düzeninde 13 Aralık 2011 tarihinde yayınlanan resmî gazetedeki tebliğe göre Vergi Usul Kanununun 5766 sayılı Kanunda değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişikliğe göre web ortamında e-defter, kayıt ve belgelerin tutulmasına karar verildi. Fakat yapılan değişikliğe göre belge ve defterlerin gözetimi ve denetimi Maliye Bakanlığında olacaktır. Kanunda yapılan değişikliğe göre e- defter, e-doküman, e-kayıt vergi biçimi ve vergi dönemi gibi yeni kavramlar oluşturulmuştur (Akbulut, 2007: 9).

Elektronik Kayıt: Bilgisayar ortamında oluşturulan muhasebe defterleri ve evrakları kapsayan web yoluyla elde edilmesidir.

Elektronik Defter: İşletmelerin yazılı ve ıslak imza ile tutmak zorunda olunan belgelerin elektronik ortamındaki kayıtlarını içerir.

Vergi Şekli: Sanal olarak bilgisayar ortamında yazılan evrak ve defterlerin paylaşımlarında bulunan başkanlığa gönderilmesi için oluşturulan standarttır.

Elektronik Doküman: Vergi Usul Kanuna hazırlanması ve düzenlenmesi gereken evrakların sanal ve bilgisayar ortamındaki kayıtlardır.

Vergi Periyodu: Hesaplama aşamalarının oluşmadığı dönemlerde aylık ve üçer aylık oluşturulan kayıtlardır.

Türkiye’de e- ticaretten Katma Değer Vergisi, Gümrük Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Banka ve Sigorta İşlemleri Vergisi ve Damga Vergisi alınmaktadır.

Gümrük vergisi uluslardan satın alınıp bir başka ulusa gönderilen ürünlerden veya başka bir ulustan alınan ürünün mevcut ulusun sınırları içerisine girerken alınan vergilerdir. E- ticaretten alınan gümrük vergisi ise, e- ticaret işlemi gerçekleşen satış sonrası vergilemede oluşan sorun somut bir varlığı olmayıp ürünleri alan alıcıların bilgisayarına aktarılan evraklardır. Gümrük vergisine göre satılan bir mamul bu vergiye tabi olmakta ve mamul kavramıysa her türlü maddi ve kıymeti kapsar (Gerger, 2011: 64).

E- ticarete Katma Değer Vergisine göre satılan mamul veya hizmetin teslim eden e- ticaret satıcıları mamulleri müşteriye teslimleri karşılığında KDV ödemek zorundadır. Yasaya göre vergi mükellefi yurt dışından mamul ve hizmetleri satın alarak ile yurtdışından mamul ve hizmeti satarak yükümlülüğünü yerine getirenler e-ticaretin iki ana çerçevesinde KDV mükellefi olmaktadır (Ceran ve Çiçek, 2007:299).

E- ticarete damga vergisine (DV) örnek vermek gerekirse mevcut sistemler ve web ortamında sunulan vergi beyanlarında ile vergiye mükellef olan bireylere ödenen DV sanal ortamda bilgisayarla ödenmesi mümkün değildir. Fakat bireyler DV’sini somut olarak ödemektedir. Son yıllarda vergi mevzuatında yapılan yeniliklerle DV’lerinin sanal ortamda kısmi olarak uygulamıştır (<http://www.bursasmmmo.org.tr/yazarlar/makaleler/136AGE.pdf>).

Türkiye’de kurumlar vergisi yasasına göre ise gerçek bireyin elde ettikleri gelirler gelir vergisine tüzel kişilerin elde ettikleri gelirler ise kurumlar vergisine tabidir. Kurumlar vergisi bireylerin tam veya dar mükellefiyetine göre bireylerin faaliyette bulunduğu ikametgahına dayanmaktadır. Kısaca ticari olarak çalışan bireyler mükellef olarak sayılabilmesi için 365 günde altı 120 günden fazla Türkiye’de oturmalıdır. Türkiye’de bu kapsam dışında kalanlar dar mükellef olarak vergilendirirler (Ceren ve Çiçek, 2007: 294).

Türkiye’de internet ortamında yapılan ürün satış ve alış oranları miktara göre değişmektedir. Türkiye’de 2022 yılında yurt dışından gelen mamullerden alınan gümrük vergisi oranı yükseltilecek %30 olmuştur. Bireylerin elektronik ortamda yaptıkları mamul alışında, alınan mamulün fiyatı 150 avro ve altında ise %18 oranında KDV alınmaktadır. Fakat bireyler, sanal ortamda aldıkları mamulleri Çin, Hindistan gibi üçüncü dünya ülkelerinden alırsa %30 oranında vergi ödemektedirler. Bireyler kürk, bilgisayar, cep telefonu gibi Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) listesinde bulunan bir ürünü alırlarsa mevcut vergiye %20 oranında ÖTV eklenmektedir. 1500 avroya kadar alınan her türlü kitaptan vergi

alınmamaktadır. Firmaların her 22 avro altı satışları ise %20 oranında vergiye tabidir (<https://www.ntv.com.tr>).

8. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE E- TİCARETTEN ALINAN VERGİLER VE KDV ORANLARI

İnternetin ilk bulunduğu yıllardan günümüze geldikçe, iletişim ve bilgi alanında hızla büyüyen teknolojik yenilikler ülkelerin e- ticaret anlayışını değiştirmiştir. Avrupa kıtasında bireyler, yaşam standartları artıka ve ekonomik refahı fazlaştıkça internete yönelmektedir. Bu yönelme ile beraber bireyler e- ticaret yapmaktadırlar. Dijital beceriler, internet kullanımı, internete erişim elektronik büyümesine katkı sağlamaktadır. AB'de yaşayan 735 milyon nüfustan %89 internette yararlanmaktadır. Elde edilen oranda e- ticarettten kazanılan ekonomik boyutun büyümesine katkı sağlamaktadır.

Avrupa Birliğinde e-ticaret üzerinde alınan vergiler ülkeler arasında haksız kazanç ve haksız rekabet yaratmaktadır. Oluşan haksız rekabet Avrupa Birliğinde kullanılan mevcut sistemin karmaşasından kaynaklanmaktadır. Avrupa birliği (AB) birliğe üye olanlarla olmayanlar arasında kaynaklanan haksız rekabeti engellemek için 1 Temmuz 2021 tarihinde çıkardığı kanuna göre e-ticaret ile farklı ülkeden satın alınan ürünlerde katma değer vergisinden muaf tutmayacaktır (<https://wp.pts.net/content/files/uploads/1203/avrupa-birligi-ulkelerine-eticaret.pdf>). Artık ürünü satın alanın teslimat adresindeki ülkedeki geçerli olan katma değer oranı uygulanmaktadır (Tablo 1).

Tablo-1: AB'DE E- Ticaretin Vergilendirilmesi

Temmuz 2001 Öncesi			Temmuz 2001 Sonrası		
ALINAN ÜRÜNÜN DEĞERİ	VERGİ	ALINIYOR(+)/ ALINMIYOR(-)	ALINAN ÜRÜNÜN DEĞERİ	VERGİ	ALINIYOR(+)/ ALINMIYOR(-)
1-22 EURO	KDV	-	0 - 150 EURO	KDV Var	+
	Gümrükleme Ücreti	-		Gümrükleme İşlemi	+
22-150 EURO	KDV Var	+		Gümrükleme Ücreti	+
	Gümrükleme İşlemi	+	150 EURO VE ÜZERİ	KDV	+
	Gümrükleme Ücreti	+		Gümrükleme İşlemi	+
150 EURO VE ÜZERİ	KDV	+		Gümrükleme Ücreti	+
	Gümrükleme İşlemi	+		Gümrük Vergisi	+
	Gümrükleme Ücreti	+			
	Gümrük Vergisi	+			

Kaynak: <https://wp.pts.net/content/files/uploads/1203/avrupa-birligi-ulkelerine-eticaret.pdf>

Örneğin, Türkiye merkezli e- ticaret firması XYZ teknoloji, AB üyesi 4 ülkeye 150 Euro'dan az maliyetli ürünleri elektronik ortamda ihracat etmektedir. AB'nin Temmuz 2001 vergi kanuna göre XYZ firması ticari ilişkide bulunduğu her bir AB ülkesi için tek tek KDV kaydı açmak ile sorumludur. Fakat yeni vergi kanuna göre XYZ firması IOSS (KDV kimlik numarası) sistemine kayıt olarak sattığı ürünün KDV'sini ilk giriş yaptığı AB ülkesine ödememektedir. Kısaca 22 Avroya kadar XYZ firması satış yaptığı ürünlerde KDV muafiyeti kaldırılmıştır. 150 Avroyu geçmeyen alt seviyelerdeki uzak mesafeli ürün satışlarında AB ülkesi tarafından belirlenen KDV oranında vergi alınmaktadır. Diğer bir örnekte ise Türkmenistan merkezli KLM şirketi hediyelik eşyaları çevrim içi satan bir firmadır. KLM şirketi Hollanda'da bulunan bir müşteriye 10 Avro değerinde süs eşyası satmaktadır. Temmuz 2001 öncesine göre KLM firmasının sattığı ürün 10 Avrodan az olduğu için KDV muafiyetindedir. Ek olarak firma gümrük vergisi vermeyecektir. Yeni kanuna göre ise firma IOSS sitemine kayıtlı ise; Hollanda için 1,9 Avro KDV ücreti olacaktır. Sonuç olarak maliyeti 12,10 Avro olacaktır. Fakat IOSS sistemine kayıt olmazsa 1,9 AVRO KDV+ 5 ile 15 Avro arasında gideri vermesiyle toplam maliyeti 16,90- 26,90 Avro arasında olacaktır.

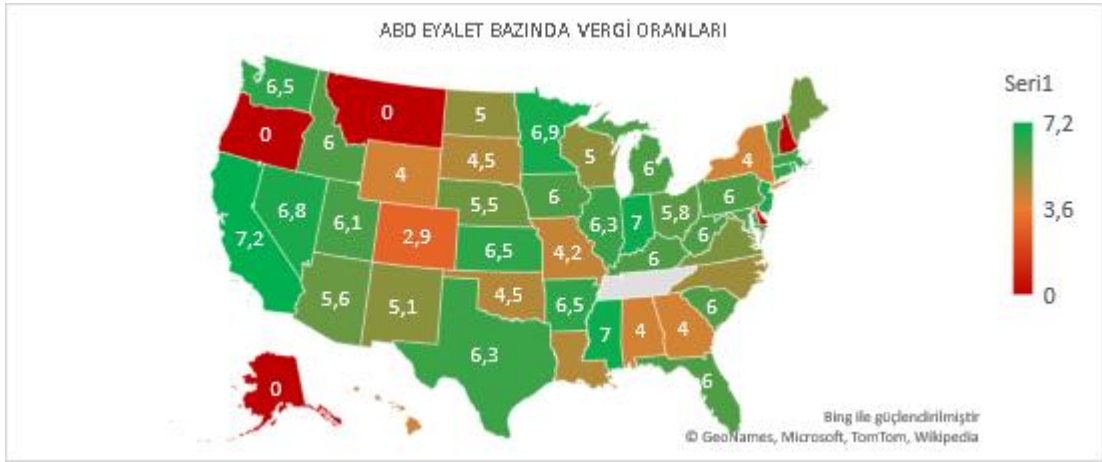

Şekil 23: AB-27 Vergi Oranları

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Birli%C4%9Fi_katma_de%C4%9Fer_vergisi

9. ABD'NDE E- TİCARETTEN ALINAN VERGİ ORANLARI

Amerika Birleşik Devletleri'nde e- ticaret üzerinden alınan vergi oranları eyaletten eyalete hatta eyaletin içinde bulunan şehirlerde bile farklılık göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ve dünyadaki bazı ülkelerin uyguladığı gibi KDV uygulamaz. Amerika Birleşik Devletleri'nde KDV oranı yoktur. Amerika Birleşik Devletleri'nde 50 eyalet bulunur. Bu 50 eyalette yapılacak olan e-ticaretin getirdiği kazançta göre satış vergisi alınır. Satış vergisini kısaca açıklamak gerekirse Amerika Birleşik Devletleri'nde bir firmanız varken birden fazla eyalete ürün satıyorsanız, ürünleri sattığınız eyaletin belirlediği satış ve kazanç miktarını geçmeniz durumunda ürünü alan müşterilerden sales tax (satış vergisi) ürünü satan firma toplamalıdır. Eğer ürünü satan yabancı firma belirlenen limitleri aşmıyorsa satış vergisi toplamaya gerek yoktur.

Şekil 24: ABD Eyalet Bazında Vergi Oranları

Kaynak: <https://startupsole.com/abd->

Şekil 24'e göre Alaska, Delaware, Guam, New Hampshire, Montana ve Oregon eyaletlerin dışındaki tüm eyaletlerde satış vergisi alınmaktadır. Satış vergisine ek olarak bazı eyaletlerde sigara veya kumar gibi öğelerde günah oranı diye bir oran uygulanmaktadır. Eyaletlerde satış vergisi toplanma şeklini incelediğimizde ise eyaletlerde satış vergisi elektronik olarak alışveriş yapan bireylerden toplam satış fiyatı + vergi eklenerek tahsil edilir. Tahsil edilen vergi ürünü satan firma tarafından devlete aktarılır. Ülkede satış yapan firmalar devletin vergi toplayıcısı statüsündedir.

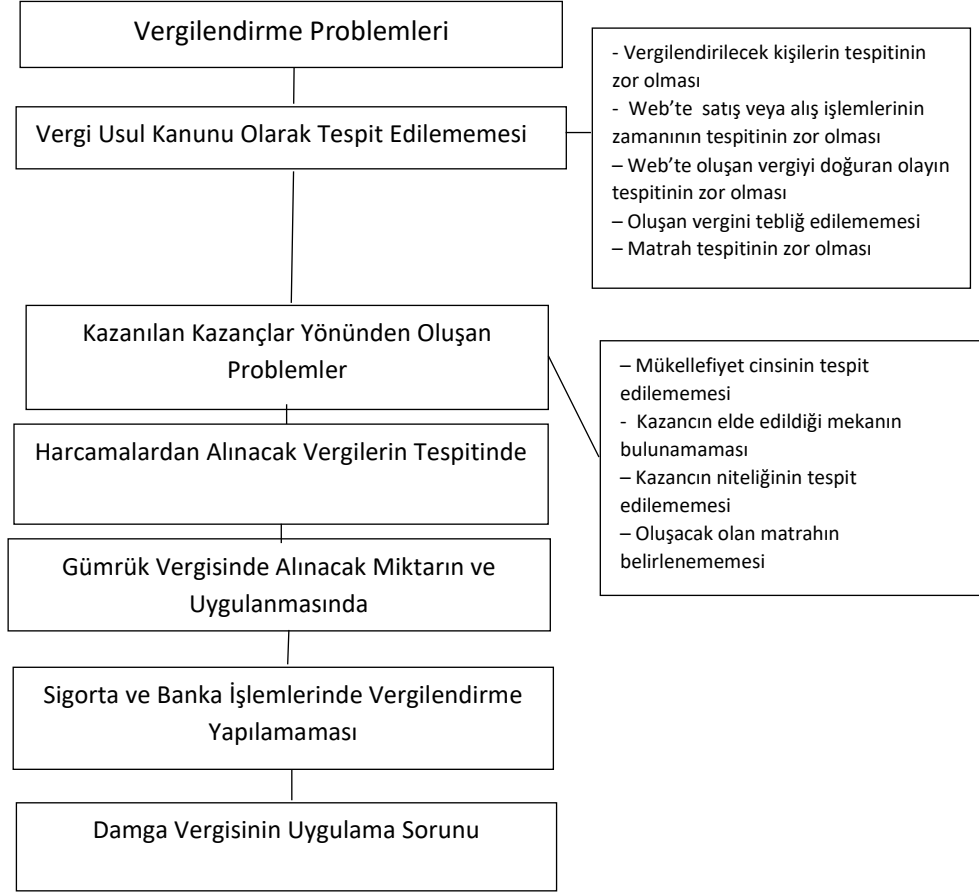
10. ASYA ÜLKELERİNDE E- TİCARETTEN ALINAN VERGİLER VE VERGİ ORANLARI

Asya ülkelerinde birbirinden ayrı vergi oranları vardır. Asya bölgesinde standart hale gelmiş olan bir vergi rejimi yoktur. Asya ülkelerinde e- ticaret üzerinde yapılan ticarete verginin cinsi, matrahı ve oranları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Fakat e- ticarettten alınan vergiler ikiye ayrılır (www.economictimes.indiatimes.com). Bunlardan ilki dijital hizmetler (DST) vergisidir. Kısaca sanal ortamda sağlanan hizmetler sonucu alınan vergilerdir. Asya ülkelerinde DST oranı ülkeden ülkeye farklılık gösterir. İkincisi ise stopaj vergisidir. Bir yabancı bireyin sanal ortamda hizmet veren tedarikçisine yaptığı ödeme alınan vergilerdir (www.imf.com).

Şekil 25'e göre ise Hindistan %6 oranında reklam vergisi alırken %1 oranında stopaj vergisi almaktadır. Endonezya ise Hindistan'dan farklı olarak %10 oranında elektronik işlemler vergisi almaktadır. Malezya'da %10 stopaj vergisi alınmaktadır. Fakat Malezya'da alınan stopaj vergi oranı çifte vergi anlaşmalarına göre değişkenlik göstermektedir. Tayland ve Pakistan'da stopaj vergi oranı %5'tir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde stopaj vergileri eyaletten eyalete farklılık göstermektedir. Son olarak Vietnam'da stopaj vergi oranı değişkendir. Fakat stopaj vergi oranlarındaki ülkelerin matrahlarının tanımları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

kazançlar yönünden oluşan problemler, üçüncüsü sigorta ve banka işlemlerinde vergilendirme yapılamaması, dördüncüsü damga vergisinin uygulama sorunu ve son olarak yapılan harcamalar üzerinden alınacak olan vergiler yönünden problemlerdir (Coşkun, 2005:156).

Şekil 27: E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Yaşanan Sorunlar

Kaynak: Coşkun, 2005:156

SONUÇ

Türkiye'de ve dünyada internet kullanımının hızla artmasıyla birlikte e-ticaretten yapılan alışverişlerin oranı da artmaktadır. Yapılan araştırmalar, Asya kıtasında Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Avrupa Birliği'nin (27 ülke) internet, sosyal medya ve elektronik alışveriş açısından en aktif bölgeler olduğunu belirlemiştir. Bu nedenle, internet kullanım oranlarına paralel olarak küresel düzeyde e-ticaretin arttığı görülmektedir. E-ticaretteki bu artış, ülke ekonomilerine katkı sağlamaktadır. Ancak, vergi konusunda, elektronik ortamda yaşanan gelişmelere rağmen ülkelerin vergi mevzuatının yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Vergiyle ilgili kanunlardaki boşluklardan yararlanan e-ticaret şirketleri, karlarını artırırken, ülke ekonomisine katkı sağlanması gereken gelirlerin elde edilemediği görülmektedir.

Yapılan çalışmada, e-ticarette en çok satılan ürünlerin ülkeden ülkeye hatta şehirden şehire farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın nedeni, ürünü satın alan müşterilerin bulunduğu yerin kültürüne, ekonomik koşullarına, istek ve ihtiyaçlarına bağlı olarak değişmesidir. Her bölgenin

kendi özel talepleri ve tercihleri olabilir, bu da e-ticarette satılan ürünlerin çeşitliliğini etkileyebilir. Örneğin, bir bölgede elektronik cihazlar veya moda ürünleri daha fazla talep görebilirken, başka bir bölgede gıda ürünleri veya mobilyalar daha popüler olabilir. Bu sebeplerle, e-ticarette en çok satılan ürünlerin yerel faktörlere bağlı olarak değiştiği gözlenmektedir.

Fakat e-ticaretin vergilendirilmesinde sorun yaşayan ülkeler, yeni vergilendirme yöntemleri ve metotları geliştirerek bu konuyu kanunlarına dahil etmeye başlamışlardır. Yapılan çalışmada, elde edilen verilere göre her ülkenin e-ticaret için farklı vergilendirme yöntemleri uyguladığı görülmüştür. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde e-ticaretten alınan vergi oranları eyaletten eyalete ve hatta şehirden şehire farklılık gösterirken, sadece üründen satış vergisi alınmaktadır. Satıcılar bu vergiyi vergi dairesine bildirmekle yükümlüdür. Asya kıtasında ise KDV, reklam vergisi, stopaj vergisi ve DST (Dijital Hizmet Vergisi) gibi farklı vergi türleri uygulanmaktadır. Bu vergilerin oranları ve türleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde de benzer bir durum söz konusudur. Ayrıca, Avrupa Birliği ülkeleri, ülkeler arası e-ticaret alışverişinde haksız kazançların önlenmesi amacıyla KDV sistemi kurmuştur. Türkiye'de ise yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre e-ticaretten alınan vergiler arasında damga vergisi, özel tüketim vergisi, gelir vergisi ve katma değer vergisi gibi vergiler bulunmaktadır. Alınan vergilerin oranları da çeşitlilik göstermektedir.

Türkiye'de e-ticaretin vergilendirilmesinde birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar, ürünün satıldığı ülkede bulunmaması, uluslararası alışverişlerde farklı vergi uygulamalarına tabi olunması, satıcı ve alıcıların kimlik bilgilerini gizleyebilmesi gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır. Bu sorunların çözümü için çeşitli yöntemler düşünülebilir.

Birinci olarak, Türkiye'de internet üzerinde yapılan satışların denetlenmesi amacıyla TÜBİTAK ile iş birliği yapılarak yapay zeka tabanlı bir program geliştirilebilir. Bu program, satışları takip ederek vergi ödemelerinin doğru şekilde yapıldığını denetleyebilir ve vergi kaçakçılığıyla mücadelede etkili olabilir.

İkinci olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin uyguladığı vergilendirme sistemi ülkemize uyarlanabilir. Bu sistemde, e-ticaretten elde edilen gelirlerden sadece ürün satışlarına yönelik vergi alınması sağlanabilir. Böylece vergi uygulamaları daha net ve anlaşılır hale getirilebilir. Bu gibi çözümler, e-ticaretin vergilendirilmesinde yaşanan sorunların giderilmesine yardımcı olabilir. Ancak bu konuda detaylı bir çalışma yapılması, yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve uluslararası düzeyde iş birliklerinin sağlanması gerekmektedir.

Türkiye'de e-ticaretin vergilendirilmesi konusunda yaşanan sorunlar ciddi sonuçlara yol açabilir. Bu sorunlar arasında vergilendirilecek bireylerin tespitinin zor olması, vergi olayının tespit edilememesi, vergi matrahının belirlenememesi, oluşan vergilerin bireylere ulaştırılamaması, mükellefiyet cinsinin tespit edilememesi, satış sonrası elde edilen kazancın niteliklerinin, matrahının ve mekanının belirlenememesi gibi önemli problemler bulunmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için vergilendirme kanunlarında ciddi revizyonlara ihtiyaç vardır. Mevcut yasalar, e-ticaretin hızla gelişimine uygun şekilde güncellenmelidir. Ayrıca, elektronik ortamda denetimi sağlayacak

yazılımların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yazılımlar, vergi olayının tespit edilmesi, vergi matrahının belirlenmesi ve vergi tahsilatının etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için önemlidir.

Türkiye’de e- ticaret yapan iş yerlerini denetlemek amacıyla özel ekiplerin kurulması da önemlidir. Bu ekipler, vergi kayıplarını önlemek, vergi ödemelerini takip etmek ve adil bir rekabet ortamının oluşmasını sağlamak için görev yapabilirler.

E- ticaret hızla büyüyen bir pazar olduğundan, Türkiye’nin teknolojiye uygun sistemler ve esnek kanunlar geliştirme kapasitesine sahip olması önemlidir. Vergilendirme konusunda sık sık revizyonlar yapılmalı ve gelişen teknolojiye uyum sağlanmalıdır. Bu şekilde vergi oranlarının azalması gibi durumlar önlenerek, vergilerin düzenli olarak ekonomiye kazandırılması sağlanabilir.

Türkiye’nin vergilendirmede yaşanan bu sorunlara çözüm getirebilmesi için, vergilendirme kanunlarının revize edilmesi, teknolojik altyapının güçlendirilmesi ve etkili denetim mekanizmalarının oluşturulması önemlidir. Ayrıca, vergi bilincinin artırılması ve iş birliği sağlanması için bilinçlendirme çalışmalarının da yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, A. (2007). Bilişim Ekonomisi Ve E -Ticaret. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği yayın.
- Akbulut, E. (2021). Türkiye’de enflasyon, faiz, vergiler ve gelir dağılımındaki ilişkisi: AMPİRİK Analiz . *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 17 (1) , 147-169.
- Altınok, A. (2008). Elektronik ticaretin kobiler açısından uygulanabilirliği: Ankara Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi İktisat Anabilim Dalı* , 31-63
- Altınışik, U. (2003). *Elektronik sözleşmeler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Amsterdam University of Applied Sciences and Centre for Market Insights. 2021 European E-Commerce Report. s.7-8, (Çevrimiçi), <https://ecommerce-europe.eu/wp-content/uploads/2021/09/2021-European-E-commerce-Report-LIGHT-VERSION.pdf>, Erişim Tarihi: 06.12.2022.
- Amsterdam University of Applied Sciences and Centre for Market Insights. 2021 European E-Commerce. Report, s.14, <https://ecommerce-europe.eu/wp-content/uploads/2021/09/2021-European-E-commerce-Report-LIGHT-VERSION.pdf>, Erişim tarihi: 06.10.2021.
- Avendano, R. (2021). (forthcoming). *Digital Services Trade and Taxation in Asia and the Pacific*. Manila: Asian Development Bank (ADB).
- BTK. (2021). 3. Çeyrek raporu. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/pazar-verileri/ceyrek-raporu-2021-3-ceyrek-6-1-22-kurum-disi.pdf>, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.
- Ceren, Y. ve Çiçek, R. (2007). Elektronik ticaretin vergilendirilmesine ilişkin türk vergi sisteminde katma değer vergisi açısından bir değerlendirme, *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi* , 14 (1), 291-304, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Manisa.
- Coşkun, A. N. (2005). Elektronik Ticarete Vergilendirme Sorunları ve Uluslar Arası Düzeyde Çözüm Arayışlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi , *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 14 (1) , 153-170.
- Demirci, G (ty) Türkiye’ye internetin gelişi ve gelişimi. <http://www.bilgiustam.com/turkiyeye-internetingelisi-ve-gelisimi/> Erişim tarihi: 2 Ekim 2022.
- Elibol, H. Kesici, B. (2004). Çağdaş işletmecilik açısından elektronik ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 11, 323- 329.
- Erbaşlar, G. ve Dokur, Ş. (2008). *Elektronik ticaret*. Ankara: Nobel yayın Dağıtım.
- Çetin Gerger, G. (2011). Elektronik Ticarete Tüketim Vergisi Olarak KDV’nin Etkinliği, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, No 1, ISSN: 1309-8020 (Online).

- Günsoy, B.(2013). Elektronik ticaret. (Ed. A.A. Karagül), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2784. Eskişehir.
<http://www.bursasmmmo.org.tr/yazarlar/makaleler/136AGE.pdf>, Erişim Tarihi: 13 Eylül 2022.
- http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/hizmetTicaret/eTicaret/eTicaret-Genel_Bilgi, Erişim Tarihi: 18. 05. 2019.
- <http://www.eticaret.com/e-ticaretin-turlerinelendir>, Erişim tarihi: 10.01.2022.
- <https://analytics.google.com/>, Erişim tarihi: 10.01.2022.
- <https://datareportal.com/reports/digital-2022-united-states-america:text=There%20were%20307.2%20million%20internet,at%20the%20start%20of%202022>, Erişim Tarihi: 10.11. 2021.
- <https://ecommerce-europe.eu/wp-content/uploads/2021/09/2021-European-E-commerce-Report-LIGHT-VERSION.pdf>,
 Erişim Tarihi: 06.12.2021.
- <https://fastcompany.com.tr/dergi/en-buyuk-100-internet-sirketi-2/>, Erişim tarihi: 10.01.2022.
- <https://kpmg.com/tr/tr/>, Erişim tarihi: 10.01.2022.
- <https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/>, (Erişim tarihi: 10.01.2022).
- <https://recrodigital.com/elektronikticaret>, (Erişim Tarihi:18.12. 2021).
- <https://startupsale.com/abd->, (Erişim Tarihi:18.12. 2021).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Birli%C4%9Fi_katma_de%C4%9Fer_vergisiKaynak STARUPSOLE, (Erişim Tarihi:18.12. 2021).
- <https://wp.pts.net/>, Erişim Tarihi: 06.01.2022.
- <https://www.bloomberght.com/turkiyede-e-ticaret-satislari-400-milyar-tye-yaklasti-2304781>, Erişim tarihi: 10.01.2022.
- <https://www.eticaret.gov.tr/dnnqthgzvawtdxraybsaacxtymawm/content/FileManager/Dosyalar/2022%20y%C4%B1l%C4%B1%20E-Ticaret%20B%C3%BClteni%20v2.pdf>, Erişim tarihi: 10.01.2022.
- <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10040/detay#:~:text=2021%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20C3%BClkemizde%20e%2Dticaret,%17%2C7%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.>, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.
- <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/yurtdisindan-gelen-esyada-vergi-muafiyeti-22-euroya-indirildi,-TYsbDvg7E2-DxOCle7Enw>, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.
- <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.
- <https://www.statista.com/topics/8610/digital-shopping-behavior-in-europe/#dossier-chapter1>
- <https://wp.pts.net/content/files/uploads/1203/avrupa-birligi-ulkelerine-eticaret.pdf>
- IMF. 2021. Digitalization and Taxation in Asia. *Asia and Pacific and Fiscal Affairs Department Paper* DP/2021/017. Washington, DC, (Erişim Tarihi: 18.01. 2022).
- İnan, H. (2002). Yeni bir pazarlama aracı olarak internet ve firmalar arası pazarlamada internet kullanımını etkileyen faktörlerin sınıflandırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 123-135.
- Kenndy Gwen, W. (2004). Thumbs up for biometric authentication, Computer Law Review and Technology, Vol VIII.*
- Kırçova, İ. (2006). *Küçük ve orta ölçekli işletmelerde elektronik tedarik sistemleri ve avantajları*. İstanbul: İTO (İstanbul Ticaret Odası) Yayınları.
- Organ A., Karadağ N. C. (2011). İşletmecilik açısından elektronik ticaret ve hukuki alt yapısı, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 2(2), 81-104.
- Saka, E. (2014). Türkiye’de yeni medya etnografisi yapmak. [Doing New Media Ethnography in Turkey] in *sınırları aşmak. Türkiye’de sosyo-kültürel antropoloji ve disiplinler arası yaklaşımlar* (s. 97-122). Çizgi Kitabevi.
- Statista, Penetration of proximity mobile payment apps in selected countries in Europe in 2019, 2021.
<https://www.statista.com/statistics/1113874/mobile-paymentapp-use-in-selected-countries-in-europe>, Erişim Tarihi: 18.01. 2022
- Sucuoğlu, S. (2008). Elektronik ticaretin KOBİ’lerde kullanımı, Aydın merkez örneği, Yayınlanmış Doktora Tezi, T.C. Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Aydın, Türkiye.
www.alex.com, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.

www.etsbis.com, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.

www.oecd.org, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.

www.imf.com, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.

www.wto.org, Erişim Tarihi: 18.01. 2022.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -
